

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**İSTİĞFAR KAVRAMI
VE
NESÂÎ'NİN 'AMELÜ'L-YEVM VE'L-LEYLE'Sİ İLE
NEVEVÎ'NİN "EZKÂR" ADLI ESERLERİNİN
İSTİĞFAR BÖLÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Esmâ VELİOĞLU

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir PALABIYIK**

İZMİR 2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi olarak sunduğum İstiğfar Kavramı ve Nesâî'nin “‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle' si ile Nevevî'nin “Ezkâr” Adlı Eserlerinin İstiğfar Bölümlerinin Karşılaştırılması” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Esmâ VELİOĞLU

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İstiğfar Kavramı ve Nesâî'nin 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle'si ile Nevevî'nin Ezkâr

Adlı Eserlerinin İstiğfar Bölümlerinin Karşılaştırılması

Esma Velioğlu

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

İslam dini, insanı hedef alarak hayatı boyunca her an yaradılış gayesine uygun seçimler yapmaya yönlendirmekte ve davranışlarındaki iç ve dış, görünen ve görünmeyen tüm alana nüfuz etmektedir. Dinimiz bu hususta yaşam boyu uygulanabilir pratik çözümler sunmaktadır. Sadece kitap gönderip bırakmadan, güzel ahlakı ile örnek alacağımız insan modeli olan Rasûlü ile yaşama imkânı vererek onun gibi olmamızı istemektedir.

Onun hayatını incelediğimizde bir ömrün en verimli şekilde nasıl ibadete dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Tezimizin konusu olan istiğfar penceresinden baktığımızda, her işe dua ile başlaması, her durumda dua ve zikre yer vermesi, günahsız olmasına rağmen istiğfarı dilinden düşürmemesi ve bizlere birçok defa tavsiye etmesi, istiğfar duasının önemine dikkatimizi çekmektedir. Dua kulluğun özü, istiğfar ise duanın özüdür. Bunun farkında olan âlimlerin yazdığı kitaplardan iki tanesi olarak ele alınan 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle ve el-Ezkâr'ın istiğfar ile ilgili bölümleri bu çalışmada değerlendirilmektedir.

İlk bölümde istiğfar, tüm ilgili kavramlar çerçevesinde incelenerek Kur'an'da, Hadiste, Tasavvuf geleneğinde ve İslam Edebiyatı ile Türk Edebiyatındaki yerine dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

İkinci bölümde İmam Nevevî ile İmam Nesâî hakkında bilgi verilerek meydana getirdikleri eserlerine kısaca değinilmektedir. Devamında el-Ezkâr ve 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle adlı kitaplar tanıtılmaktadır.

Üçüncü bölümde ise bu eserlerdeki istiğfar lafzını içeren tüm hadis-i şerifler toplanmakta ve iki eserin birçok açıdan karşılaştırması ve değerlendirmesi yapılmaktadır. İki eser de Peygamberimizin günlük yaşamında kullandığı zikir ve duaları tek kaynakta toparlayan çalışmalardır ancak kitapların düzeni ve planlanması konularında birçok farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar karşılaştırma bölümünde ayrıntılı incelenmektedir.

Çalışmamızın kapsamında istiğfarın ilk insanla başlayan tarihi derinliğinin manası ve etki alanı ile hayatımıza yansıyan tarafına dikkat çekilmeye çalışılmış ve bu konuda farkındalık sağlamak amaçlanmıştır. Kavram, İslam dininde dönemlerinde otorite sayılmış âlimlerin eserlerinin penceresinden, ilgili hadis-i şerifler üzerinden açıklanmaktadır. İki farklı dönemde yaşamış İmam Nevevî ve İmam Nesâî'nin kitaplarını da istiğfar kavramı üzerinden karşılaştırıp değerlendirirken dönemsel, bilimsel ve kişisel farklılıklara dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İstiğfar, Tevbe, Dua, Zikir, Mağfiret.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Concept of Istighfar and Comparing of Istighfar Section of

“Amal al-Yawm wa al-Laylah” of Imam an-Nasai and

“al-Azkar” of an-Nawawi

Esma Veliöğlu

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

Islam guides person to make suitable choices in line with the purpose of creation throughout his life and penetrade to all aspects of his behaviors; inside, outside, visible and unvisible sides. In this respect our religion provided us practical solutions in many matters, He did not just send the book and leave us alone, gave us opportunity to live together with his prophet who is example human model for all mankind and wanted us to be like him.

When we look at his life, we can see how each and every moment of life is transformed into worship in the most efficient way. If we look at it from istighfar perspective, starting every work with prayer, giving place to prayer and remembrance in every situation, keep telling istighfar despite being sinless and advising us these prayers so many times show us the importance of forgiveness (istighfar) in our life. Prayer is the essence of servitude, istighfar is the essence of prayer. In our study we evaluate relating sections of two hadith prayer books that were written by our scholars who are aware of that.

In the first part we tried to draw attention to the place of istighfar (asking for forgiveness) in the Quran, Sunnah, Sufism and İslamic Literature. In the second part we gave information about the authors Imam Nesâî and Imam Nawawi, all of their works and also their books ‘Amelu’l-Yawm ve’l-Laylah and al-Azkâr. In the third part, we collected hadiths in these books that contain the word istighfar (asking for forgiveness), compared and evaluated these books from

different angles. Both books are works that collect the dhikr and prayers in a single source used by the Prophet in his daily life, but there are many differences in the order and planning of the books. These differences are examined in detail in the comparison section.

Within the scope of this work, it was aimed to draw attention to the meaning of the historical depth of istighfar (forgiveness) which started with the first human and to raise awareness on this issue. So it was explained the concept of istighfar (forgiveness) through the relevant hadiths and from the window of the works of scholars who were regarded as an authority in the Islamic religion. We compared and evaluated these two books of Imam Nesâî and Imam Nawawi who lived in different periods within the framework of the concept of forgiveness (istighfar). We also drew attention to periodic scientific and personal differences.

Keywords: Hadith, Istighfar, Repentance, Prayer, Dhikr, Forgiveness

**İSTİĞFAR KAVRAMI VE NESÂÎ’NİN ‘AMELÜ’L-YEVM VE’L-LEYLE’si
İLE NEVEVÎ’NİN “EZKÂR” ADLI ESERLERİNİN İSTİĞFAR
BÖLÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
İSTİĞFAR KAVRAMI**

1.1. İSTİĞFAR KAVRAMI	3
1.2. ÇEŞİTLİ İSTİĞFAR LAFIZLARI	5
1.3. İSTİĞFARLA İLGİLİ KAVRAMLAR	6
1.3.1. Günah Kavramı	6
1.3.2. Ceza Kavramı	8
1.3.3. Dua Kavramı	9
1.3.4. Tевbe Kavramı	11
1.3.5. Afv Kavramı	16
1.3.6. Mağfiret Kavramı	18
1.4. KUR’AN VE HADİSLERDE İSTİĞFAR	20
1.4.1. Kur’an’da İstiğfar	20
1.4.1.1. Bazı Peygamberlerin İstiğfarı	26
1.4.1.2. Kur’an’da Meleklerin İstiğfarı	27
1.4.1.3. Müslüman Olmayanlar İçin İstiğfar	29
1.4.2. Hadislerde İstiğfar	31
1.5. TASAVVUF GELENEĞİNDE VE TARİKATLARDA İSTİĞFAR	33

1.6. İSLAM EDEBİYATINDA İSTİĞFAR	38
1.6.1. Meşhur İstiğfar Kasidesi	38
1.6.2. Türk Edebiyatında İstiğfar	41
1.7. İSTİĞFARIN İNSANA SAĞLADIĞI FAYDALAR	45
1.8. İSTİĞFARIN GÜNLÜK HAYATIMIZDAKİ YERİ	52

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM NESÂİ VE İMAM NEVEVÎ'NİN HAYATLARI VE ESERLERİ

2.1. İMAM NESÂİ (H.215/303-M.830/916)	57
2.1.1. İmam Nesâî'nin Hayatı	57
2.1.2. İmam Nesâî'nin Eserleri	60
2.1.3. Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle	63
2.2. İMAM NEVEVÎ (H. 631/676-M.1233/1277)	65
2.2.1. İmam Nevevî'nin Hayatı	65
2.2.2. İmam Nevevî'nin Eserleri	68
2.2.3. El-Ezkâr	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİĞFAR İLE İLGİLİ RİVAYETLER

3.1. "AMELÜ'L-YEVM VE'L-LEYLE" ADLI ESERDEKİ İSTİĞFARLA İLGİLİ RİVAYETLER	78
3.1.1. Seyyidü'l-İstiğfar	79
3.1.2. Peygamberimiz'in Abdest Aldığında Ettiği Dua	81
3.1.3. Namazların Ardından Okunan Bir Dua	81
3.1.4. Namazların Ardından Allah'a Sığınma Duası	82
3.1.5. Namazdan Ayrılırken İstiğfarda Bulunmak	82
3.1.6. Aksıran Kişiye "Allah Seni Esirgesin" Denildiği Zaman Ettiği Dua	83
3.1.7. Yanında Bir Topluluğun Yemek Yediği Kimseye Edilen Dua	84
3.1.8. Kur'an Okuduktan Sonra Edilen Dua	85
3.1.9. Arkadaşlarının Yanından Ayrılınca Edilen Dua	86
3.1.10. Kötü Şeyler Konuşulan Mecliste Oturan Kişinin Yapacağı Dua	86

3.1.11. Günaha Giren Kimsenin Yapacağı Dua	87
3.1.12. Günahdan Sonra Bir Günah Daha İşleyen Kimsenin Yapacağı Du	88
3.1.13. Kişiyeye “Allah Seni Bağışlasın.” Dendiğinde Söylenen Dua	89
3.1.14. Mecliste Olanların Keffareti	90
3.1.15. Peygamberimiz’in Günlük Tevbe ve İstiğfar Sayısı	90
3.1.16. Peygamberimiz’in Günlük İstiğfar Zikri	91
3.1.17. Dili Bozuk Olan Kişiyeye Peygamberimizin Tavsiyesi	92
3.1.18. Çokça İstiğfarda Bulunmanın Önemi	93
3.1.19. (İstiğfarı) Üç Kere Söylemekle Yetinmek	94
3.1.20. İstiğfârın Şekli	95
3.1.21. İstiğfarların En Mükemmeli ve Onu Söyleyenin Sevabı	95
3.1.22. Cuma Günü İstiğfarda Bulunmanın Müstehab Olması	97
3.1.23. İstiğfarın Müstehab Olduğu Vakit	97
3.1.24. Hacet Anında Söylenmesi Müstehab Olan Zikirler	98
3.1.25. Peygamberimiz’in Yola Çıkarken Ettiği Dua	98
3.1.26. Peygamberimiz’in Üzengiye Ayağını Koyduğu Zaman Ettiği Dua	99
3.1.27. Peygamberimiz’in Akşama Girdiğinde Ettiği Dua	99
3.1.28. Akşam Namazından Sonra Bunu On Kere Söyleyenin Sevabı	100
3.1.29. İki Ayet Okuyan Kişinin Ecri	100
3.1.30. Uykusunda Korkan Kimsenin Ettiği Dua	101
3.1.31. Peygamberimiz’in Uykudan Uyandığında Ettiği Dua	101
3.1.32. Okunması Müstehab Bazı Dualar	102
3.1.33. Peygamberimiz’in Kadir Gecesi Duası	103
3.1.34. Duada Afiyet Dilemek	103
3.1.35. Peygamberimiz’in Gece Kalktığında ve Dönüp Yattığında Ettiği Dua	103
3.1.36. Peygamberimiz’in Namazını Bitirip Yatmaya Hazırlanırken Ettiği Dua	104
3.1.37. Yakını Ölen Kişinin Etmesi Gereken Dua	104
3.1.38. Peygamberimiz’in Namazda Ölüye Ettiği Dua	104
3.1.39. Peygamberimiz’in Kabirlere Geldiğinde Ettiği Dua	106
3.1.40. Peygamberimiz’in Ölüm Anında Ettiği Dua	106

3.2. “EL-EZKÂR” ADLI ESERDEKİ İSTİĞFAR İLE İLGİLİ HADİSLER	107
3.2.1. Herhangi bir Vakitle Sınırlı Olmayan Zikirlerin Fazileti	108
3.2.2. Namaz Zikirleri Kitabı	110
3.2.3. Hastalık Ölüm ve Benzerleriyle ilgili Dualar ve Zikirler	122
3.2.4. Belli Namazlarda Okunması İstenen Dua ve Zikirler	126
3.2.5. Oruç ile İlgili Zikir ve Dualar	127
3.2.6. Hac ile İlgili Dualar ve Zikirler	128
3.2.7. Yeme ve İçme ile İlgili Dua ve Zikirler	136
3.2.8. Selam, İzin alma ve Aksırma ile İlgili Dua ve Zikirler	137
3.2.9. Çeşitli Konularda Dualar ve Zikirler	138
3.2.10. Her vakitte Okunması Müstehab Dua ve Zikirler	139
3.2.11. İstiğfar Bahsi	143
3.2.12. İslam’ın Temelini Oluşturan Hadisler	149
3.3. İSTİĞFARLA İLGİLİ LAFIZLARIN GEÇTİĞİ ORTAK HADİSLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	150
3.4. İKİ ESERİN KARŞILAŞTIRILMASI	156
SONUÇ	166
KAYNAKÇA	169

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
C.c.	Celle celâluhu
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
Kom.	Komisyon
Md.	Madde
Mlf.	Müellif
Nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
r.a.	Radıyallâhu anh
r. anhâ	Radıyallâhu anhâ
r.h.	Rahmetullahi aleyh
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa sayısı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
Trc.	Tercüme, tercüme eden
Ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim ve onun müşahhas uygulayıcısı olan Peygamber Efendimiz' in yaşayarak belirlediği hayat, ibadet olmuştur. Bir başka deyişle hayat âdet olmaktan çıkmış ve ibadetleşmiştir. İşte böyle yaşanan bir hayatın her faaliyeti ibadettir. Dünyaya gönderiliş gayemiz de bunu gerçekleştirmektir.¹

Hız. Âdem (a.s.)' ın yaratılışı ile başlayan ve cennetten dünyaya gönderilmesiyle devam eden imtihan süreci insanoğlu için kıyamete kadar devam edecektir. Bu imtihanın gereği yaratılış gayesine uygun bir yaşam sürmeye çabalayan insan, çabası, gayreti ve samimiyeti ölçüsünde Rabbimizin adaleti ve rahmeti ile muamele görecektir. Bunun bilincinde olan insanlar dahi gûnahtan mûnezzehtir değıldir. Peygamberler bile ismet sıfatına sahip oldukları üzere günahsız olmaları halde zelle denilen hatalar yapmışlardır. Bu, insan olmanın gereğıdir. *"Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ hazretleri sizi helak eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tevbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği kimseler yaratırdı"*² hadis-i şerifi de bu gerçeğı vurgulamaktadır. Rabbimiz hata ve gûnahtan mûnezzehtir olan meleklerin yanında, irade sahibi olarak günah işleyen fakat tevbe eden insanoğlunu da yaratmıştır. Bu imtihanın bir parçası olarak da vesvese veren 'şeytan' ve 'ego' diye niteleyebileceğimiz nefis bir tarafta yer almakta; irademiz, vicdanımız, aklımız, ilahi vahiy ve örnek nebileri de diğert tarafta bu mücadelenin bir parçası olmaktadır. Şeytan ve nefsin hilelerine kanmaya ve günaha girmeye meyilli olan insanoğlu için, Allah (c.c.) sonsuz rahmetinin tecellilerinden olan tevbe kapısını aralamıştır. İşte bu kapının anahtarı istiğfardır.

Ruhlar âleminde dünyada gözümüzü açtığımız zamana ve dini sorumluluğumuzu yüklendiğimiz andan ölüm ile imtihanın bittiğı zamana ve kabir âleminin devamında, ahiret günündeki hesap vaktinden, Rabbimizin sonsuz merhameti ile çıkarak, ebedi kurtuluşa ve mutluluğa erebilmenin ümidi ve çabası içindeyiz. İşte bu ümit ve korku arasında yaşayan insan için istiğfar adeta bir gönül ferahlığı, Yüce Yaradan' ın şefkatini hissetmeye bir vesile, karamsarlıktan aydınlığa çıkaran bir yol haritası gibidir. Dünya hayatı boyunca bu yol haritasına muhtaç olan

¹ Bkz: "Ben cinleri ve insanları, başka değıl, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım", Zâriyât, 51/56.

² Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac, **el-Câmiu's-Sahih**, Tevbe, 9 (2748); Ebu 'İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî**, Da'avât, 105 (3533).

insanoğlu için, bol merhamet sahibi Yüce Yaradan af kapısının her zaman açık olduğu müjdesini daima vurgulamış, peygamberleri vasıtası ile tebliğ etmiştir. Âlimler de bu rivayetleri eserlerinde bizlere nakletmişleridir. Bu tezin ana konusu olan “istiğfar” kavramı ilk bölüm de ilişkili olduğu kavramlarla beraber açıklanacaktır.

“*İstiğfar*” kavramına yönelik gereken tanımları verdikten sonra istiğfarın geçtiği, tavsiye edildiği, öğretildiği ve nehyedildiği durumlar, ilgili ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, peygamber duaları, devamında Tasavvuf kültürü ve İslam Edebiyatı çerçevesinde konuyu dağıtmadan incelenmektedir.

İstiğfara yönelik çalışmamıza ana kaynak olan iki eserin müelliflerinin hayatları, eserleri, “*‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle*”, “*el-Ezkâr*” ve bu eserlerdeki istiğfara yönelik tüm hadis-i şeriflerin nakledilmesi ile devam edilecektir.

Sonuç olarak iki eseri istiğfar rivayetleri yönünden karşılaştırırken, müelliflerin ilmi bakış açıları, yöntemleri, yaşadıkları devir ve dönemlerindeki İslam coğrafyasının durumu gibi faktörlere de değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİĞFARIN TANIMI, İLGİLİ KAVRAMLARI ve İSLAM'DAKİ YERİ

1.1. İSTİĞFAR KAVRAMI

“*İstiğfar*” kelimesi, Arapça “*ğafra*”, غفر anlamındaki “korumak, bağışlamak, esirgemek, Allah’ın günahı gizlemesi ve bağışlaması” kökünden, istif’al vezninde türemiş hem fiilî hem kavli olarak Allah’tan affını istemek,³ merhamet ve bağışlanmayı talep etmek anlamına gelmektedir.⁴ Diğer bir ifade ile istiğfar lafzı غفر fiilinin talep bildiren istif’âl babı olan استغفر formunun mastarıdır. İstiğfar kavramına genel çerçevede baktığımızda, üstünü örtme, perdeleme, kirden ve pastan korunma, “*estağfirullah, estağfirullah el-azim*” şeklindeki dua cümlelerini okuma gibi en belirgin anlamları akla gelmektedir. Daha geniş ifade edecek olursak, insanın yapmış olduğu güzel işleri az görüp onları artırma çabası, ahirette azap görmesine neden olacak kötü amellerini gözünde büyütürken onlardan kaçınması ve günahlarının çirkinliğini fark ederek Allah’tan bağışlanma dileğinde bulunması anlamları ile karşımıza çıkmaktadır.⁵

Mağfiret terimi ile aynı kökten gelen istiğfar, Allah-kul ilişkisinde kişinin kusurunun günahının ya da hatasının bağışlanmasını Allah’tan talep etmesi anlamına gelmektedir. Ragıb el-İsfahânî’ye göre ise bu talep hem söz hem de fiil ile olmalıdır. Aksi halde istiğfar kişiyi yalancı durumuna düşürmektedir.⁶ Bu yönden bakıldığında istiğfar “*Allah’a dönüş*” anlamına gelen “*tevbe*” kelimesi ile de anlam yakınlığı içindedir.⁷

Abdülkerim el-Kuşeyrî ise istiğfar kavramını setr-tecelli bahsinde tasavvufi açıdan açıklamaktadır; “İstiğfar, Yüce Allah’tan setr halini istemek anlamına da gelir. Zira “*ğafir*” setr demektir. Nitekim başı örten şeye “*miğfer*” denilmiştir. Hz. Peygamber

³ Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb Hüseyin el-İsfahânî, **el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân**, “غفر”, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk-Beyrut, 2009.

⁴ Ma’lûf el-Yesûî, **el-Müncid fi’l-Luga ve’l-A’lâm**, “غفر”, el-Mektebetu’ş-Şarkiyye, Beyrut, 1986.

⁵ Kom. Mehmet Sürmeli ve diğerleri, **Dinî Terimler Sözlüğü**, MEB Yay., Ankara, s. 219.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, “ğfr”, **el-Müfredat**, s. 604.

⁷ Adil Bebek, “Mağfiret”, **DİA**, Cilt: XXVII, s. 313.

(s.a.v.)’in “Bazen kalbimi bir perde bürür, bu perdeyi kaldırmak için günde yetmiş defa istiğfar ederim”⁸ sözündeki istiğfarı ile sanki kalbinin örtülmesini istemektedir.”⁹

İstiğfarla da ilgili olarak, Kütüb-i Sitte’nin ilgili bölümü tevbe ve istiğfar kavramlarının birbiri ile ilişkilerini ise şöyle açıklamaktadır:

*İbn Hacer şu açıklamayı yapmaktadır: “es-Sübkî el-Kebîr’in, Hulbiyat’ında gördüm, diyor ki: “İstiğfar, mağfiret talebidir, bu talep dil ile veya kalble ya da her ikisiyle olur. Birincisi faydalıdır, çünkü söylemek sükûttan daha hayırlıdır, hem böylece dil hayırlı söze alışır. İkincisi de cidden faydalıdır. Üçüncü ise, her ikisinden daha faydalıdır, fakat kalb ve lisan, tevbe olmadan günahı temizleyemezler. Zira günahta musır olan âsi kişi mağfiret diler de bu, ondan tevbenin de olmasını gerekli kılmaz.” Sübkî, sözünü şöyle bitirmektedir: “İstiğfarın tevbeden farklı bir ma’nâ taşıdığı hususunda söylediğim söz, kelimenin vaz edilişi itibariyledir. Ancak pek çok âlim nazarında galip olan husus estağfirullah lafzının tevbe manasında olduğudur. Öyleyse kimin inancı böyle ise, bu kimse şüphesiz estağfirullah ile tevbe murad ediyor demektir.” Sübkî son olarak der ki: “Bazı âlimler, tevbenin, istiğfâr olmadıkça eksik olacağını, tamam olması için mutlaka istiğfar da gerektiğini söylerler ve bu kanaatlerine Hud suresindeki üçüncü ayeti delil gösterirler:”
“Rabbinizden mağfiret dileyin ve O’na tevbe edin ki....”¹⁰*

İstiğfar aşağıda zikredilen bütün kavramlarla ilişkili, hepsinin özünde olan, tevbenin dil ile zikredilişi, kulluk bilincini içselleştirmenin ve affa mazhar olabilmenin yoludur. Hz. Ali, istiğfarın büyük bir nimet olduğunu şu sözleri ile dile getirmektedir “Allah (c.c.) bir kuluna istiğfar etme duygusunu vermişse ona azap etmemeyi murad buyurmuş demektir. Bir başka deyimle Allah, azap etmeyi dilediği kuluna istiğfar nasip etmez.” Bir başka sözünde; “Elinde kurtulma olanağı varken helak olan kişiye şaşarım” deyince kendisine o olanağın ne olduğu sorulmuş, o da istiğfar olduğunu söylemiştir.¹¹

Günah işlemeye meyilli yaratılan insanoğlu için, Allah Teâlâ kurtuluş reçetesi olarak istiğfarı bildirmektedir. Kulun fitratını aşan talepler yerine, fitratına uygun yaşamayı tavsiye eden dinimiz, Kur’an-ı Kerim’in birçok ayet-i kerimesinde istiğfarın geçtiği dua ve tavsiyelerle bizlere yol göstermektedir.

Bu çalışmanın ana kavramı olan istiğfarın müslümanın dünya ve ahiret yaşamındaki yerine ve etki alanına dair genel bilgi ve değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

⁸ Müslim, Zikr, 41 (2702); Ebu Davud, Vitir, 359 (1515).

⁹ Abdülkerim el-Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risalesi**, ter.vMuhammed Coşkun, Harf Yay., İstanbul, 2013, s. 154.

¹⁰ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay., Ankara, 1991, Cilt: XI, ss. 535-537.

¹¹ İmam Gazâlî, **İhyâ u Ulûmiddin**, trc. Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul, 2008, Cilt: I, s. 752.

1.2. ÇEŞİTLİ İSTİĞFAR LAFIZLARI

İslam dininde her işin başı niyettir. Peygamberimizin bu konudaki meşhur hadis-i şerifi “*Ameller niyetlere göredir*”¹² sözü ile dinimizin her işte öncelikle kastedilen amaca, görünmeyen iç âlemimizdeki yönümüze önem verdiği vurgulanmaktadır. Niyet, her türlü müstehab bir ameli çok sevaplı ve Allah’ı hoşnut edecek bir davranış haline, başka bir deyişle makbul bir ibadete dönüştürebilir. Aynı zamanda, ibadet olan bir işten de sevap yerine günah kazanılmasına sebep olabilen bir gönül etkinliğidir.

Yapılan tevbe ise ilk olarak halis niyetle başlar. Gönülde başlayan bu yolculuk, dilden çıkan lafızlarla sema kapılarına yükselir ve gönüldeki yangının halisaneliğinin derecesine göre o kapıları tek tek geçerek Rahman’ın affına vesile olur. İşte bu yolculuğun dilden dökülen lafızları, kişinin kendine has nedamet sözlerinden başka, Allah Rasûlünden (s.a.v.) tavsiye olunarak bizlere ulaşmış olan istiğfar lafızlarıdır.

İstiğfar denilince ilk akla gelen ve her Müslümanın bildiği, dile kolay ama derinliği idrakimizi aşan *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ* “*estağfirullah*” lafzıdır. “*Allah’tan af ve mağfiret dilerim*” anlamına gelir. Peygamberimizin hadis-i şeriflerindeki mağfiret talebi içeren dualar, bu lafza çeşitli ilaveler ile genişletilmiştir ya da bu lafzın kökü olan *غفر*’ dan türemiştir.

“Allah’tan kusur ve hatalarımın bağışlanmasını dilerim”, *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ*

“Yüce Allah’tan kusur ve hatalarımın bağışlanmasını dilerim”, *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ*

“Yüce Allah’tan mağfiret dilerim ve O’na tevbe ederim”, *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ*

“Kendisinden başka ilâh bulunmayan, ebedî hayatla daima diri olan, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı yöneten Allah’tan beni bağışlamasını diler ve

günahlarıma tevbe ederim” *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ*

إِلَيْهِ

¹² Buhari’nin Sahih’indeki ilk hadis-i şeriftir. Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1 (1); Müslim, İmâret, 155 (1907).

“Allah’ım, beni mağfiret et/beni bağışla”,

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي

“Allah’ım! Günahlarımızı affet, bizleri bağışla”,

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا

“Allah’ım Senden bağışlanmak isterim ve Sana tevbe ederim”

اللَّهُمَّ اِنِّیْ اَسْتَغْفِرُكَ وَ اَتُوبُ اِلَيْكَ

“Rabbim beni mağfiret et/ Rabbim beni bağışla” رَبِّ اغْفِرْ لِي bunlardan bazılarıdır.

Burada nakledilen dualar Peygamberimizin öğrettiği ve Müslümanlarca dilden dile nakledilerek okutulagelmiş lafızlardır. Çalışmamızın kaynak eserlerinde bulunan birçok hadis-i şerifte geçtiği üzere ilgili bölümlerde bu rivayetler, kaynakları ile beraber aktarılmıştır. Böylece istiğfar kökenli duaların aslında dini yaşantımızı ne kadar kuşattığının anlaşılması hedeflenmiştir.

1.3. İSTİĞFARLA İLGİLİ KAVRAMLAR

Mağfiret kelimesi ile de iç içe olan istiğfar birçok kavramla ilişkilidir. Bunların başında günah kavramı ile beraber ceza, dua, tevbe, af ve mağfiret kavramları gelmektedir. Belli bir mantık silsilesi içerisinde kısaca tanımlanan ve aktarılan bu terimlerin ortak özelliği insana ait değerler olmaları, soyut manalar içermeleri, ahiret yaşamına yönelik etki etmeleri ve din çerçevesinde değerlendirilmeleridir. Günaha giren insan tevbe etmez ise cezaya müstehak olur, fakat tevbe içeren dualar ile Yaradan’dan af diler ise mağfiret olunur. Bahsedilen mantık silsilesi bu sıralamaya göre yapılmıştır.

1.3.1. Günah Kavramı

“Suç, tazminat gerektiren eylem” anlamındaki Farsça *gunâh* گناه kelimesinden Türkçeye geçen “günah” kavramı, Allah’ın yapılmasını emrettiği ve yasakladığı işlere aykırı olan her türlü eylemi ifade etmektedir.¹³ “Günah” emredilen görevlerin ifa edilmemesi ya da yasak edilen davranışların yapılması ile ortaya çıkan, dinî ahlâkî ve

¹³ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/g%C3%BCnah> (7.5.2020).

vicdânî yönden akıl sahibi insana sorumluluk yükleyen bir olgudur Beşeri kanun veya kuralları çiğnemek suç olarak adlandırılırken, dinî yönden yapılan aykırılık ve aşırılıklar günah olarak nitelendirilirler.¹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.)’ de sorulan bir soru karşısında günah kavramını “*Günah içini kemirip seni huzursuz eden ve insanların öğrenmesini istemediğin şeydir*” şeklinde tarif etmiştir.¹⁵

Cünah kavramı, Kur’an’da “*günah olmayan şeyler*”¹⁶ dile getirilirken kullanılmış olup, günah olan davranışlar, küfr, şirk, cürm, fesad, nifak, fiske, zulm, ism, zenb, hıns, sû, seyyi’ ... gibi kavramlarla ifade edilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de “جُنَاحٌ” şeklinde geçen¹⁷ kelime, aslında Arapçada günah manasında olmayıp, engel ve sorumluluk anlamlarına gelmektedir. Günah kelimesinin karşılığı olarak Kur’an’da “*ism*” kelimesi kullanılır ve bu kelime, büyük ve küçük günahları içine alır.¹⁸ Yukarıda aktardığımız hadiste de günah kelimesi yerine ism kavramı geçmektedir.

Günah kavramı ile ilgili ciltler dolusu eserler yazılmış, büyük günahlardan başlanarak günahlar sıralanmış ve bu hususlara İslam âlimlerince özellikle dikkat çekilmiştir. Çünkü bir şeyin günah olduğunu bilmeden, kişi kendini o gûnahtan sakınamaz. Dinimizde, her türlü iyilik ve sevap olan işlerin yapılması teşvik edilmeden önce, kişiler günahlardan sakındırılmıştır. İsyân ve günaha devam edenin tevbesinin dahi makbul olmadığı hadis-i şeriflerde bildirilmektedir. İslam dininin amacı, insanı hayvani sıfatlardan arındırarak, insan-ı kâmil derecesine ulaştırmaktır. Bu sebeple her biri kalpte siyah nokta oluşturan günahları¹⁹ terk etmek ve bir daha işlemeyeceğine dair nasuh tevbesi ile Hakk’a yönelmek bu yolun başlangıcı sayılmaktadır ki, bundan sonra terkedilen günahların yerine yapılan iyilikler ve sevap olan işler ile kişi kâmil bir imana ulaşır Yaradan’ın sevgisine mazhar olabilsin. Unutulmamalıdır ki, yapılan

¹⁴ Ömer Faruk Harman, “Günah”, **DİA**, Cilt: XIV, s. 278.

¹⁵ Müslim, “Birr” 14 (2553).

¹⁶ Mesela: “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.” Nisa 4/101

¹⁷ Bakara 2/229; Nisa 4/24-101-102.

¹⁸ Cihad Tunç, **Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XXIII, 1978, ss. 325.

¹⁹ “Mü’min bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer tevbe eder, o günahı terk eder ve Allah’tan bağış dilerse kalbi temizlenir. Eğer günah işlemeye devam ederse kalbindeki siyah noktalar artar. Bu durum Allah’ın “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazandıkları günahlar kalplerini paslandırmıştır.” (Mutaffîfin, 83/14) âyetinde zikrettiği “ran”dır. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, **es-Sünen**, Zühed, 29 (4244).

günahların öncelikli zararı kişinin kendisinedir. Bu husus da Kur'an-ı Kerim'de "*Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötü bir iş yaparsa kendi aleyhinedir. Rab'bin kullara zerre kadar zulmedici değildir*"²⁰ buyrulmaktadır.

İnsan tarafından her an irtikâb edilebilecek olan günahın, beşer açısından iki önemli cephesi vardır. İnsan günah işlediği zaman Allah ile arasındaki mevcut olan ilâhî ahid ve nizamı ihlal etmiş olmaktadır. Bu sebeple kula düşen birinci görev, hatasını kabul ederek ahengi bozduğunun farkına varabilmek ve bu durumdan rahatsızlık duymaktır. İkinci görev ise kulun mutlaka günah ve kusurunun bağışlanmasını Allah'tan talep etmesi yani istiğfâr etmesidir.²¹

1.3.2. Ceza Kavramı

"*el-Cezâ*" kelimesi Arapçada olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilen bir harekete, uygun düşen karşılığın verilmesi anlamındadır.²² İnsanın her türlü yaptığı eylemlerinin dünya ve ahirette karşılığı manasında kelam, suçlu olan kişiye uygulanan maddi ve manevi yükümlülük manasında fıkıh terimidir.²³ Kelimenin taşıdığı "*karşılık*" anlamı, kullanıldığı yerdeki bağlama göre anlamlandırılmaktadır; Türkçe karşılığı bazen "*ödül*" olabilirken, bazen de "*ceza*" olmaktadır. Hatta bazen de ödül ve ceza anlamlarını birlikte içerecek şekilde mutlak olarak "*karşılık*" anlamına da gelebilmektedir. Kelime Arapçadan Türkçeye geçmiş ve bu geçiş sürecinde, içerdiği çift yönlü "*karşılık*" anlamından ilkin kaybetmiş ve anlam daralmasına uğramıştır. Sadece "Uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için üzüntü, sıkıntı, acı veren uygulama." anlamını koruyabilmiştir.²⁴

Kur'an'da ve hadislerde geçen ceza kavramı bu iki anlamı da içerdiği göz önüne alınarak okunmalıdır ki mana tam anlaşılabilir. "Artık o gün (âhirette), kimse, hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmaz. Siz de ancak yapmış olduklarınızın karşılığını

²⁰ Fussilet 41/46.

²¹ Vehbi Yalçınkaya, **Kuran'da İstiğfar Kavramı Ve İstiğfar-Mağfiret İlişkisi**, (yüksek lisans tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010, s.52.

²² Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbu'l-Ayn**, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1988, Cilt: VI, s. 164.

²³ Adil Bebek, "Ceza", **DİA**, Cilt: VII, s. 469.

²⁴ Zekeriya Pak, "**Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri**" Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, s. 95.

alırsınız”²⁵ ayet-i kerimesinde cezanın “*karşılık*” anlamı kullanılmış ve Rabbimizin adaletine dikkat çekilmiştir.

Yapılan iyiliklere ve hatta niyetlere sevap ve mükâfat verilirken, işlenen suç ve kötülöklere karşılık ceza verilmesi, Rabbimizin adaletinin yanında merhameti gereğidir. Ceza ayrıca dünya hayatında adaletin ve huzurun sağlanması için hakkıyla uygulanması gereken bir hükümdür. Ahiret hayatında ise adalet kavramının yanında kulun niyeti, diğer amelleri ve tevbesinin durumuna göre, Rabbimizin af ve mağfireti devreye girecektir.

1.3.3. Dua Kavramı

Dua الدُّعاء kelimesi, “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” manasındaki da’vet ve da’va kelimeleri gibi masdar olup, “*küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz*”²⁶ anlamındadır. İslam literatüründe ise Yaratıcının kudreti karşısında yaratılmış olanın acziyetini itiraf etmesi yanında, sevgi ve hürmet hissiyatları içinde O’nun ihsan ve inayetini dilemesidir. Bir başka söyleyişle dua sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın, sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür.²⁷ Farklı şekillerde farklı kelimelerle çok çeşitlendirilebilen, bununla beraber içsel derinliği, samimiyeti ve içtenliği önem arz eden bir dini yakarıştır. Özetle, kulun halini Rabbine arz edişidir.

Hız. Peygamber’i dua ederken gören sahabe, bazen onun koltuk altları görölecek kadar ellerini yukarı kaldırdığını ve dua ettikten sonra ellerini yüzüne sürdüğünü²⁸; bazen hamd, tekbir, tesbih ifade eden kelimeleri belirli sayılarda tekrar ettiğini ve bunu yaparken parmak boğumlarını kullandığını söylemişlerdir.²⁹ Bununla beraber Resûlullah (s.a.v.) belirlenmiş sayıda tesbihleri tavsiye ettiği hadis-i şeriflerin yanında, sayarak tesbih çekmenin çok vakit almasına da her zaman taraftar olmayarak

²⁵ Yâsin 36/54.

²⁶ İbrahim Gencay, **Derde Derman Dualar ve Tarihçesi 1**, Ensar Yay. Konya, 2008, s. 11.

²⁷ Osman Cilacı, “Dua”, **DİA**, Cilt: IX s. 529.

²⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, **el-Câmiu’s-Sahih**, Da’avât, 23 (6341); Tirmizî, Da’avât, 11 (3386).

²⁹ Tirmizî, Da’avât, 72 (3486).

bunun yerine “yaratıklar sayısınca” veya “Allah’ın arşı ağırlığına” gibi geniş kapsamlı ifadelerle dua ve zikri üç kere tekrar etmenin kâfi geleceğini,³⁰ bildirmiştir.

Ayetlerde olduğu gibi Peygamberimizin hadislerinde de duanın fazileti, âdâbı, şartları, kabul edilmesi mümkün olan ve mümkün olmayan dualar, dua etmek için en uygun vakitler (seher, gece yarısı ve Kadir gecesi, namazlardan sonra, ezan ile kamet arası gibi), Hz. Peygamber’in çeşitli yer ve zamanlarda, belirli durumlarda yapmış olduğu özel dualar hakkında bilgi verilmiştir. (meselâ gece yatağa girerken, yataktan kalkınca, namaza başlamadan önce, namazda ve sonrasında, abdest alırken, yolculuğa çıkarken okuduğu dualar gibi). Çalışmanın temel kavramı olan istiğfar da özü itibari ile bir duadır ve dua içeren birçok hadis-i şerifte yer aldığı, çalışma boyunca görülecektir.

Kur’an’da yer alan dua ayetleri, Hz. Peygamber’in dualarını içeren hadisleri, hem Allah (c.c.) veya Peygamber sözü olmaları hem de lafızlarının güzelliği ve manalarının zenginliği dolayısıyla örneklik teşkil ederek Asr-ı saâdet’ten itibaren Müslümanlar tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu ilgi, me’sûr duaların derlendiği birçok kitabın telif edilmesine vesile olmuştur. Günümüzde de özellikle duaya ve bu konudaki yayınlara karşı ilgi devam etmektedir.

Genel hadis kitaplarındaki dua bölümlerinden başka, özel olarak dua konularını ve tavsiye edilen duaları içeren müstakil çalışmaların da çok erken bir dönemde yazılmaya başlandığı dikkat çekmektedir. Bu konuda ulaşılmış olan en eski kaynak, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed-Dabbî’nin (ö. 195/811) *Kitâbü’l-Dua* isimli eseridir.³¹

Bu çalışma da dua üzerine yapılmış iki büyük eser etrafında teşekkül etmektedir. Onlardan biri hadislerden seçme dualar ihtiva eden ve günümüze kadar gelebilmiş hadis eserlerinin en güvenilir olanlarından sayılarak kıymet gören, *Sünen* sahibi Nesâî’nin (ö. 303/915) *‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle* adlı kitabıdır.³²

Duada ön planda olan Allah’ın üstün gücü, sonsuz zenginliği karşısında kulun kendi hiçliğini, yoksulluğunu ve Allah’ın inayetine muhtaç oluşunu kabul etmesidir.

³⁰ Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen**, Salât, 359 (1524); Tirmizî, *Da’avât*, 114 (3553-3555), 121 (3563).

³¹ Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, **el-Fihrist**, (y.y.), (t.y.), s. 282. Çev. Ramazan Şeşen, **el-Fihrist**, Bilnet Yay., İstanbul, 2019, s.749

³² Mustafa Çağrı, “Dua”, **DİA**, Cilt: IX, s. 536-537.

Bu yönüne işaret için Peygamber Efendimiz “*Dua ibadetin özüdür*”³³ buyurmuştur.³⁴

Kelime olarak kısa ama tüm hayatı baştan sona kuşatan ve anlamlandıran dua; yeri ve zamanı naslarla tayin edilmemiş ibadetlerin başta gelenidir. Fıkıh kaideleri olarak açıklanan bu şartlara uygun şekilde ibadetlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak dua her an her şartta yapılabilen, Allah’ın kuluna şah damarından daha yakın olduğunu³⁵ hatırlatan, dille veya gönülle her şekilde Yaradan’a niyazın ulaştığı farklı bir boyuttur. Dua, Allah ile kul arasında bir vasıta olmadan gerçekleştiği için kulluk makamlarının en önemlisi sayılmıştır. Duada hem dua edileni tazim hem zikir hem de istekte bulunma vardır. Allah’a saygı ve övgü ifade eden zikir sözleri de açıkça olmasa bile mana itibari ile hem mükâfat hem de sevap temennisi içerdiği için dua sayılmaktadır.

1.3.4. Tевbe Kavramı

Tevbe, (توبة) pişmanlık duyma, günahıtan dönüp Allah’a yönelme anlamına gelen Arapça bir terimdir.³⁶ Esas anlamı “*dönmek*”tir. “*Tevbe etti*” demek, “*döndü*” demektir. Tевbe, şeriatın kötü gördüğü bir şeyden, onun iyi görüp övdüğü bir şeye dönmek demektir.³⁷

*Tevbe kavramı, Allah için kullanıldığı zaman yapılan kötülüğü, işlenen günahı ya da kabahati affedip bağışlaması; kul için kullanıldığında ise yaptığı günah kabahat veya günah olduğunu bilip, o davranışı terk ederek Allah’a dönmek, yani O’nun emirlerine itaat etmek ve yasakladığı işlerden kaçınmak suretiyle Allah’a sığınıp, O’ndan af ve mağfiret dilemek, yaptıklarına pişman olmuş bir şekilde yalnız ona yalvarmak demektir.*³⁸

Peygamberimiz (s.a.v.) “*Pişmanlık tevbedir*” buyurmuştur.³⁹ Tевbe, geçmişe yönelik yapılanlara pişman olmak, gelecekte de onu bir daha yapmamaya kesinlikle karar vermektir diye özetleyebileceğimiz çok boyutlu bir kavramdır.

³³ Tirmizî, Da’avât, 1 (3370).

³⁴ Ed. Necdet Yılmaz, **Dua Mecmuası**, Server Yay., İstanbul, 2014, s. 14.

³⁵ Kâf 50/16.

³⁶ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, **DİA**, Cilt: XLI, s. 280.

³⁷ Abdülkerim el-Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risalesi**, trc. Muhammed Coşkun, Harf Yay., İstanbul, 2013, s. 178.

³⁸ Cihat Tunç, **Tövbe Hakkında Bazı Meseleler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, Cilt: XXIV, s. 394.

³⁹ İbn Mâce, Zühd, 30 (4252).

M. Es'ad Coşan (r.h.), tevbe-i fiiliyata geçirmenin önemine binaen şu şekilde tanımlamıştır; “Allah’a dönüş yapmağa tevbe derler. O halde anlaşılıyor ki, tevbe sadece “Tevbe ya Rabbi!” demek değildir; tevbe insanın hayatının akışını, yönünü, yaşam tarzını değiştirmesi demektir.”⁴⁰ Bu fiiliyata geçmeden önce kalpten pişmanlık ve söz ile ikrar yani niyaz ve mağfiret dileme gelmektedir.

Pişman olmak, yaptığı bir fiilin ya da inandığı bir düşüncenin yanlış olduğunu anlamak ve değişime karar vermektir. Tevbe ise verilen bu kararı pratiğe dökülebilmek, yürürlüğe koyabilmek ve sonrasında bu karara göre hatalı olan davranış ya da düşünceyi terk ederek, doğru davranışı ya da düşünceyi benimseyebilmektir.⁴¹

Kur'an-ı Kerim’de geçen “tevbe-i nasuh”⁴² kavramına da kısaca değinilecek olunursa, Elmalılı Hamdi Yazır, “nasûh” kelimesinin anlamı hakkında şunu söylemektedir:

“Burada tevbenin sıfatı olan ‘nasûh’, ‘gafûr’ vezninde mübâlağa sigası olup, ‘nush’, nasihat ve nasihat maddesindendir. Bu madde, esasen iki anlama gelir. Birisi, halislik ve saflık manasındadır. Nitekim mumu alınmış halis bala ‘aselün nâsihun’ denir. Bu manada nasûh ‘çok halis ve temiz’ demektir. Diğeri de söküğü dikmek ve onarmak anlamındadır. Bu manaya göre nasûh, ‘çok ıslah edici, hiçbir gedik bırakmayacak şekilde eksiklikleri düzelterip iyi onarıcı’ demektir.”⁴³

Tevbe-i Nasûh’un hangi özellikleri taşıması gerektiği konusunda ise tasavvuf ehli kimseler ile kelam ve tefsir âlimlerinin beyanları olmuştur. Örneğin mutasavvıfların ileri gelenlerinden Hasan-ı Basrî (r.h.) bu terimi “sevdiğin günahattan tiksinden ve onu hatırladığında da istiğfar etmen” şeklinde tarif ederken, Mu’tezile’nin son büyük kelâmcısı olan Kâdî Abdülcabbar’a göre tevbenin sahih ve geçerli olması, pişman olmak ve kararlılık içinde bulunmak şartlarını taşımasına bağlıdır.⁴⁴ İbn Kayyım el-Cevzîye ise “tevbe-i nasûh”un bazı şartlar taşıması gerektiğini belirtir. Bu şartlar,

⁴⁰ Mahmud Es’ad Coşan, **Zikir Dersi Tarifi**, A.B.D., 22.07.1995 tarihli konuşmasından alıntıdır. (<https://www.youtube.com/watch?v=845cphoKSu4>) (09.07.2020).

⁴¹ Hüseyin Atay, **Kur’an’a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı**, İslamiyat Dergisi, 2008, Ekim, s. 93.

⁴² Tahrir 66/8, “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nur önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: “Rab’bimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.”

⁴³ Salim Özer, **Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi**, Bilimname, 2008, Cilt: XIV, Sayı: 1, s. 82. Tahrir 66/8 tef

⁴⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, İstanbul, 1992, c. VII, s. 5126. Detaylı bilgi için bkz: Selim Özarslan, **Kur’an’da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, Sayı: 12, Cilt: 1, s. 367.

kulun günahlarının hepsi için tevbe etmesi, tevbe ederken tereddüt etmemesi, tevbesinin sadece Allah rızası için olması, ihlas ve samimiyetini zedeleyebilecek vesveselerden uzak olması ve son olarak istiğfarı içermesidir.⁴⁵

İbn Kayyım'a göre tevbe-i nasûhun şartlarının sonuncusunun istiğfar olması dikkatimizi çekmektedir. Zira insanın gönül dünyasında başlayan bu yolculuğun dış dünyaya yansımalarının aynası istiğfardır. İnsanın dilinden dökülenler elbette gönül kabında bulunanlardır. İşte bu kabı dolduran nedamet ve günahlara pişmanlık duygusu, dildeki istiğfar sözleri ve duaları ile sema kapılarına yükselmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde yer alan tevbe ve istiğfar ifadelerinin çoğu dua ve niyaz üslûbundadır. Kur'an'da Hz. Âdem (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tevbelerinden bahsedilmekte, peygamberlerin mağfiret talebinde bulunduğu haber verilmekte ve bizzat Resûlullah'a Allah'tan mağfiret dilemesi emredilmektedir.⁴⁶

Peygamberler günah işlemekten korunduğu halde, yani ismet sıfatına sahip olmaları neticesinde günaha girmemelerine rağmen onların da tevbe ve istiğfarda bulunmaları hususu nasıl bağdaştırılabilir?⁴⁷ Bu konuda, Resûl-i Ekrem bir hadisinde şöyle demektedir: “Bazen kalbimi bir perde bürür de günde 100 defa tevbe ettiğim olur”⁴⁸

Tevbe konusunda en meşhur şu iki hadis-i şerifi de burada zikretmek uygun olacaktır. Rasûlullah (s.a.v.) buyurmuştur ki “*İnsanoğlunun her biri hatakârdır. Ancak hatakârların (günah işleyenlerin) en hayırlısı tevbekâr olanlarıdır.*”⁴⁹

Hâris b. Süveyd anlatıyor: “Abdullah b. Mes'ud (r.a.) bize iki hadis rivayet etti. Bunlardan biri Hz. Peygamber'den (s.a.v.) diğeri de kendisinden idi. Dedi ki: “*Mü'min günahını şöyle görür: “O, sanki üzerine her an düşme tehlikesi olan bir dağın dibinde oturmaktadır. Dağ düşer mi diye korkar durur. Fâcir ise, günahı burnunun üzerinden geçen bir sinek gibi görür”* İbn Mes'ud bunu söyledikten sonra eliyle, şöyle diyerek, burnundan sinek kovalar gibi yapmıştır.

⁴⁵ İbrahim Çelik, **İmam Gazali'nin İhya-u Ulûmî'd-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı**, The Journal of Academic Social Science Studies, 2014, Cilt: XXV, Sayı: 1, s. 448; İbn Kayyım el-Cevzîyye, **Medaricü's Salikin**, Müessesetü'l Muhtar, Kahire, 2001, Cilt: I, ss. 230-259.

⁴⁶ Bkz; Bakara 3/37-128; Araf 7/143; Tevbe 9/117; Hûd 11/112; Nisa 4/106; Muhammed 47/19; Nasr 110/3.

⁴⁷ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, **DİA**, Cilt: XLI, s. 280.

⁴⁸ Müslim, Zikir, 41-42 (2702); Ebû Dâvud, Vitir, 359 (1515).

⁴⁹ Tirmizî, Kıyâmet, 50 (2501); İbn Mâce, Zühd, (30) 4251.

Sonra dedi ki: “Ben Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle söylediğini duydum:

*“Allah, mü’min kulunun tevbesinden, tıpkı şu kimse gibi sevinir: “Bir adam hiç bitki bulunmayan, ıssız, tehlikeli bir çölde, beraberinde yiyeceğini ve içeceğini üzerine yüklemiş olduğu bineği ile birlikte seyahat etmektedir. Bir ara (yorgunluktan) başını yere koyup uyur. Uyandığı zaman görür ki, hayvanı başını alıp gitmiştir. Her tarafta arar ve fakat bulamaz. Sonunda aç, susuz, yorgun ve bitap düşüp: “Hayvanımın kaybolduğu yere dönüp orada ölünceye kadar uyuyayım” der. Gelip ölüm uykusuna yatmak üzere kolunun üzerine başını koyup uzanır. Derken bir ara uyanır. Bir de ne görsün! Başı ucunda hayvanı durmaktadır, üzerinde de yiyecek ve içecekleri. İşte Allah’ın, mü’min kulunun tevbesinden duyduğu sevinç, kaybolan bineğine azığıyla birlikte kavuşan bu adamın sevincinden fazladır.”*⁵⁰

Tüm mahlûkatın sahibi, herşeyin O’na muhtaç olduğu âlemlerin sahibi Allah’ın kulunun tevbesine karşı memnuniyetinin her seviyeden insanın anlayacağı şekilde hikâyeleştirilerek aktarıldığı bu hadis-i şerif, tevbenin Hak katında kıymetini veciz bir şekilde anlatmaktadır.

Tevbe edebilmek insanî bir yöneliştir. Şeytanın kovulmuş asi şeytan sıfatını yüklenmesi de tevbeden yoksun kalmasının sonucudur denilebilir. Hz. Âdem (a.s.) tevbesi ile affedilerek manen yükselirken, şeytan tevbeden mahrum olarak huzuru ilahideki değerini yitirmiştir.

İslam dininde her işte olduğu gibi tevbe konusunda da niyet ön plana çıkmaktadır. Kur’an’da Allah affeder düşüncesi ile şeytanın günah işletmesine karşı uyarı yapılmaktadır.⁵¹ Kul nasıl olsa tevbe ederim diyerek günah işlediğinde bu verilen hakkı kötüye kullanmaktan ve kendini kandırmaktan başka bir şey değildir. Böyle bir niyet bozukluğu ve düzenbazlık olmadan, aldanıp gaflete düşerek, hevasına uyarak, nefis ve şeytanın oyununa gelerek yapmış olduğu yanlıştan, Allah’ı asla kandıramayacağının bilincinde olarak vazgeçip yön değiştirmek gerekir.⁵²

Hadis-i şeriflerden de anladığımız üzere tevbe bir aksiyondur. İçten dışa doğru bir yol izlerken geçmişten geleceğe doğru etki etmektedir. İlk olarak kul, geçmişte işlemiş olan günahlardan pişman bir şekilde Allah’a iltica etmelidir. Bu geçmişe yönelik boyutudur. Sonrasında ise söz konusu olan günahları hemen terk etmeli,

⁵⁰ Buharî, Da’avât, 4 (6308). Müslim’in bir rivayetinde şu ziyade var: “ Sonra adam sevincinin şiddetinden şaşırarak şöyle dedi: “Ey Allah’ım, sen benim kulumsun, ben de senin Rab’ binim.” Müslim, Tevbe, 3 (2744).

⁵¹ Fatır 35/5: “Ey insanlar! Allah’ın verdiği söz (vaadi) gerçektir. O halde dünya hayatı sizi aldatmasın (ibadet ve taatten alıkoymasın). Çok aldatıcı (şeytan), sizi Allah’(ın affına güvendirmek)le aldatmasın.”

⁵² Sare Emanet, **Din Eğitimi Açısından Kur’an’da Tövbe-İstiğfarın Süreç ve Yapıları**, (Doktora tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, 2011, ss.76-77.

peşinden de yani gelecek zamanda da bu gibi günah ve kabahatlere ya da benzerlerine tekrar dönmemeye ve bir daha işlememeye karar vermelidir. Bu şekilde üçlü zaman diliminde tevbe eden birey, tevbesini hiçbir zaman hatırlından çıkarmayarak kendisini bir daha günaha düşmekten alıkoymuş olacaktır.⁵³

Yüce Rabbimiz, “Onlar fena bir şey yaptıklarında (yani çirkin bir günah işlediklerinde) veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı anarlar, günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları Allah’tan başka bağışlayan kim vardır. Onlar yaptıklarında bile bile direnmezler”⁵⁴ demektedir. Başka bir ayette, “Allah, kötülüğü bilmeyerek yapıp da hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almıştır. Allah işte onların tevbelerini kabul eder, Allah bilendir, Hâkimdir”⁵⁵ ve ayrıca “Kim tevbe edip güzel, yararlı işler işlerse, şüphesiz o, Allah’a gereği gibi yönelip tevbe etmiş olur”⁵⁶ buyurmaktadır.

Günahlara dalarak Rabbini unutan kul, tevbe ederek Allah’ını hatırlamıştır. O’nun emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçmayı zorunlu bir görev bilerek, Allah’a olan bağlılığını yeniden kuvvetlendirmek gayesi ile inancının gereği olan her türlü davranışları da yerine getirmeye azmederek başlayacaktır.

İkinci olarak bu kul, işlediği günahları hatırlayarak, “Ben Allah’ın kötü kulu oldum” düşüncesiyle ümitsizliğe kapılıp daha fazla günah işlemekten kurtulmakta ve yeni bir umut ve daha sağlam bir inanç ile Rabbine bağlanıp yaklaşıp emirlerini yerine getirmeye çalışır ve yasaklarından kaçınmaya da son derece gayret gösterir. Çünkü insanoğlu geleceğe dönük ümit ve hayalleriyle hayatını devam ettirmektedir. Ümidin bittiği yerde çaba da bitmektedir. Dinimiz ümitsizliği yasaklamış ve devamlı korku ile umut arasındaki denge noktasında bulunmayı tavsiye etmiştir. Bu konuda kulu devamlı çabalamaya teşvik eden ve bu çabanın karşılığında gelecek mükâfatları anlatan ayet-i kerimeler oldukça fazladır. Yüce Rabbimiz bu hususu şöyle müjdelemektedir: “Onların hareketlerinin (yani tevbelerinin) karşılığı Rab’lerinden bağışlanma ve içlerinde ırmaklar akan, temelli kalacakları Cennetlerdir. Böyle yapıp iyi davrananların mükâfatı ne güzeldir.”⁵⁷

⁵³ Selim Özarlan, **Kur’an’da Tевbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, Sayı: 12, Cilt: 1, s. 360.

⁵⁴ Âl-i İmran 3/135

⁵⁵ Nisâ 4/17

⁵⁶ Furkan 25/71

⁵⁷ Âl-i İmran 3/136

Ayetten anlaşıldığı üzere Yüce Rabbimiz gereği gibi tevbe edenlerin tevbesini kabul edip onları mükâfatlandıracağını belirtmekte, şayet böyle davranırlar ise yarınlarından emin ve güvende olacaklarını, kaybettikleri ümitlerini ise yeniden elde edeceklerini açıkça haber vermektedir. Rabbimizin bu güzel mükâfatına kavuşabilmek kişiyi hayata bağlayan çok büyük bir mutluluktur.⁵⁸

Ayetlerde emredilmiş ve hadisi şeriflerde müslümanlara öğretilmiş olan “*istiğfar*” aslında tevbenin sözlü ifade şeklidir.

1.3.5. Af Kavramı

“Af” kelimesi, Arapça ‘*afw* عفو kökünden gelmekte olup, ”silme, giderme, cezasını iptal etme” anlamındadır.⁵⁹ Bağışlama ve kişiyi sorumluluktan kurtarma anlamlarına gelen ve ahlak ile fıkıh alanlarında kullanılan bir kavramdır.

Kur’an-ı Kerim’e göre yapılan bir kötülüğün karşılığı ona denk bir cezadır ve bu Allah’ın adaleti gereğidir. Affetmek ise İslam’da bütün faziletlerin temelini teşkil eden takvaya en yakın meziyet olarak görülmektedir. Bu sebeple Kur’an’da Müslümanlar bu fazilete çağırılırken, “Onlar affetsinler, hoş görsünler. Allah’ın sizleri bağışlamasını istemez misiniz”⁶⁰ buyrulmaktadır.⁶¹

Hz. Peygamber de mü’minler için örnek hayatında kendi şahsına yönelik işlenen suçları affetmiş, bu konudaki Allah’ın (c.c.) tavsiyesine uymuş ve affedici yönü ile de mü’minlere örnek olmuştur. Hz. Âişe’den nakledilen rivayette bu yönü dikkatimizi çekmektedir:

“Ey Allah’ın Resûlu! dedim. Uhud’dan daha kötü bir gün yaşadın mı?” “Senin kavminden neler çektim neler. Onlardan en kötü hal Akabe günü başıma geldi. O zaman kendimi Ibnu Abdiyalil İbn Abdi Kûlal’e arz etmiştim. Teklif ettiğim şeye müsbet cevap vermedi. Ben de üzgün vaziyette yüzümün doğrultusunda yürüdüm. Karnu’s-Seâlib nam mevkide kendime gelebildim ve başımı kaldırdım. Baktım ki, bir bulut bana gölge yapıyor. Bir de ne göreyim, bulutun içerisinde Cibril Aleyhisselam! Bana bağırdı ve: “Allah Teâlâ, kavminin sana neler söylediğini, seni nasıl reddettiğini işitti. Sana dağlar meleğini gönderdi, tâ ki kavmin hakkında dilediğini emredesin!” dedi. Bunun üzerine dağlar meleği bana seslenip, selam verdikten sonra: “Ey Muhammed! Allah Teâlâ, kavminin sana söylediği sözü işitti. Ben dağlar meleğiyim. Allah beni sana dilediğini emretmen

⁵⁸ Cihat Tunç, **Tövbe Hakkında Bazı Meseleler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, Cilt: XXIV, s. 402.

⁵⁹ Râgıb el-İsfahânî, “عفا”, **el-Müfredât**, s. 604.

⁶⁰ Nûr 24/ 22, وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

⁶¹ Mustafa Çağrı, “Af”, **DİA**, Cilt: I, s. 394.

*için gönderdi. Öyleyse haydi ne dilerseñ dile! Eğer üzerlerine iki ahşeb'i kapamamı dilerseñ kapayayım!" dedi. Hz. Peygamber: "Hayır! Bilakis, Allah'ın onların sulbünden Allah'a ihlâsla ibadet edip hiçbir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim," dedi."*⁶²

İslam dininde günahları affetme yetkisi tamamıyla Allah'a (c.c.) aittir. Ancak şahsa yönelik işlenen suçlarda kula affetme yetkisi verilmiştir. Ayrıca affetme Kur'an'da övülmüş, teşvik edilmiş, faziletli bir davranış olarak kabul edilmiştir.⁶³

Hz. Peygamber'e hitaben Kur'an'da şöyle buyrulur. *"(Rasûlum!) Sen afyolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*⁶⁴ İnsan nefsinin kuvveti derecesinde, kendine yapılan her türlü haksızlık ve yanlış affetme konusunda büyük mücadele verir. Nefse zor gelen bu fiil, aslında bizi yükten kurtaran, değerli kılan, Yaradan'ın affına ve rızasına mazhar olma mükâfatına ulaştıran çok değerli bir eylemdir.

Mağfiret ve istiğfar ile iç içe olan af kavramı ve affetmek şeklinde aksiyona dönüşmüş hali, yazıda kolay fakat uygulamada bir o kadar zor bir mücadeledir.

İnsan affedilmeyi istediği kadar, kendine yapılan en küçük bir kötülük ya da haksızlığı affetmekte zorlanmaktadır. Dıştan affetmiş gibi davranmaya çalışsa da bu içsel mücadele bazen yıllarca bazen de bir ömür boyu sürebilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu durum çok net bir şekilde şöyle ifade edilmektedir: *"Ey iman edenler! Şüphesiz eşlerinizden ve evlatlarınızdan size düşman (lık etmiş olanlar) da vardır. Onlardan sakının. Eğer onları affeder, kusurlarına bakmaz ve bağışlarsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

Peygamberimiz'in (s.a.v.) hayatı affetmenin en güzel örnekleri ile doludur. Nefsinin arzu hırs ve kibrinden bu derece sıyrılarak tam gönülden bir af ile kendisine üzüntü ve elem verenleri bir insan olarak affedebilmesi bizler için de yol gösterici olmalıdır. Taif'te taşlandığındaki metaneti, amcasının katillerini affedişi, Mekke'nin fethinde gösterdiği tavrı ve tavsiyeleri sadece bir hikâye gibi okunmamalı, bolca tefekkür edilerek bireysel hayatımızda bizzat uygulanmaya çalışılmalıdır.⁶⁵

⁶² Müslim, Cihad, 111 (1795).

⁶³ Ahmet Müjdecî, **Kelâmî Açıdan Allah'ın Affı**, (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007, s. 60.

⁶⁴ Hicr 15/85.

⁶⁵ Bedenen yapılan ibadetlere nazaran tamamen gönülle yapılması gereken, her şeyi bilen Yaradan'ın bilebileceği ve karşılığını vereceği bir hissiyat olarak tanımlayabileceğimiz af kavramı hakkında daha derinlemesine bilgi için Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetleri ve Peygamber (s.a.v.) Efendimizin hayatındaki affediciliğine dair ibret almamız gereken kıssaları tekrar tekrar okumak isabetli olacaktır.

1.3.6. Mağfiret Kavramı

Arapça kökenli, ”*magfira* مغفرة ” merhamet, bağışlama anlamına gelen terimdir.⁶⁶ Sözlükte “örtmek, gizlemek, birinin kusurunu ifşa etmeyip bağışlamak” manasına gelen gafr (gufran) kökünden türemiştir.⁶⁷ Allah’a nisbet edildiğinde “*kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlaması*” anlamına gelmektedir.⁶⁸

Bazen de biri, bir şeyden içten değil de zahiren kaçındığında; عَفَرَ لَهُ, “Onu bağışladı” denir. “İman edenlere söyle: Allah ‘ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayan kimseleri bağışlayıp geçsinler”⁶⁹ ayeti de bu anlamdadır. Allah’a nispet edildiğinde “*kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlaması*” anlamına gelir. Ragıb el İsfahânî, “Allah ‘tan olan عُفْرَان ve مَغْفِرَة Allah ‘ın, kulunu azaptan korumasıdır.” şeklinde yorumlamıştır.⁷⁰ Bu yorumunu “Rabbimiz! Affını dileriz”⁷¹ ve “Rabbinizin bağışına koşun.”⁷² Ayrıca “Günahları Allah ‘tan başka kim affedebilir”⁷³ ayetlerini naklederek desteklemektedir: “غفر” kelimesinin Arapçadaki sözlük anlamlarının kullanımını özetlersek, elbisenin örtülmesi veya elbisedeki kirin örtülmesi anlamında, saç ve kıl gibi dokuların vücudun bazı yerlerini kaplaması anlamında, topluluk halinde kıymetli bir insan grubunun gelmesi anlamında ve çokluk, fazlalık gibi anlamlarda olduğu görülmektedir.

Kur’an’da 56 surede 231 defa geçen “غفر” kelimesi anlam yönünden “عفا” ile çok yakındır. Fakat aralarında ince bir farklılık dikkatimizi çekmektedir. “غفر” Allah’a has bir ifade olarak kullanılırken “عفا” kelimesi insanlar arasında da

⁶⁶ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/magfiret> (6.5.2020).

⁶⁷ Ma’lûf el-Yesûî, "غفر", **El-Müncid**, Beyrut, 1986, s. 555.

⁶⁸ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-İfrîkî el-Mısırî, “غفر”, **Lisânü’l-Arab**, Cilt: V, s. 25.

⁶⁹ Casiye 45/14.

⁷⁰ Râgıb el-İsfahânî, “ğfr”, **el-Müfredat**, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, s. 757, Çıra Yay., İstanbul, 2012.

⁷¹ Bakara 2/285.

⁷² Âl-i İmran 3/133.

⁷³ Âl-i İmran 3/135.

kullanılabilmektedir. Mesela غفر الله لك (Allah seni affetsin) denildiği halde غفر زيد لك (Zeyd sana mağfiret etsin) denilmemektedir. Yani mağfiret etmek sadece Allah’a mahsus bir fiildir.⁷⁴ Kur’an-ı Kerim’de de Allah Teâlâ عَفُوًّا غَمُورًا “Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır”⁷⁵ buyurmakta, iki kelime de aynı ayette peş peşe gelmektedir. Bu şekilde yer alması aralarında fark olduğunun göstergesidir.

İnsanoğlu istediği kadar çabalasın yine de kendi ölçüleri çerçevesinde bile ideal bir kişi olamamaktadır. Hayatı boyunca Yaradan’a ve yaratılmışlara karşı yanlış davranışlarda bulunmadığını kendi vicdanında kabul edecek biri elbette mevcut değildir. Bu açıdan bakıldığında en büyük saygı ve ta’zime layık olan Allah’ın kendine karşı yapılmış olan hataları affetmesi kişinin hayata bağlanmasını sağlamakta, ahiret hayatı olan ebedi âlem hususunda ümitsizliğe kapılmasını önlemekte ve kişiyi yapıcı bir psikolojiye yükseltmektedir.⁷⁶

Mağfiret kavramının içinde sevgi, merhamet, sığınma, acizyet, huzur ve mutluluk gibi birçok değer gizlidir. O’nun mağfireti, günahkâr insanoğlu için adeta bir kurtuluş kapısı aralamaktadır. Kula düşen vazife ise tevbe ve istiğfar ile bu kapıdan geçebilmektir. İnsanı tevbeye yönelten, Rabbine sığınma hissiyatını veren O’nun engin mağfiretinin bilincinde olabilmesidir.

Allah c.c. “Allah’ın rahmetinden ümidi kesmeyin”⁷⁷ buyurmakta ve âlimler büyük günahları anlattıkları kitaplarında⁷⁸ Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyi büyük günah olarak nitelemektedirler.

Mağfiretinin, affının, rahmetinin gazabını aştığını⁷⁹ bildiren Hz. Peygamber (s.a.v.) günah bataklığında boğulan cahiliye devri Arap toplumunu, mağfiret ipine

⁷⁴ Hüseyin Şahin, **Kur’an’da Af Kelimesi ve Affetmenin Anlam Alanı**, (yüksek lisans tezi), s. 12, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014.

⁷⁵ Nisâ 4/43

⁷⁶ Adil Bebek, “Mağfiret”, **DİA**, Cilt: XXVII, s. 314.

⁷⁷ Zümer 39/53 “De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak gûnahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”

⁷⁸ Bkz: Ahmed Ziyaeddin Nakşibendi Gümüşhanevi, “**Gafillerin Kurtuluş Yolu**”, Kılıç Yay., Ankara s.46’ da ilgili başlığın devamında “ Allah’ın kullarına olan fazlını ve rahmetini unutarak, Allah’ın kendisine artık yardım etmeyeceğine ve acımadığına inanmak ve böyle bir ruh hali içinde olmak, yüce Allah’ımıza karşı kötü bir zan sayılacağından büyük bir günahdır. Ümitsizlik başarısızlığın yegâne sebebidir.”

⁷⁹ Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah varlıkları yarattığı zaman, kendi katında arşın üstünde bulunan kitabına, “Rahmetim gerçekten gadabıma gâlibtir” diye yazmıştır.” (Buhârî, Bed’ü’l-halk 1) Bir rivâyette “Rahmetim gadabıma üstün geldi”;

sarılmalarını sağlayarak o bataklıktan çekip kurtarmış, tevbe ve istiğfar ile yıkanarak tertemiz sahabe kıvamına getirmiştir. İnsanın ve toplumun bu şekilde dönüşmesinde mağfiret bilinci ve talebi çok önemli bir mihenk taşıdır.

1.4. KUR'AN ve HADİSLERDE İSTİĞFAR

İstiğfar sadece günah ve hata işlediğimiz zaman, belli sayılarda söyleyince affedileceğimiz basit bir kelime değildir. Amacı da bu değildir. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ birçok defa emir sigası ile O'ndan bağışlanma istememizi bildirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de mağfiret kökünden türemiş olan toplam 234 kelimenin 229'u Allah'a nisbet edilmekte (gafur, gâfir, gufrân, gaffâr, mağfiret, istiğfâr), bu kelimelerin 42 tanesi ise istiğfar kavramı etrafında şekillenmiş olup sonuç itibarıyla Allah'ın bağışlayıcılığını vurgulamaktadır.⁸⁰

Rahman'ın Gafur sıfatı ile yaratan-yaratılmış arasındaki farkı idrake yönelten, kulluk bilincinin yanında, eksik ve kusurlu olanın eksiksiz ve kusursuz olana imanının kemale ermesinde basamak teşkil eden istiğfarın, insanın hayat el kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de yoğunluklu olarak bahsedilmesi şaşırtıcı değildir.

1.4.1. Kur'an'da İstiğfar

Kur'an-ı Kerim'de sadece istiğfar kavramı ile ilgili 36 kadar ayet⁸¹ bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kıssa içinde, bazıları birbirini için mağfiret dilemek olarak geçmekte, bir kısmında ise Allah Teâlâ istiğfar etmemizi bizlere emretmektedir. Bu ayet-i kerimelerden bazıları şunlardır:

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Allah'tan bağışlanma isteyin, şüphesiz ki Allah Gafur'dur, Rahîm'dir.”⁸² Ayet-i kerime ile bağışlanma isteyene karşı ne kadar affedici olduğunu vurgulamıştır.

bir başka rivayette de “Rahmetim gadabımı aştı” ifadeleri yer almıştır. (Buhârî, Tevhid 22, 28, 55; Müslim, Tevbe 15).

⁸⁰ Adil Bebek, “Mağfiret”, **DİA**, Cilt: XXVII, s. 314.

⁸¹ Bkz. Kur'an'da ilgili ayetler; Al-i İmran 3/17-135-159; Nisa 4/64-106-110; Mâide 5/74, Enfâl 8/33; Teybe 9/80-113-114; Hûd 11/3-52-61-90; Yûsuf 12/29-97-98; Kehf 18/55; Meryem 19/47; Nûr 24/62; Neml 27/46; Sâd 38/24; Mü'min 40/7-55; Fussilet 41/6; Şûrâ 42/5; Fetih 48/11; Zâriyât 51/18; Mümtehine 60/4-12; Münâfikûn 63/5-6; Nûh 71/10; Müzzemmil 73/20; Nasr 110/1-3.

⁸² Bakara 2/199.

هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوا فِيهَا ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ

“Öyleyse Kendisinden bağışlanma talep edin, sonra da O’na tevbe edin. Gerçekten benim Rab ’bim, Karîb ’dir, Mucîb ’dir”⁸³ ayeti ile bağışlanma isteği ve tevbe’yi ayrı ayrı zikrederek aralarındaki farka ve birbirlerini tamamlayıcılığa dikkat çekmiştir.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tevbe ed(ip yönel)in. Şüphesiz ki Rab ’bim çok merhamet eden, (inanenları) çok sevendir”⁸⁴ ayetinde de aynı emirleri sırasıyla zikrederek ve güzel isimleri ile af dileyeni affetmeyi ne kadar sevdiğini inceden içimize işlemiştir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ

(Rasûlum!) De ki: “Ben ancak sizin gibi bir insanım. Yalnız bana vahyediliyor ki: Sizin ilâhınız, ancak bir tek ilâhtır. Bu sebeple (hepiniz iman ve itaatle) O’na dosdoğru yönelin ve O’ndan mağfiret dileyin. Vay ‘Allah’a ortak koşan (Allah yerine başka varlıklara bağlanan)ların haline!”⁸⁵ ayeti ile Rabbimizin dosdoğru yoluna yönelsek de ilk yapacağımızın istiğfar olduğu, yani her hareketimizin tevbe’ye muhtaç olduğu belirtilmiştir.

قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

(Salih) dedi ki: “Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülük işleme konusunda aceleci davranıyorsunuz? Allah’tan mağfiret dilemelisiniz ki bu sayede merhamet olunasınız”⁸⁶ ayeti ile günahları affettirme yolunun Allah’tan mağfiret dilemek olduğu açıkça ifade edilmiştir.

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا

“Kim bir kötülük yapar yahut (günah işleyerek) kendisine yazık eder, sonra da Allah’tan bağışlanma dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı, çok merhametli bulur”⁸⁷ ayeti

⁸³ Hud 11/61.

⁸⁴ Hud 11/90.

⁸⁵ Fussilet 41/6.

⁸⁶ Neml 27/46.

⁸⁷ Nisa 4/110.

ile günahlar ile kendi felaketini hazırlayan insanoğlunu bu felaket çukurundan çıkaracak olan reçete sunulmuştur.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ - أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ وَاللَّهُ عَفْوٌ رَحِيمٌ

“Hakikaten Allah, üçün üçüncüsü (üç ilâhtan biri)dir, diyenler (şirke girip) kesin olarak kâfir olmuştur. Hâlbuki (ibadete lâıyk) bir tek İlâh’tan başka ilâh yoktur. Eğer (bu) dedikleri (batıl inançları)ndan vazgeçmezlerse, onlardan kâfir olanlara elbette çok acıklı bir azap dokunacaktır. Hâlâ Allah’a tevbe edip af dilemiyorlar mı? Hâlbuki Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir”⁸⁸ ayeti ile en büyük günah olan şirk batağından dahi saptıkları yanlış yoldan dönüp af dileyerek çıkılabileceği müjdesini verir.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“(Rasûlum!) Sen, onların aralarında iken (onlar her zaman sana ve buyruklarına itaat ettikçe) Allah, onlara azap edecek değildir. Onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildir”⁸⁹ ayeti kerimesi ile Yaradan’ın sevgilisinin aralarında olması azaba mâni olduğu gibi, sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) aralarından ayrıldıktan sonra da Âdemoğlunun kulluğunun bilincinde olarak af dilemeye devam ettikçe azaptan emin olacağına işaret etmektedir.⁹⁰

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

⁸⁸ Maide 5/73-74.

⁸⁹ Enfâl 8/33.

⁹⁰ Bu ayette Peygamberimizin “Sizin için iki eman vardır...” hadisi ile aynı paraleldedir. Peygamberlik görevi içinde, ayetleri ve mücmel olanı açıklamak, mutlak olanı bildirmek, genel manalı ifadeleri özele tahsis etmek yer almaktadır. Bazen okurken dikkatten kaçabilecek bir husus varsa, dikkat çekmek için de teyid edici açıklamalar veya soru ile meraka yöneltmek öğretme metodu kullanılmıştır.

“Ve (yine) onlar, çirkin bir iş işledikleri veya (günahlarla) kendilerine zulmettikleri zaman, Allah’ı anarak hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten, Allah’tan başka kim günahları bağışlar ki? Bir de onlar, işledikleri (günah ve hatalı işleri)nde bilerek ısrar etmezler.

İşte onların mükâfatı, Rab’lerinden bir bağışlanma ve alt tarafından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle (iyi amel) yapanların mükâfatı ne güzeldir!”⁹¹ ayet-i kerimleri ile de sevdiği kullarının özelliklerini zikrederek, onların da insan olmanın bir yönü olarak, günah işleyebileceklerini, fakat zalimlerden farklarının ise hatalarının farkında olarak af diledikleri ve bunun Yaradan’ın katındaki değerine ve mükâfatına özel dikkat çekilmektedir.

Burada özellikle Nasr Suresinde geçen istiğfar emrinden de bahsetmemiz uygun olacaktır. Nasr suresinin Mekke’nin fethinde nazil olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Mealen: “Allah’ın (vadettiği) yardımı ve fetih (zafer) gelince. İnsanların Allah’ın (son) dinine akın akın girdiklerini görünce. Hemen Rabbini hamd ile (överek) tesbih et ve O’ndan bağışlanma dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir” buyuran Rabbimiz, burada çok ince ve önemli bir hususa dikkatimizi çekmektedir.

Birinci ayet-i kerimede Allah tarafından verilmiş bir zaferden bahsedilmekte, ikinci ayette ise külli bir inanç değişimiyle oluşan toplumsal boyuttaki değişimden bahsedilirken bir anda Allah (c.c.), zaferi verdiği kuluna yönelmekte ve ona çıkış yolu olarak hamd ile tesbihi, istiğfar ve tevbeyle emretmektedir. Kulunu zaferden secdeye davet etmektedir. İnsanlar için en zor durumlardan bir tanesi de budur. Zaferi bütün ihtişam ve coşkusu ile yaşarken, adeta kendisinin gücünü zirvede görmüşken bir anda dönüp secde etmesi ve bütün benliğini bırakmış şekilde Rabbi karşısında durarak “zaferin sahibi sensin” diyebilmesi ve O’na secde edip kendisinin de zaferden vazgeçebilmesi insan için en zor durumlardan biridir. Nice insanlar vardır ki bu galibiyet ve başarı imtihanını geçemeyip hüsrana uğramıştır ve uğramaktadır. Bu ayet-i kerime insanların nefslerinin azgınlaşmasının önüne geçmektedir, adeta bir uyarı sinyali vermektedir.”⁹²

İstiğfar kavramına yönelik zihnimize oluşan önyargı, bir hata, günah ve kusur işlendiğinde söylenmesi gerektiğine dairdir. Nasr suresindeki istiğfar emri, binlerce Müslüman ile ve ihtişamla Mekke’nin fethedildiği günlerde nazil olmuş, Peygamberimizin şahsında tüm Müslümanlara hitap etmektedir.

İnsanı yaratan ve ona yaratılış kodlarını yükleyen, onun en zayıf yönlerini de tabii ki en iyi bilendir. Büyük başarı, zafer ve muvaffakiyetler, insanoğlunun benlik

⁹¹ Âl-i İmran 3/135-136.

⁹² Nihat Demirkol, **Nasr Suresinin Tahlili**, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, Sayı: 10, s. 184.

duygusunu okşayan, şeytanın kovulmasına sebep olan kibrin, kalpte filizlenmesine ortam hazırlayan anlardır. İşte böyle hassas anlarda Allah'ı şükür ile beraber istiğfarı da dilimize ve kalbimize yerleştirerek kulluk bilincini ve Yaraticının kudret ve inayeti ile her şeyin vuku bulduğunun idrak edilmesi sağlanmak istenmektedir.

Dua, yakarış ve tevbenin bir basamağı olan istiğfar, Kur'an-ı Kerim'de muttaki kulların özelliklerinin nakledildiği ayetlerde de geçmektedir. Meselâ "Seher vakitlerinde istiğfar ederlerdi"⁹³ ayeti, hem seher vaktinin önemine hem de muttaki kulların bu kıymetli vakitte istiğfar etmelerine vurgu yapmaktadır.

Ebussuûd şöyle demiştir; Onlar geceleyin az uyumaları ve teheccüd namazını eda etmelerine rağmen, sanki gece boyunca günah işlemişler gibi seher vakitleri de yatmaz, kusurlarına mağfiret dilerlerdi.⁹⁴ Hasan-ı Basrî de âyeti "seher vaktine kadar namaz kılarlar, seher vakti olduğu zaman da bağışlanma dilerler. Zira seher duanın kabul edilmesi umulan bir vakittir" şeklinde açıklamıştır.⁹⁵ Bursevî'ye göre âyette geçen *يَسْتَغْفِرُونَ* ifadesinin zamiriyle birlikte ma'lum fiil olarak getirilmesinin sebebi, takva sahiplerinin istiğfarla tavsif olunmayı hak ettiklerini bildirmek içindir. Zira onlar, istiğfara devamları ve onun müddetini uzatmaları sebebiyle istiğfarla tahsis olunan kimseler olarak ortaya çıkmış gibidirler.⁹⁶

Diğer bir görüşe göre, istiğfar için özellikle seher vakitlerinin zikredilme sebebi, seher vaktinde yapılan dua ve niyazların kabul edilme ihtimalinin daha kuvvetli olmasıdır. Zira bu vakitler ruhun daha saf, zihnin daha derli toplu, ibadetin ise daha zor olduğu zamanlardır. Bu sebeple duaların Allah katında kabul edilme ihtimali daha kuvvetlidir.⁹⁷ Nitekim İbn Ebî Hâtim'in rivayetinde şöyle geçmektedir:

⁹³ Zâriyât 51/17-18; ayrıca bkz. Âl-i İmran 3/17 "(Bu nimetler) "Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru" diyenler, sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun büktenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler (içindir)."

⁹⁴ Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî, **Tefsîru Ebi's-Su'ûd**, Dâru'l-Mushaf Yay., Beyrut, Cilt: VIII, s. 138.

⁹⁵ Celâleddîn Abdurrahmân Suyûtî, **ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr**, Daru'l-Fikr Yay., Beyrut, 2011, Cilt: VII, s. 616.

⁹⁶ İsmâ'il Hakkı el-Bursevî, **Tefsîru Rûhi'l-Beyan**, Matbaatu Osmaniye, İstanbul, 1926, Cilt: IX, s. 151.

⁹⁷ Abdul Rahman Hanif, **Zâriyât Sûresi Tefsiri** (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2019, s. 82.

“Abdullah b. Ömer (r.a) da gece namaz kılar, sonra ‘Ey Nafi’, seher vakti geldi mi?” diye sorar, ‘Evet’ dediğinde sabaha kadar dua ve istiğfar ederdi.”⁹⁸

Yâkup’un (a.s.) Yusuf peygamberi kuyuya atan kardeşleri için “sizin için Rab’bimden sonra istiğfar dileyeceğim”⁹⁹ diyerek, istiğfarı seher vaktine erteleyip, onlar için seher vaktinde bağışlanma dilediği söylenilmiştir.¹⁰⁰

Gece yapılan ibadetlerin tümü seher vaktinde istiğfar ile sonlandırılır ve bu şekilde ibadetlerin hazzı had safhaya çıkarılır, kabul olunması ve eksikliklerin giderilmesi sağlanır.¹⁰¹ İçinde gece ibadetinden bahsedilen Müzzemmil suresi de istiğfarı tavsiye eden ayet-i kerimeler ile bitmektedir; “Allah’tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir.”¹⁰² Dinimizde bazı günlere özel kıymet verilmiştir. Cuma günü, kadir gecesi, aşure günü, bayram ve arefe günleri gibi vakitler, müslümanlar için Allah tarafından bir ikram ve sunulan fırsatlardır. Hatta bu gün ve gecelere özel Peygamberimizin (s.a.v.) tavsiye ettiği dualar ve namazlar vardır.¹⁰³ Mesela insan hayatı için de bazı vakitlerin bazı durumlar için çok daha fazla olumlu etki yaptığı bilinmektedir. Örnek verecek olursak, tüm gece uykusunun içinde özellikle saat 23.00 ile gece 3.00 arasındaki uykunun vücudun kendini tamiri için en verimli ve etkili zaman aralığı olduğunu uzmanlar belirtmektedir. Nasıl ki gece çok geç yatan bir kişi bu faydadan istifade edemiyorsa, yaptığı işlerin vakitlerine dikkat eden bir kişi de en yüksek verimi ve faydayı elde eder.

Kıymetli vakitlerin kıymetli dualar ile birleştirilmesi ve bundan doğan manevi coşku ve gönül huzuru, yaşayarak idrak edebileceğimiz ve sahabenin de hayatında uyguladığı¹⁰⁴ bir manevi multivitamin gibidir.

⁹⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, Beyrut, 1981, Cilt: I, s. 190.

⁹⁹ Yusuf 12/98

¹⁰⁰ İbn Kesir, **Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul, 1986, Cilt: XIII s. 7477.

¹⁰¹ Abdullah Karaman, **İstiğfar ve Faydaları**, Nebevî Hayat Yay., İstanbul, 2017, ss. 50-51.

¹⁰² Ayetin tamamı, Müzzemmil 73/20: “Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) Rab’bin elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah’tır. O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah’a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah’tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir.”

¹⁰³ Tesbih namazı, kadir gecesi duası, aşure günü orucu vb.

¹⁰⁴ Abdullah b. Ömer (r.a.) geceleyin namaz kılar ve yer yer kölesi Nafi’ye: “Seher vakti geldi mi?” diye sorar, “evet” cevabını aldığı anda ise ellerini dua için semaya açar ve sabaha kadar istiğfar ederdi.

1.4.1.1. Bazı Peygamberlerin İstiğfarı

Kur'an-ı Kerim'deki peygamber dualarında ve Rabbimizin bize öğrettiği dualarda da istiğfarın mutlaka yer aldığını görmekteyiz. Allah Teâla Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde peygamberlerin tevbe ettiğinden ve istiğfar talebinde bulunduğundan bahsetmiştir. Bununla hiçbir insanın tevbe ve istiğfar etmekten muaf olmadığını, beşeriyetin en üstün insanları olan, Allah (c.c.) ile görüşen, O'ndan vahiy alan peygamberlerinin bile nefislerini daima terbiye etmek ve insanlara örnek olmak için tevbe ve istiğfar ederek bağışlanma talebinde bulunduklarını göstermek istemiştir.¹⁰⁵

İstiğfarın kökeninin ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'a kadar dayandığı bilinmektedir. Cennetteki hayatlarından şeytanın kandırmacası sonucu yaptıkları hatadan dolayı dünyaya gönderilen ilk peygamberin istiğfarı, Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimiz peygamberlerin dualarındaki istiğfarların ilkidir. Hz. Âdem (a.s.) tevbe ve istiğfara yönelerek peygamberlik makamına erişirken, şeytan tevbe ve istiğfara yanaşmayarak kovulmuş ve zelil olmuştur. Ahirete kadar insan hayatının dönüm noktalarında yer alan, bir kilit taşı gibi hayır kapılarının açılmasına vesile olan istiğfar birçok peygamberin hayatında yer almaktadır.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلَاخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

“(Musa üzümlere:) “Ey Rab’bim! Beni ve kardeşimi bağışla, rahmetine bizi de dâhil et, sen merhametlilerin en merhametlisin.” dedi.”¹⁰⁶

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

“Kullarımdan bir zümre: ‘Ey Rabbimiz! İman ettik, bizi bağışla ve bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısıdır.’ Dedi.”¹⁰⁷

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

İbn Kesir, Cilt: II, s. 19; ayrıca bkz: Abdullah Karaman, **İstiğfar ve Faydaları**, Nebvî Hayat Yay., İstanbul, 2017, ss. 50-51.

¹⁰⁵ Murat Padak, **Peygamberlerin Tövbesi**, Diyanet Aylık Dergisi, 2018, Sayı: 336, s. 19.

¹⁰⁶ A’raf 7/151.

¹⁰⁷ Mu’minun 23/109.

“De ki: “Ey Rab’bim! Bağışla, merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısin.”¹⁰⁸

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

“Ey Rab’bim! Beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime (mescide veya gemime) gireni (kıyamete kadar gelecek) mü’min erkekleri ve mü’min kadınları sen bağışla. Zalimlere de helakten başka (bir şey) artırma!”¹⁰⁹

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

“Ey Rabbimiz! Hesabın görüleceği kıyamet gününde beni, annemi, babamı ve tüm mü’minleri bağışla.”¹¹⁰

Allah Teâla kutsal kitaplar ve örnek nebiler göndererek, insanı dünya hayatında hiçbir zaman başıboş bırakmamış, şefkat ve merhametinin gereği olarak hep yol göstermiş, dünya ve ahiret mutluluğuna sahip olabilmeleri için gereken reçeteyi anlayacakları dilde sunmuştur. Dua ve istiğfar ayetlerinde de bunun örneği açıkça görülmektedir. Zira sadece dua edin emri ile bırakılmamış, emrin peşinden kıssalarda örnekler verilmiş ve kuldan istenen dua ve istiğfarın nasıl olması gerektiği konusunda da akıllarda hiçbir soru işareti bırakılmadan Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde en veciz şekilde öğretilmiştir. Nakledilen istiğfara yönelik ayetler de bunun en güzel örneklerindendir.

1.4.1.2. Kur’an’da Meleklerin İstiğfarı

İstiğfar sadece günah işleyen insanlara özgü bir ibadet olarak düşünülebilir. Ancak kapsam olarak düşünüldüğünde çok daha geniş olduğunu fark edilmektedir. Yeryüzünde yaşayan insanlar, özellikle müminler için meleklerin de Allah’tan mağfiret talebinde bulundukları, şu iki ayette açık bir şekilde görülmektedir.

تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَّقَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِنْ

اللَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

¹⁰⁸ Mu’minun 23/118.

¹⁰⁹ Nuh 71/28.

¹¹⁰ İbrahim 14/41.

“Neredeyse gökler (Allah’ın heybetinden) tâ üstlerinden yarılacak! Melekler, Rab’lerini hamd ile tesbih ederler ve yerdeki (mü’min)ler için mağfîret dilerler. Haberinizi olsun ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”¹¹¹

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

“Arşı taşıyanlar ve onun etrafındaki (tavaif eden melek)ler, Rab’lerini hamd ile tesbih ederler. O’na iman ederler ve mü’minlerin bağışlanmasını da (şöylece) isterler: “Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kaplamıştır. Tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru!”¹¹²

Ayet-i kerimelerde açıkça görüldüğü üzere meleklerin de Allah’ın mü’min kullarının affedilmesi için istiğfar ettikleri ifade edilmektedir. Bazı görevli meleklerin müminler için, peygamberlerin ve müminlerin ise kendileri ve diğer müminler için bağışlanma talepleri Allah tarafından dünyada kabul edilebileceği gibi ahirette de kabul edilebilir. Bu hususta duanın kabulü konusunda üç geçerli durum bildirilmiştir.¹¹³

Allah Teâlâ, nebilerinden de hem kendileri hem de müminlerin günahları için bağışlanma dilemelerini istemekte, melekleri de ayrıca istiğfara devam etmektedir. Bütün bu dualar, bağışlanma istekleri bir ümmet olma bilincinin pekiştirilmesi, diğergamlık ve sahabe ahlakı olarak örnek gösterilmiş îsâr¹¹⁴ duygusuna sahip olabilmenin bir adımı olarak da tavsiye olunmuş olsa gerektir.

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ birçok ayette istiğfarı emretmiş, peygamber dualarındaki istiğfarları bizlere öğretmiş, meleklerin bile ibadeti olmasına dikkat

¹¹¹ Şura 42/5.

¹¹² Mü’min 40/7.

¹¹³ Hz. Peygamber’in açıklamasına göre duanın kabulünde birkaç alternatif söz konusudur. Dua edene istediği şey ya bu dünyada hemen verilir veya âhirete saklanır yahut üzerinden işlediği iyilik kadar bir kötülük giderilir. Selahaddin Parlador, “Dua” **DİA**, Cilt: IX s. 533.

¹¹⁴ Cürânî îsâr; “Kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması” şeklinde tarif ederek bu anlayışın din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir. Îsâr anlamında Batı dillerinde kullanılan altruizm karşılığında modern Arapçada daha çok gayriyye, Türkçe’de diğerkâmlık ve özgecilik terimleri kullanılmaktadır. Bir kimsenin cömertlikte îsâr derecesine ulaşabilmesi için ikram ettiği şeye kendisinin fiilen muhtaç durumda bulunması şart değildir; önemli olan, muhtaç olsa dahi başkasını kendisine tercih edebilecek bir ahlâk anlayışına ve irade gücüne sahip bulunmasıdır. Mustafa Çağrı, “Îsâr”, **DİA**, Cilt: XXII s. 490.

çekmiş, günahsız olan meleklerin dahi biz kulları için istiğfar ettiğini haber vermiştir. Bu ayetler istiğfarın ne kadar büyük bir etkisi ve önemi olduğunu göstermektedir.

Kulluğunun bilincinde olan insanoğlu yaptığı hata ve günahlar için bir çıkış yolu arayacak ve cevabı da öncelikle bu ayetlerde bulacaktır. Günahsız olan peygamberlerin dua ve niyazlarında eksik etmedikleri istiğfarın Müslümanların, her daim dilinde olması gereken lafızlar olduğu, sadece dille değil anlamının derinliğini düşünerek, kalpten gelen bir pişmanlık ile söylenmesi gerektiği ve Allah Teâlâ'nın kulunun bu içten niyazlarına karşı, ne kadar affedici ve merhametli olduğu da ayetlerden anlaşılmaktadır.

1.4.1.3. Müslüman Olmayanlar İçin İstiğfar

Müslümanların diğer Müslümanlar için istiğfar etmesi tavsiye edilmiş ve peygamber dualarında da yer almış iken, kâfirler için istiğfar yasaklanmıştır. Allah Teâlâ, nebisine seslenerek mü'min olmayan ve tevbe etmeyenler için, “Mağfiret dilesen de mağfiret dilemesen de birdir. Allah, onları katiyen bağışlamayacaktır”¹¹⁵ demektedir.¹¹⁶

Başka bir ayette ise “Onlar için ister mağfiret dile ister mağfiret dileme. Onlar için yetmiş defa mağfiret dilesen de Allah onları bağışlamayacaktır. Bu, Allah'ı ve Peygamberini inkâr etmelerindendir. Allah, fasıklar güruhunu hidayete erdirmez”¹¹⁷ buyrulmaktadır.

Diğer bir ayet-i kerime de ise akrabalık durumunda yapılması gerekenler açıklanmaktadır. Zira dinimizde İslam kardeşliği, kan bağından daha kıymetlidir. Birçok ayet-i kerime ve hadis-i şerifler bu bağın kıymetini ve kuvvetini anlatmakta, din kardeşliğini kuvvetlendiren her türlü çaba kat kat fazlası ile ödüllendirilmektedir. Bu bağın akrabalık bağından da üstün olduğunun kısaca ifade edildiği ayetlere ise Nuh (a.s.)'ın oğlu ile olan imtihanını gösterebiliriz; “Nûh Rab'bine şöyle seslendi: “Ey Rab'bim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin” dedi. Allah buyurdu ki: “*Ey Nûh! O senin aileden değildir. Çünkü onun*

¹¹⁵ Münafikun 63/6.

¹¹⁶ Münafikun suresinde münafıkların temel huy ve karakterleri çok veciz şekilde anlatılmakta ve onlar için yapılan af talebinin neden kabul olunmayacağı açıklanmaktadır.

¹¹⁷ Tevbe 9/80.

yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.” Nûh dedi ki: “Ey Rab’bim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsene, kaybedenlerden olurum!”¹¹⁸

Bu kıssanın geçtiği ayetler, bir babanın oğluna şefkatini, onu nasıl yumuşak bir dille yavrucuğum diyerek imana çağırdığını, teklifi reddeden oğlunun gözlerinin önünde helak olması sonucu babalık hissiyatı ile yakarışını ve hatasının hemen peşi sıra nasıl af dileyerek Rab’bine sığındığını gözlerimizin önüne sermektedir. Bu kıssa ile anlatılmak istenenler tüm Müslümanlara bir ders ve uyarı niteliğinde olsa gerektir. Bir başka ayet-i kerimede ise “Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler”¹¹⁹ diyerek kesin uyarı yapılmaktadır.

Bu ayetlere göre müslümanlar zalimler, müşrikler, fasıklar, münafıklar ve kâfirler için bağışlanma dileyemezler. Müslümanların kendileri haricinde bağışlanma dileyebilecekleri kimseler yine müslümanlar olmalıdır.

Bir Müslüman ancak yaşayan gayri müslimlerin hidayete ermeleri için dua edebilir. Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) bu şekilde ancak kâfirlerin hidayete ermeleri için dua etmiştir. Kendisine “Kâfirlerin yok olması için dua et.” denildiğinde Peygamber efendimiz (s.a.v.); “Ben lânetleyici olarak gönderilmedim. Fakat doğru yola davet edici ve rahmet olarak gönderildim. Allah’ım! Kavmime doğru yolu göster! Çünkü onlar bilmiyorlar”¹²⁰ buyurmuş, beddua yerine hayır dua edilmesinin en güzel örneklerinden birini sunmuştur.

Peygamberimizin güzide ashabı için de “ashabıma iyilik edin” ve “ashabıma ikramda bulunun”¹²¹ tavsiyesi hayırla dua ile ve istiğfar ile sahabilere yapılacak her türlü iyiliği kapsamaktadır. Bu iyiliğin bir başka uygulaması ise onların bağışlanmalarını dilemek yani onlar için istiğfar etmektir.¹²² Bunun ifadesini Kur’an-ı Kerim’de şöyle bulmaktayız:

¹¹⁸ Hûd 11/45-46-47.

¹¹⁹ Tevbe 9/113.

¹²⁰ Kadı İyaz, **Şifa-i Şerif**, Çile Yay., İstanbul, 1977, s. 105.

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **Müsned**, Cilt: I, s. 26; İbn Hibbân, **Sahih**, Cilt: X, s. 436.

¹²² Çakan, **Sahabe Kıvamı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2011, (Sahabe), s. 68.

“Bunların ardından gelenler de “Ey Rabbimiz” derler, “bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”¹²³ Bu ayetler ve hadisler bize göstermektedir ki yaşayan ya da ölmüş olsun tüm müslümanlara, mü’min iseler anne baba ve akrabalara affedilmeleri için dua edilir. Mü’min olmayan hayattaki akrabalar için ise hidayet temenni edilir.

1.4.2. HADİSLERDE İSTİĞFAR

İstiğfar hem kavram hem dua hem tavsiye olarak birçok hadis-i şerifte zikredilmekle beraber Peygamber Efendimizin günlük hayatındaki zikir ve dualarında fazlaca yer alması sebebiyle sünnetin de ayrılmaz bir parçasıdır. Aşağıda nakledilen hadis-i şerif tek başına, istiğfarın önemini kavramamız için yeterlidir. Osman b. Ebi’l-As’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Yeryüzünde iki eman vardır; ben bir emanım (benim hayatım ümmetime toptan bir azap gelmemesi için bir güvencedir), istiğfar da bir emandır. Lakin ben gidiciyim, istiğfarın emanı ise bakidir. O halde siz istiğfar etmeye devam ediniz.”¹²⁴

Hadis-i şeriflerde tavsiye edilen ve istiğfar içeren dualar ile ilgili, kaynak eser olarak kullanılan ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle ile el-Ezkâr’daki rivayetler ayrı başlık olarak çalışmada yer almaktadır. Bu kitapların derlenme sebebi Peygamberimizin (s.a.v.) günlük hayatında söylediği ve öğrettiği dua ve zikirleri bir araya getirmektir. İstiğfarın kıymeti ve etkisine yönelik şu hadis bir gösterge olmaktadır.

Ebu Hureyre’nin (r.a.) bildirdiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) bir hadis-i kudsi’de Rabbinden naklen buyururlar ki: “Bir kul günah işledi ve: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي “Ya Rabbi günahımı affet!” der. Hak Teâla da: “Kulum bir günah işledi ve arkadan günahları affeden veya günah sebebiyle cezalandıran bir Rabbi olduğunu hatırladı. Sonra kul dönüp tekrar günah işler ve: رَبِّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي “Ey Rabbim günahımı affet!” der. Allah Teâla da: “Kulum bir günah işledi ve günahı affeden veya günah sebebiyle

¹²³ Haşr 59/10.

¹²⁴ Tirmizî, Tefsir, 8 (3082); ayrıca bkz, Enfâl 8/33.

cezalandıran bir Rabbi olduğunu hatırladı. Sonra kul dönüp tekrar günah işler ve رَبِّ

اَغْفِرْ لِي ذَنْبِي “Ey Rabbim beni affeyle!” der. Allah Teâla da: “Kulum günah işledi ve

günahı affeden veya günah sebebiyle muaheze eden bir Rabbi olduğunu bildi.

Dilediğini yap, ben seni affettim!” buyurur.”¹²⁵ Bu hadis hakkında Kurtubî¹²⁶ der ki:

“Bu hadis, istiğfarın faydasının büyüklüğüne, Allah’ın fazlının büyüklüğüne, rahmetinin, hilminin, kereminin genişliğine delalet eder. Fakat bu istiğfar, günahı ısrar düğümlerini çözen ve nedameti hâsıl eden bir dile mukârin olarak, ma’nâsı kalpte sabit olan istiğfardır. İşte bu, tevbenin tercümesidir. Buna şu hadis şehadet eder: “Hayırlınız günaha düşmüş tevbekârdır.” Hadiste geçen Müfetten’in ma’nâsı, “günahı tekerrür edip tevbe eden kimse” demektir. Yani her ne zaman günah işlerse derhal tevbeye koşan kimsedir. Diliyle “estağfirullah” deyip kalbiyle o günahı ısrar eden değil; böyle birisi, istiğfarı da istiğfara muhtaç olan kimsedir.”¹²⁷

Bir başka kudsî hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur;

“Ey Âdemoğlu! Sen bana dua edip, (affımı) ümid ettikçe ben senden her ne sadır olsa, aldırmam, ben seni affederim. Ey Âdemoğlu! Senin günahın semanın bulutları kadar bile olsa, sonra bana dönüp istiğfar etsen, çok oluşuna bakmam, seni affederim. Ey Âdemoğlu! Bana arz dolusu hata ile gelsen, sonunda hiçbir şirk koşmaksızın bana kavuşursan, seni arz dolusu mağfiretimle karşılarım.”¹²⁸

Peygamber Efendimizin her yönü ile örnek olan hayatında, birçok konumdaki dualarında istiğfara yer vermesine ek olarak önemine dair tavsiye içeren hadis-i şeriflerinden ve Kudsî hadislerden¹²⁹ örnekler verilmiştir. Kütüb-i Sitte ve diğer meşhur kitapların istiğfar bölümlerinde bulunan hadisler dışında bu eserlerin içinde birçok konu başlığı altında nakledilen dualarda da istiğfar lafızları bulunmaktadır.

İstiğfar içeren bir diğer rivayet ise bazı mahlûkatın ilim talibi için istiğfar ettiğine dair olan hadislerdir. Bu rivayetler âlimlerin Allah katındaki kıymetini ve istiğfarın Allah nezdindeki değerini göstermektedir. Ebu’d-Derda’nın (r.a.) rivayetine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

¹²⁵ Buhari, Tevhid, 35 (7507); Müslim, Tevbe, 29 (2758).

¹²⁶ Ebu’l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhim el-Ensârî el-Kurtubî, “**Telhîsu Sahîh Müslim**”, Sahîh Müslim’deki hadislerin senetlerinin ve mükerrer hadislerin alınmadığı bir ihtisar çalışmasıdır. “**El-Müfhim Şerhu Sahîh Müslim**” ise bu eserin şerhidir.

¹²⁷ Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Cilt: XI, ss. 535-537.

¹²⁸ Tirmizî, Da’avât, 106 (3534).

¹²⁹ “Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hz. Peygamber’e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslûbu ile Allah’a nisbet edilerek rivayet edilen, Kur’an’la herhangi bir ilgisi bulunmadığı gibi i’câz vasfı da olmayan hadis” anlamındadır. Yani sözleri Hz. Peygambere, manasının derinliği Allah Teâlâ’ya ait olan hadis-i şeriflerdir.” Hayati Yılmaz, “Kudsî Hadis” **DİA**, Cilt: XXVI s. 318

Resûlullah (s.a.v.)'in şöyle dediğini işittim: “Kim bir ilim öğrenmek için bir yola sülûk ederse Allah onu cennete giden yollardan birine dâhil etmiş demektir. Melekler, ilim talibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Göklerde ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, onlar ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir.”¹³⁰

Denizlerde balıklar (a varıncaya kadar bütün canlılar)ın âlime istiğfar etmesi mevzuunda Hattâbî der ki:

“Allah Teâlâ hazretleri, balık ve sâir bütün hayvanlar hakkında onların faydaları, maslahatları rızıklarıyla ilgili bir ilmi âlimlerin dillerine koydu. Böylece hayvanlar hakkındaki haramlar, helaller nelerdir, onlar açıklamaktadır, hangi şeyler lehlerine ve faydalarındadır, hangi şeyler aleyhlerine ve zararlarındadır, insanlara âlimler bildirmekte, onlara iyilik yapılmasını, zarar vermekten kaçınılmasını vs. hep âlimler tavsiye etmekte, öğretmektedir. Buna binaen Allah, kendilerine ulemanın bu şefkatle hizmetlerine bir karşılık olarak istiğfar etmelerini hayvanlara ilham etmiş olmaktadır.”¹³¹

Buradaki istiğfar, meleklerin istiğfarında olduğu gibi kendi için değil insanoğlunun affi için talep edilmektedir. Yaratılmışlar içinde günah işleme yetisine sahip bir varlık olması sebebiyle, merhameti tüm yaratılmışları kuşatmış olan Yaradan, kullarının affi için vesileler kılmakta her daim tevbe ve istiğfarı hatırlatmakta ve teşvik etmektedir.

1.5. TASAVVUF GELENEĞİNDE VE TARİKATLARDA İSTİĞFAR

Tasavvuf¹³² kavramının birçok tanımı vardır. Sahabenin ahlaki dönüşümündeki eğitim sistemine dayanmaktadır. İlk dönem zühd kelimesi etrafında sistemleşmeye başlayarak, tarikatlerin teşekkülü ve zamanla kollara ayrılmıştır. Bu şekilde genişleyerek tüm İslam dünyasına yayılmış köklü bir insan-ı kâmil eğitimi sistemidir.

¹³⁰ Ebu Dâvud, İlim, 1 (3641); Tirmizî, İlim, 19 (2683); İbn Mâce, Sünne, 17 (223).

¹³¹ Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Cilt: 11, s. 488.

¹³² Tasavvufun temeli şu hadis-i şerifte mevcuttur: “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir.” (Buharî, İman, 39)”. Bedenin zahiri olan fiil ve hareketlerinin iyiliğe doğru gitmesi veya kötülüğe doğru akması ancak ve ancak kalbin salah ve fesadına bağlıdır. Kalbî salah ve fesad vücudun her nahiyesine tesir eder. Tasavvuftan veya fikh-ı bâtıniden maksat, kalbin salah ve tezyini, kötülükten korunmasıdır. Abdu'l Bârî en-Nedvî **Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat**, trc. Mustafa Ateş, TDV Yay., Ankara, 2009, s. 24.

Bu sistemin kaynaklarını Kur'an ve hadis oluşturmaktadır. Ancak bazı ayetlerin yorumlanma şekli ve zayıf hadislerin de değerlendirilmesi gibi konularda eleştirilmişlerdir.¹³³ Bu eleştiriler bir tarafa, ilk tasavvuf büyüklerinden günümüze kadar gelmiş meşhur tasavvuf ehlinin söz ve tavsiyelerinde, sünnete verilen önem vurgulanmaktadır. Cüneyd-i Bağdadi (ö.297/909) *“Rasûlullah'ın izlerine uyanlar hariç bütün yollar kapalıdır”* diyerek keskin bir çizgi ile sınırları belirlemek istemiştir.¹³⁴ Ana malzeme insan ve onun manen eğitimi olunca zamanlar ve yaşayışlar değişse de, gelenekten gelen uygulamalar ve düşünceler aynı şekilde aktararak devam etmektedir. Aslında bu aynılık ve devamlılık, peygamberin sünnetine bağlılık ile paralellik arz etmektedir. Çünkü sünnetin en büyük ve kabul görülmesi gereken iki özelliği evrenselliği ve ebediliğidir.¹³⁵ Geniş ve coşkun bir ırmağın birçok kollara ayrılarak kilometrelerce alana yayılması gibi İslam dünyasının en ücra köşelerine kadar ulaşmış olan tasavvufi ahlak sisteminin gözesi yani yerden kaynakıldığı nokta ise, gene hadislere dayanmaktadır.

Cibril hadisi¹³⁶ diye meşhur olmuş rivayet, bu sistemin başlangıç noktasıdır diyebiliriz. Bu hadis-i şerifte geçen ihsana dair Peygamberimizin cevabı *“Allah'ı görüyormuşçasına yaşayabilmek”* yani dünya gözü ile göremesekde, O'nun bizi gördüğünün bilincinde olabilmek, sûfîlerin temel gayelerinden biri olmuştur. Bu gayeye ulaşabilmek için izlenen yolların ana malzemesi aynıdır fakat tarikatın karakteri, şekil aldığı dönem ve bölgeye göre çeşitli farklılıklar içermektedir.

Nakşibendi tarikatının müceddidlerinden Ahmed Faruk es-Serhendi bir mektubunda, şeriatın üç kısımdan oluştuğunu, bunların ilim, amel ve ihlas olduğunu bildirmektedir. Bu üçü beraber olmadan şeriatın ifa edilemeyeceğini, tarikatlerin

¹³³ Ahmet Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV Yay., Ankara, 2013, s. 33'de “Tasavvufa Yöneltilen Eleştiriler” başlığı altında detaylı bilgi aktarılmaktadır.

¹³⁴ Yusuf el-Karadâvî, **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul, 2016, s.170.

¹³⁵ Mehmet Görmez, **“Sünneti ve Hadisi Anlama Kılavuzu”**, Otto Yay., Ankara, 2020, s. 49.

¹³⁶ Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, “...Bu sefer “Bana ihsanı anlat” dedi. Peygamberimiz (s.a.v): “İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu göremesen de O, seni her an görüyor” karşılığını verdi. Adam yine “doğru söyledin” dedi. O zat, bir soru daha sordu; “Kıyamet ne zaman kopacak” dedi. Resul-i Ekrem (s.a.v): “Bu konuda kendisine soru sorulan kimse, soruyu sorandan daha bilgili değildir” buyurdu. O şahıs aramızdan ayrılıp gidince, Peygamberimiz (s.a.v): “Bu soruları soran kimdi biliyor musunuz?” dedi. “Allah ve Resulü daha iyi bilir” dedik. Efendimiz (s.a.v): “O Cebrail idi, size dininizi öğretmek için geldi” buyurdu. Buhârî, İman, 37 (50); Müslim, İman, 5 (9)

şeriatın hizmetkârı olduklarını ve onun üçüncü unsuru olan ihlası kemale erdirmeye vazifesini yüklediklerini belirtmektedir.¹³⁷

İstiğfar¹³⁸, tasavvuf yolundaki sûfilere bu amaca ulaşmak için verilen vazifelerden olan tesbihatlardan biri ve vazgeçilmezidir. İnsan-ı kâmil olma yolunda ihsan makamını¹³⁹ hedefleyen sûfi, mürşidinin¹⁴⁰ önderliğinde verilen vazifeleri yerine getirir.

Müridin bu yoldaki manevi eğitimine onun tevbe etmesiyle başlanır, tevbe ve zikir bu eğitimin ilk merhalesidir.¹⁴¹ Günlük zikirlerin başlangıcında ve toplu yapılan zikirlerin de başında tevbe ve istiğfar yer almaktadır. Dervişlere verilen ders mahiyetindeki zikirler sayı ve lafız yönünden farklılık göstermekle beraber, estağfirullah lafzının bütün tarikatlerin virdlerinde yer alması dikkatimizi çekmektedir.

Sufilere göre hayatın çeşitli merhalelerinde karşılaşılan menfi durumlarla zamanla katılasmaya başlayan kalp, zikir pratiğinin manevi şifası ile yumuşamakta, arınmakta ve parlamakta, böylece hakikatleri aksettirecek bir kıvama gelmektedir.¹⁴²

İlk Türk sûfi akımı diyebileceğimiz Yesevîlikte, müridin eğitiminde önemli merhale ve geçiş hallerinden biri de “*Halvet*” dir.¹⁴³ Ahmet Yesevî’ye göre halvet esnasında nefse ve şeytana ait olan hazlar yanıp mahvolmalıdır. Zaten tarikatlarda halvet bütün hata, kusur, kötü sözlerden ve günahlardan samimi olarak tevbe etme esasına dayanmaktadır. Oruç, namaz, tekbir, istiğfar, dua ve zikir ile zamanın aktif bir şekilde ibadet ve tefekkür içinde geçirildiği halvet hali, kırk gün kırk gece devam eder.¹⁴⁴

¹³⁷ Hamid Algar, **Naksibendilik**, İnsan Yay., İstanbul, 2007, s. 35.

¹³⁸ Tarikatlarda en önemli fiili unsur zikirdir. Zikirde aslolan diğer varlıklarla ilgili duygu ve düşünceleri kalpten atarak Allah’ı anmaktır. Osman Türer, **Tasavvuf Tarihi**, Seha Yay., İstanbul, 1998, s. 119.

¹³⁹ “Allah’ı görüyormuş gibi yaşamak, kendini hep O’nun huzurunda hissetmek, kişiye mutlu ve zengin bir iç huzuru kazandırır. Aynı zamanda insanın ölçülü edepli ve bütün yaratıklara karşı şefkatli olmasını sağlar.” Mehmet Demirci, **Hadislerle Tasavvuf Kültürü**, Vefa Yay., İstanbul, 2009, s. 26.

¹⁴⁰ Şeyh, veli, er, eren ve pîr olarak da isimlendirilen mürşid okulda öğretmen, medresede müderris ne ise o da dergâhta odur. Ancak öğretmen ve müderris nakli akla tatbik eder. Şeyh ise mürşiddir, ruh ile meşgul olur, mürebbidir. Bkz; Şakir Gözütok, **Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi**, Seha Yay., İstanbul, 1996, s. 87.

¹⁴¹ Şakir Gözütok, **Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi**, Seha Yay., İstanbul, 1996, s. 106.

¹⁴² Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s.36

¹⁴³ Halvet, kimsenin olmadığı bir yerde 40 gün zikir etmeye denilir. Farsçada kırk sözü “çil” demektir. Onun için bu ibadete “çile” derler. “Çile çekmek” demek, kırk gün bir yere girip orada zikir ile meşgul olmak demektir. M. Es’ad Coşan, **İslam Sevgi ve Tasavvuf**, Seha Yay., İstanbul, 1994, s. 105.

¹⁴⁴ Fikret Karaman, **İlk Türk Tarikat Şeyhi Ahmet Yesevî**, Diyanet Aylık Dergi, 1995, Sayı: 58, s.27.

Nakşibendiyye tarikatında toplu yapılan zikir çeşidi olan Hatm-i Hâcegan' ın¹⁴⁵ yedi âdâbından biri¹⁴⁶ istiğfar etmektir ve sayısı 15-25 gibi belirli sayılarda olmakta, sonunda seyyidü'l-istiğfar duası gibi hadis-i şeriflerde tavsiye edilen bir dua ile devam edilmektedir.

Bireysel zikir dersleri, müridin seyrü sülûkündeki¹⁴⁷ durumuna göre sayı olarak değişebilmekte, farklı zikirler de ilave edilebilmektedir. Ancak 100 istiğfar, adeta bir temel taşı gibi her daim bulunmakta ve hangi tarikte olursa olsun tavsiye edilmekte ve günlük çekilen zikirlerin başında gelmektedir. Bu sayı, Peygamberimizin günde yüz defa istiğfar ettiğine dair hadis-i şeriften¹⁴⁸ alınmıştır. Nakşibendi tarikatının çeşitli kollarında müride verilen günlük zikirlerin başında da 100 istiğfar verilmektedir.¹⁴⁹

Mevlevî tarikatındaki zikir vazifelerine dair; “*Ale'l-husus ki biat en son bir ihsandır. Dervişe evvel arakıyye, sonra sikke tekbir olunur. Biraz ism-i celâl, istiğfar, kelime-i tevhîd, salavât-ı şerife verilir. Dervişte sadakat ve temkin ve kıdem görülmünce biat verilir*”¹⁵⁰ açıklamasında da istiğfar zikrinin verildiği görülmektedir.

Aziz Mahmud Hüdayî'ye bağlı olan Celvetiyye tarikatının ders tarifinden ilgili kesit şu şekildedir: “(...) Bundan sonra şeyh, mürid-i tâlib'e sırasıyla şunları telkin ve tavsiye eder; Her gün 100 defa: “*Estağfirullah*” demek. Nitekim hadîs-i şerifte Peygamberimiz “*günde yetmiş ve daha ziyade tevbe ve istiğfar*” ettiklerini bizzat haber vermektedirler.”¹⁵¹

¹⁴⁵ Bu hatme-i Hâcegân, Cafer-i Sadık Hazretlerinden Bistami Hazretlerine, oradan Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretlerinden Hoca Ya'kûb Yûsuf Hemedânî Hazretlerine, ondan Hoca Bahâeddin-i Nakşibend Hazretlerine intikal etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Ebu'l-Hasan Harakânî, **Seyr ü Sülûk Risâlesi**, trc. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul, 2006, s. 98.

¹⁴⁶ Hatm-i Hâcegan için bkz: Hamid Algar, **Nakşibendîlik**, İnsan Yay., İstanbul, 2007, s. 248; Mehmet Saki Çakır, **Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri**, İhya Yay., 2019, Cilt: 5, ss. 488-505.

¹⁴⁷ Sahih tasavvuf anlayışını temsil eden sûfilere göre tasavvuf, bir ahlak eğitimidir. Bu eğitimin tasavvuftaki adı “seyr ü sülûk” tur. Tasavvuf terminolojisinde manevî yükselişi tanımlamaktadır. Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, Yediveren Yay., Konya, 2001, s. 299.

¹⁴⁸ “Her gün ben Allah'a yüz kere istiğfâr ve tevbe ediyorum.” Buhari, De'avat, 3 (6307); Müslim, Zikr, 42 (2702)

¹⁴⁹ İskenderpaşa cemaati günlük zikir dersi şu şekildedir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimizin tavsiye ettiği günlük zikirler vardır. Bunların başında şunlar gelir. Bunları uyguladıktan sonra diğerlerini sahih hadis ve tasavvuf kitaplarından öğrenerek uygulayabilirsiniz. Asgari olarak yapılması Peygamberimiz tarafından tavsiye edilenler şunlardır: 100 defa Estağfirullah, 100 defa La ilahe illallah, en az 100 defa Allah demek, 100 defa Peygamberimize salavat getirmek ve 100 defa İhlas Suresini okumak.” (<http://www.iskenderpasa.com/2527F86A-0F38-4354-AF5C-4BDBC7547A5.aspx>) (15.02.2021)

¹⁵⁰ Ayşegül Mete, **Köseç Ahmed Dede ve Şeyh Galib'in Mevlevî Âdap ve Erkânına Katkıları**, İslâm Araştırmaları Dergisi, 2019, Sayı: 42 s. 74.

¹⁵¹ H. Kâmil Yılmaz, **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 131.

Hüdâyî Âsitânesi'nin son şeyhlerinden M. Gülşen Efendi'ye ait bir mecmuadan ve Tibyân'dan tesbit edilmiş olan “Hizb” hakkında Gülşen Efendi seher vakti 11 ihlas-i şerif ile başlanarak, aşrı şerif okunmasını, peşi sıra 100 istiğfar ile zikre başlanarak 100 salavât, 300 kelime-i tevhîd ile devam edilmesini bildirmişlerdir. Bunun da hitamında: “Muhammedun Rasûlullah, Allahumme salli ve sellim alâ seyyidînâ ve alâ-sâiri'l enbiyâ-i ve'l-mürselîn ve alâ âli Muhammed'in ve sahbihî ecmaîn” deyip bir fâtiha-i şerîfe kırâat oluna (...)”¹⁵² denilmiştir. Görüldüğü üzere zikre 100 estağfirullah ile başlanması söylenmiştir.

Tarîk-i Halvetiyye'de genel olarak zikir dersi şu şekilde talim edilmiştir: “Derviş, emmârede abdestli olarak diz çöker ve kibleye karşı oturur. Rabîta alarak samimi bir şekilde niyet eder. Sonra yüz defa istiğfar, yüz defa salavat-ı şerife ve bir defa da Fatiha okur. Başını sağ omzuna çevirip “La ilahe” (nefiy) ardından sol tarafa göğsün altındaki kalp üzerine doğru eğip kuvvetlice vurarak “İllallah” (isbât) der ve tevhîd zikrine böylece devam eder...”¹⁵³ Konu ile alakalı örnekleri çoğaltmak mümkündür.

H. IV. asırda yaşamış meşhur bir mutasavvıf, Ebû Tâlib el-Mekkî r.h. (ö.386/996) tasavvufun amelî örneklerinin yer aldığı eseri olan *Kûtu'l-Kulûb*’ de şöyle demektedir;

*“(...) Müridin aşağıdaki zikirleri yüzer kere tekrar etmesi tavsiye edilmektedir: “Allah’ı tesbih ederiz. Hamd, ancak Allah’adır. Allah’tan başka ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Allah mübârektir”. “Allah’ım! Senin kulun, nebin ve ümmî resulün olan Muhammed (s.a.v.)’e salât et”. “Hayy ve Kayyûm olan Allah’tan istiğfar ve tevbe taleb ederim”. “Azîm olan Allah’ı hamd ederek, tesbih ederiz”. “Melik, Hakk ve Mubîn olan Allah’tan başka ilâh yoktur”. “Allah’ın dilediği olur. Kuvvet, ancak O’nun sayesindedir”. Yukarıda beyan edilen zikirlerin, mürid tarafından, her gün/her gece yapılması gerekmektedir. Daha fazla yapılması, müride fazilet kazandırmaktadır.”*¹⁵⁴

¹⁵² Devamında, “Vakt-i seherden vakt-i zuhûra kadar eşref ve efdal evkâttir, Ondan sonra dahî olur ise de efdal ve eşref değildir. Bu sûretle bilâ-terk müdâvemet oluna. Zira “tarik-i vird mel’ûndur,” buyrulmuştur. Hemen Cenâb-ı Hakk şefâat-i uzmâ-yı Cenâb-ı seyyidü'l-mürselîn’e ve imdâd-ı rûhâniyyet-i celîle-i Hazret-i Pîr’e mazhariyet ile nâil-i saâdet-i dâreyn buyursun, âmîn bi-hürmeti seyyidi'l-kevyeyn”.

Cemâleddin Server Revnakoğlu, *İstanbul Tekkeleri Tarihî Notları*, Arşiv: B Zarf: 160 adlı kaynaktan alıntı için bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul, 1999, s. 132.

¹⁵³ **Halveti Yolunda Zikir**, yazar yok, (<http://www.halveti.net/tr/yeni/Tasavvuf.asp?cid=6&sid=125>) (15.02.2021)

¹⁵⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmî't-Tevhîd*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1995, Cilt: I, s. 32.

Konu ile alakalı olarak aktardığımız örnekler istiğfarın tarikat erbâbınca ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Peygamberimizin büyük cihad¹⁵⁵ olarak nitelediği nefis ile mücadeleyi ve bu mücâhede yolunda rıza-ı ilahiyi kazanmayı gaye edinen tasavvuf erbabının vazgeçilmez zikirlerinden biri estağfirullah zikridir. Zira devamlı kötülüğü emreden nefse karşı uyanıklık için zikri en garanti yol görmüşler, günah ve kusurların affı için insanın kulluğunun gereği tevbe ve istiğfarı yolun başında atılması gereken ilk adım olarak değerlendirmişlerdir.

1.6. İSLAM EDEBİYATINDA İSTİĞFAR

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde devamlı işlenmiş, vurgulanmış ve tavsiye edilmiş zikirlerden olan istiğfar, İslam edebiyatında da geniş yer almıştır. İstiğfar bahsi başlığı altında, edebi eserlerde dua, niyaz tavsiye şeklinde, virdlerin günlük zikirlerinde, çok geniş bir yelpazede istiğfar lafızları görülmektedir.

1.6.1. Meşhur İstiğfar Kasidesi

İstiğfar konusunda kaleme alınmış eserlerden birisi, günümüze kadar ulaşmış olan Ebu Medyen'in¹⁵⁶ meşhur kasidesidir. On ikinci yüzyılın önemli sûfilerinden biri olan Ebû Medyen Şuayb el-Mağribî (ö.594/1198), İbnü'l-Arabî'nin en önemli şeyhlerindendir.¹⁵⁷ Abdülkadir Geylânî için (ö.561/1166) şarkın şeyhi/sheyhü'l-meşrık, Ebû Medyen için de Mağrib 'in şeyhi/sheyhü'l-mağrib denilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Bkz; Ahmet Özel "Cihad", **DİA**, Cilt: VII, s. 528: "Hz. Peygamber'in bir savaş dönüşünde söylediği belirtilen ve daha çok tasavvuf ehline önem atfedilen, "Küçük cihaddan (savaş) büyük cihada (nefisle mücâhede) döndük" sözünün zayıf (Ali el-Kârî, s. 206-207), hatta uydurma olduğu (İbn Teymiyye, **Mecmû'u Fetâvâ**, Cilt: XI, s. 198) ileri sürülmektedir. Ancak İbn Kayyim el-Cevziyye, "*Mücahid nefsiyle cihad edendir*" (Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Cihâd" 2) mealindeki hadise dayanarak kulun nefsiyle olan cihadının dış düşmanlara karşı gerçekleştirilen cihada nisbetle asıl olduğunu, Allah'ın emirlerine uyma konusunda nefsiyle cihad edemeyen kimsenin düşmanla cihad edemeyeceğini belirtir (**Zâdü'l-Me'âd**, Cilt: II, s. 38)."

¹⁵⁶ Endülü's kökenli Ebû Medyen tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerinden biridir. İbnü'l-Arabî birçok eserinde 'şeyhim' diye hitap ettiği Ebû Medyen'in görüş ve düşüncelerini naklederek geniş kesimlerin onu tanımasına vesile olmuştur. O, Kur'an ve sünnet temelli zâhir ve bâtın uyumlu tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Şâzeliyye tarikatı vâsıtasıyla Ebû Medyen'in dîn ve tasavvuf anlayışı yayılmıştır. Eyyup Akdağ, **Ebû Medyen'in Hayati Tasavvuf Anlayışı ve İstiğfâr Kasîdesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, Sayı: 43, s. 320.

¹⁵⁷ Hamide Ulupınar, **Ebû Medyen El-Mağribî, Hayâtı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri Ve Medyeniyye Tarîkati**, Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012, s. 32.

¹⁵⁸ H. Kâmil Yılmaz, **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 138.

Ebû Medyen'in kaleme aldığı manzum eserlerinden bir tanesi de el-Kasîdetü'l-İstiğfâriyye'sidir. Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın (ö.1348/1929) ifadesine göre gönle hoşnutluk veren bu kasîde alanında tek olup bir benzerinin yazılamayacağı özelliktedir.¹⁵⁹ Adından da anlaşıldığı üzere bu kasîdede yoğun bir şekilde tevbe konusu işlenmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin üstadı Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî'ye ait el-Kasîdetü'l-İstiğfâriyye'si:

Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla'

1. Her saygın işe 'Besmele' ile başlar ve her işin başında ve sonunda 'Elhamdülillâh' derim.
2. Nimetlere şükreder, her türlü günahımızdan Hâlik'ımız ve Mevlâ'mız olan Allah'tan bağışlanma dilerim.
3. Karanlıkta gidip gelen dalgalar üzerinde kocaman gemiyi yürüten Allah'tan bağışlanma dilerim.
4. Rüyasında günahlarından dolayı elem gören ve kendisine sığınanı sıkıntıdan kurtaran Allah'tan bağışlanma isterim.
5. Pişman ve mütevazı olarak gelen gönlü kırığın günahlarını affeden Allah'tan bağışlanma isterim.
6. Kusurlu insanların ayıplarını örten ve intikam almadan onları kurtaran Allah'tan bağışlanma dilerim.
7. Sırrımdan, zâhirimden, kalbimin değişmesinden ve ağzımın gülmesinden Allah'tan bağışlanma isterim.
8. Konuşmamdan, ahlâkımdan, şanımdan zedelenmesinden, sûretimden ve huylarımdan Allah'tan bağışlanma isterim.
9. Kulağımdan, gözümden, içimden, düşüncemden ve sözlerimden Allah'tan bağışlanma isterim.
10. Sözümden, işimden, gayretimden ve kötümserlikten Allah'tan bağışlanma isterim.
11. Cehaletimden, küçük ve büyük günahlarımdan Allah'tan bağışlanma isterim.
12. Ellerim ve ayaklarımdan işlediği suçlardan Allah'tan bağışlanma isterim.
13. Ergenlik çağında işlediklerimden ve yeterli olmayan amellerimden Allah'tan bağışlanma isterim.
14. Canımdan, nefesimden, akla gelen düşüncelerden ve suçlama gerektiren vehimlerden Allah'tan bağışlanma isterim.
15. Mizacımdan, arzularımdan ve hastalık hâlinde hâlimin değişmesinden Allah'tan bağışlanma isterim.
16. Bana ait, benimle beraber, benim için olan sözden, zannımdan ve anlayışımın Allah'tan bağışlanma isterim.
17. Bildiklerimden ve bilmediklerimden, kalemle yazdıklarımın Allah'tan bağışlanma isterim.
18. Uykumdan, uyuklamamdan ve sıkı sıkıya yaşadığım yakaza hâlimden Allah'tan bağışlanma isterim.
19. Günüm ve gecesinden, yokluğun ortaya çıkmadan öncesi yarından Allah'tan bağışlanma isterim.
20. Yaşlandığım zaman yaptıklarımı muhalif olarak küçüklüğümde yaptıklarımın Allah'tan bağışlanma isterim.

¹⁵⁹ Hüseyin Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, Seha Yay., İstanbul, 1990, s. 240.

21. Toz dumanın kalktığı, bulutların açık arazi ve kayalıklara yağmur bıraktığı zaman Allah'tan bağışlanma isterim.
22. Hil ve haram bölgesi olarak şeref bulan yerleri hacıların yürüyüp geçtikleri zaman Allah'tan bağışlanma isterim.
23. Sabah ortaya çıktığında, dallarda bulunan yaprakların name ile terennümlerinde Allah'tan bağışlanma isterim.
24. Hikmet içeren âyetlerin zikrinde harflerin sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
25. Özel ismin yeryüzündeki ve kâinatın ufkunda bulunan küçük canlılar sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
26. Denizdeki nimetler ve karadaki nimet olan bitkiler sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
27. Rızıkların ve nasiplerin üzerine esen rüzgârlar sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
28. Karanlıklarda gizlenen ve açığa çıkan yıldızlar sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
29. Dünya âleminde sürekli yağın yağmurlarla suya doyan kumlar sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
30. Arap, Arap olmayan, cin, insan ve yaratılmışlar sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
31. Hikmet, ilim ve takvâ ehlinin gönlüne gelen havâtır sayısınca Allah'tan bağışlanma isterim.
32. Mahlûkatı benzersiz yaratan ve bizi yoktan var eden Hâlik'ımız Yüce Allah'tan bağışlanma isterim.
33. Varlıktan önce rızıklarımızı kadere göre taksim eden Râzik'ımız Yüce Allah'tan bağışlanma isterim.
34. Verdiği nimetler sayılmayan, nimet verici, üstün kılan ve gizlilikle mevsûf olan Allah'tan bağışlanma isterim.
35. Diğer ümmetleri ve asırları zengin kılan ve bizi öldüren Yüce Allah'tan bağışlanma isterim.
36. Çürümüş kemiklere hayat veren ve öldükten sonra bizi tekrar diriltten Yüce Allah'tan bağışlanma isterim.
37. Ümmetlerin ve meleklerin izdiham ettiği o gün bizi toplayan Yüce Allah'tan bağışlanma isterim.
38. Alıp verdiğim nefesten ve çeşit çeşit zikirlerimden kat kat Allah'tan bağışlanma isterim.
39. Allah'a hakkıyla sena edemem. Allah, kıdemden önce kendisine sena ettiği gibidir. Allah'tan bağışlanma isterim.
40. Bunlardan sonra salât ise yeri geldiğinde gülen yeri geldiğinde ağlayan mahlûkâtın en hayırlısı, varlığın özü olan ve Mudar'dan seçilmiş (Muhammed'e) olsun.
41. Ayrıca salat onun ehl-i beytine, sahâbesine ve Rabbimize tabi olarak teslim olanların hepsinin üzerine olsun.¹⁶⁰

Ebu Medyen'in, Gazâlî'nin yolunu benimsemesi, hadis araştırmalarına önem vermesi, selef-i salihinin usulünü benimsemesi, melâmî kişiliği ile sade bir yaşam sürmesi, fütüvvet geleneği sadedinde hizmeti şiar edinmesi, ehl-i sünnet çizgisinde sahih bir tasavvuf anlayışı sürdürmesi başlıca hususiyetlerindendir. Kaleme aldığı

¹⁶⁰ Eyyup Akdağ, **Ebû Medyen'in Hayati, Tasavvuf Anlayışı ve İstiğfâr Kasidesi**, Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, Sayı: 43, ss. 283-324.

mensur ve manzum eserleri Mağrib İslam dünyasında şöhret bulmuş, kasideleri dergâhlarda okunur olmuş, hikmetleri ile hikmet geleneğinin neşv ü nema bulması sağlanmıştır.¹⁶¹

1.6.2. Türk Edebiyatında İstiğfar

Benim hikmetlerim şeker ve baldır
Bütün sözler içinde bi-bedeldir
Bu hikmetlerim Hakk'ın bir lütfudur
Seher vakti estağfirullah diyenler için
(*Divan-ı Hikmet*, 121)

Edebiyat, bir coğrafya veya milletin (Avrupa edebiyatı, Türk edebiyatı), bir devrin (Orta Çağ Fransız edebiyatı, Cumhuriyet Devri edebiyatı), bir sanat veya edebiyat mektebinin (klasik edebiyat, Servet-i Fünun edebiyatı) edebî mahsullerinin bütününe verilen isimdir.¹⁶² Toplumun yaşayışına, yaşadığı olaylara, inanışlarına ve sahip olduğu kültürel değerlere göre renklenerek ve zaman içinde de değişim içinde olan bir olgudur. Bir toplumun söze yansımaları olarak görebileceğimiz edebiyat dini değerlerden son derece etkilenmektedir.

İslâm dinini seçerek bu dinin ilkelerini benimseyen milletlerin yaşadıkları değişimin en güzel ifadesi, bu dine mensubiyet sonucu meydana getirdikleri medeniyetin İslâm Medeniyeti, oluşan kültürün de İslâm kültürü olarak adlandırılmasıdır. Milletlerin medeniyet ve kültürünün gelecek nesillere aktarılmasının en önemli aracı olan edebiyatın da Müslüman toplumlarda, İslâm edebiyatı veya ümmet edebiyatı olarak isimlendirilmesi bu dinin edebiyatla ilişkisini ve edebiyat üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁶³

Klâsik Türk Edebiyatının en belirgin özelliklerinden bir tanesi de, temelinde dinî kültüre yer vermiş olmasıdır. Bu din ile olan etkileşim kullanılan malzeme yönünden de tüm edebî türlere yansımıştır. Böylece, dinî konularda kaleme alınmış

¹⁶¹ Kadir Özköse, **İbnü'l-Arabî'nin Şeyhi Ebû Medyen Şuayb El-Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesir Halkası**, Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), 2008, Sayı: 21, s. 95.

¹⁶² M. Orhan Okay, "Edebiyat", **DİA**, Cilt: X s. 395.

¹⁶³ Zülfikar Güngör, **Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'an-ı Kerim**, İslami İlimler Dergisi, Nisan, 2007, s. 178.

sayısız manzumeler meydana getirilmiştir. Klâsik Türk şiirinde dinî birçok tür ve tarzlar bulunmaktadır.¹⁶⁴

Klâsik edebiyattaki bu edebî tarzlardan biri de Tevbenâme'dir. Günahların affını talep etmek için Allah 'a yalvarmak amacıyla yazılan Tevbenâmeler, münâcât, tazurrunâme, nedametnâme, istiğfar, niyaznâme, duanâme, şefa'atnâme, tazallüm, istimdadnâme, medednâme gibi diğer dinî tür ve tarzlarla sıkı bir bağ içindedir. Adı geçen edebî tarzların ortak özelliği af dilemenin yanında yaratıcı karşısında kulun acizliğini göstermeleridir.¹⁶⁵

Mutasavvıf şair Muhyî'nin şiiri ise tamamıyla bir tevbenâmedir denilebilir:

Âşıkların hevâsı lâilâhe illallah

Âsilerin devâsı tevbe estağfirullah¹⁶⁶ diye başlayan şiir boyunca şair kelime-i tevhidi vurgulayıp tevbe ve istiğfar etmektedir.¹⁶⁷

Yunus Emre divanından bir örnek, meşhur Süleyman Çelebi'nin mevlidindeki münacaat bölümünden bir dörtlükle ve dünyaca tanınmış mutasavvıf Mevlana'nın

¹⁶⁴ Bu türlerin isimleri Tevhid, Esmâ-i Hüsnâ, Münâcât, Na't, Mi'râciye/ Miracnâme, Esma-i Nebi, Gevhernâme, Dolabnâme, Esma-i Nebi, Siyretü'n-Nebi, Mucizât-ı Nebi, Hicretnâme, Mevlid, Hilve, Maktel-i Hüseyin, Tenbihnâme, Muharremiye, Vücutnâme, Nasihatnâme, İbrenâme, Fetvanâme, Fütüvvetnâme, Minbernâme, İstihracnâme, Tacnâme, İstimdadnâme, Ramazannâme, Tahassürnâme, Tarikatnâme, Hadis çevirileri, Siyer ve Şemail, Kaside-i Bürde ve Kaside-i Bürde çevirileri, Muhammediyye ve Ahmediyeler, Gazavatnâme, Şefa'atnâme, Mersiye, Maktel, akaid, iman, itikat ve amelle ilgili eserler (fıkıh, namaz, oruç, menâsikü'l-hac, Kâbenâme), dinî hikâyeler, meleklerle ilgili manzumeler ve semavi kitaplar şeklinde uzayıp gitmektedir. Bkz: Abdurrahman Güzel, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2012, s. 79.

¹⁶⁵ Sedat Kardeş, **Edebî Tür ve Tarz Açısından Tevbe-Nâmeler ve Lebîb Divanı'nda Yer Alan Tevbe-Nâme Örneği Üzerine Değerlendirmeler**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 8/13, Fall, Ankara, 2013, s. 1185.

¹⁶⁶ Şiirin tamamı şöyledir:

Beyt-i kalbin sirâcı lâilâheillâllah

Ehl-i derdin ilâcı tevbe estağfirullah

Bu iklimin güneşi lâilâheillâllah

Mücrim olanın işi tevbe estağfirullah

Ârife eriştiren lâilâheillâllah

Sulh edip barıştıran tevbe estağfirullah

Ehl-i tevhidin fi'li lâilâheillâllah

Müznib olanın kavli tevbe estağfirullah

Muhyî derdine derman lâilâheillâllah

Yâ Gafûr u yâ Rahman tevbe estağfirullah

A. Bican Ercilasun, Mahir İz, Komisyon, **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri Tarih Antoloji Ansiklopedisi**, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1987, s. 16. Ayrıca Eşrefoğlu Rûmî Divanındaki 104, 105, 106 numaralı şiirler de tamamen tövbe içerikli manzumelerdir.

¹⁶⁷ Nuran Yılmaz, **Münâcât ve Tövbe-i Nasûh Geleneği Çerçevesinde Tövbenâme-i Veysî**, İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, 2012, s. 238.

Mesnevi'sinden beyitlerle yetinerek ayrı bir tez konusu olan Türk İslam Edebiyatında İstiğfar bölümünü bitirmek istiyoruz.

“Toğruluk mancınığı istiğfâr taşıyla

Toğru vardı atıldı yıkıldı nefis kal'ası”¹⁶⁸

Şair bu beyitte nefsi bir kaleye benzetmiştir. Nefis kalesini yıkmak için güçlü bir silah tasvirinde bulunmuştur. Bu silah istiğfardır, doğruluk mancınığı istiğfar taşıyla atılırsa kaleyi yıkacak güçtedir. İnsanın nefsinin kötülüklerinden istiğfarla kurtulması Kur'an-ı Kerim'de Nisa sûresi 4/106. ayette¹⁶⁹ yer alır.¹⁷⁰

Süleyman Çelebi'nin çeşitli dillere tercüme edilmiş¹⁷¹ Mevlid-i şeriflerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş Vesiletü'n-Necât¹⁷² adlı mesnevisinde de istiğfarın tavsiye edildiği mısralar şu şekildedir:

Her ne denlû çok yaşarsa bir kişi

Akıbet ölmek dürrûr ânın işi

Ölümümüz gussasını¹⁷³ yiyelim

Daima estağfirullah diyelim

Hakk'a layık kılmadık âmâlimiz

Bilmeyiz kim n'oluser ahvâlimiz

Kişi ne kadar yaşarsa yaşasın eninde sonunda öleceği, amellerinin Allah'a layık olmadığı, halinin nice olduğu, bu halde daima estağfirullah demenin gerektiği veciz bir şekilde anlatılmaktadır.

¹⁶⁸ Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı**, 172/3.

¹⁶⁹ “İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.”

¹⁷⁰ Gülistan Ekmekçi, **Yunus Emre Divanı'nda Ayet ve Hadisler**, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, 2017, s. 261.

¹⁷¹ Bkz. **Mevlid Külliyyatı**, Ed. Bilal Kemikli, DİB Yay., Ankara, 2016.

¹⁷² Başka bir eseri bilinmeyen Süleyman Çelebi'nin mevlidini kaleme almasıyla ilgili yaygın rivayet şöyledir: Onun Ulucami'de imamlık yaptığı yıllarda bir vâiz (bir rivayette İran'dan gelen bir kişi) Bakara sûresinin 285. âyetini açıklarken peygamberler arasında bir fark bulunmadığını, bu sebeple Hz. Muhammed'in Hz. İsa'dan ve diğer peygamberlerden üstün olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine cemaatten bazıları vâize karşı çıkmış, tartışmalar büyümüştür. Bu arada Süleyman Çelebi, “Ölmeyip İsa göğe bulduğu yol / Ümmetinden olmak için idi ol” beytini söylemiş, halkın çok beğendiği bu beyti, daha sonra büyük bir aşkla Hz. Peygamber'in sevgisini terennüm edecek ve onun hayatının bazı bölümlerini içine alacak şekilde geliştirerek eserini tamamlamıştır. Necla Pekolcay, “Mevlid” **DİA**, Cilt: 29, s. 485.

¹⁷³ Keder, üzüntü.

Mevlâna Celâleddin Rumî şu dörtlüklerinde ise “*Kim istiğfarı çokça yaparsa, Allah ona her kederden bir kurtuluş, her sıkıntıdan bir çıkış ihsan edip ummadığı yerden onu rızıklandırır*”¹⁷⁴ hadis-i şerifindeki hususları öğütlemektedir;

Üzüntü görünce istiğfar et;

(Çünkü) üzüntü, yaratıcının emriyle etkin olur.

(Allah) isterse üzüntünün kendisi sevinç kesilir;

Ayak bağının kendisi özgürlüğe döner.¹⁷⁵

Bir başka bölümde de aynı hadis-i şerifin çerçevesinde yine istiğfar tavsiye edilmektedir;

Bir kutluluk¹⁷⁶ görünce şükret, bağışta bulun;

Bir kutsuzluk görünce de sadaka ver, istiğfar et.

A benim padişahım! Biz bunun için kimiz ki?

Sen benim talihimi güzelleştir, bir çark vuruver.¹⁷⁷

İstiğfar etmede yani kulun gönülden gelen pişmanlığı dil ile niyaz ederek af dilemesinde, yaratıcı karşısında acizliği ve bu acizliğin farkında olma durumu söz konusudur. Bu duygu durumu kalpte o kadar yoğun yaşanmaktadır ki duygulara ve gönle hitap eden edebî eserlerde tevbe ve istiğfâr özellikle vurgulanmaktadır. Kişinin günahlarını, pişmanlıklarını samimi bir şekilde dile getirmesinin yanında aynı zamanda insanlara öğüt vermek de amaçlanmış, ayet ve hadis-i şeriflerin çizgisinde istiğfar zikri, hassasiyetle işlenmiştir.

¹⁷⁴ Ebu Davud, Salât, 359 (1518); İbn Mâce, Edeb, 57 (3818); İbnü’s-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî, **’Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle**, Beyrut, 1998, hadis no:364.

¹⁷⁵ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, **Mesnevî-i Ma’nevî**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Defter, s. 62.

¹⁷⁶ Kaynaklardan öğrenildiğine göre Tanrı’nın kendisine Kut ve saadet verdiği kulun işi her gün yükselirdi. (Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügati’t-Türk**, Cilt: I-IV, çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1939-1941, Cilt: I, s. 320).

Tanrı kime destek ve yardımda bulunursa o kul Kut bulurdu. Tanrı kime inayet ve yardım ederse dünya onun olur. Kut Tanrı’nın fazlıdır. Kut’u yükselten de O (Tanrı) idi. Kut’un güçlenmesinin bir diğer sebebi de halkın hayır duasıdır. (Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, çev. R. Arat, TTK Basımevi, Ankara 1985, Beyit: 1267-68, 6192-93, 1258,6424).

¹⁷⁷ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, **Mesnevî-i Ma’nevî**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 6. Defter, s. 873.

1.7. İSTİĞFARIN İNSANA SAĞLADIĞI FAYDALAR

İstiğfarın insanın iç dünyasındaki yeri, etkisi ve Yüce Yaratıcı katındaki değeri ve karşılığı sebebi ile tüm faydalarını tek bir başlık altında özetlemek oldukça zordur. İstiğfar, psikolojik yani içsel faydaları, manevi faydaları, ahiretteki faydaları ve dünyevi faydaları olarak genel birkaç başlık altında ayrı ayrı değerlendirebilecek bir alandır. Ancak çalışmamızın ana hedefinden çıkmamak adına konuyu tek başlık altında özetlemek daha uygun görülmüştür.

Tevbe ve istiğfar, insanı yaratılışındaki gaye ve hikmeti farkındalığı, Yaradan’la kendi arasındaki asla kaybedilmemesi gereken sevgi ve muhabbeti günden güne artırarak Yüce Allah’a, O’nun razı olduğu bir kul olarak kavuşmaya vasıttır. Zira kul, ister günahkâr ister günahsız, Yaradanını kabul ettiği, O’nu asla unutmadığı, kulluk idrakini kaybetmediği müddetçe, Mevlâ’nın tevbe ve istiğfar kapısı ona açıktır. Çünkü “Rahmetim her şeyden geniştir.” diyen Allah’tır.¹⁷⁸ İnsana düşen vazife bu kapıyı aralamak, konumunun, yaratılışının, zayıflıklarının, kusurlarının ve kul olduğunun farkında olmaktır. Bu farkındalık ile beraber eksikliğini ve kusurlarını görecektir, Allah’ın yüceliği karşısında içindeki zerre kadar bile olsa kibir duygusunun varlığından ürpererek ve bu duygunun başını istiğfar ile ezecektir.

İbn Teymiyye’nin İstiğfar risalesinde¹⁷⁹ istiğfarın manevi faydaları şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1-Günahların affı; günahlarını itiraf eden affedilir.
- 2-Allah’ın rızasını ve sevgisini kazandıran önemli bir unsurdur.
- 3-Allah’ın rahmetine vesiledir; zira“Merhamet edilmeniz için istiğfar etseniz ya!”¹⁸⁰ buyurulmuştur.
- 4-Azabın kalkmasına vesile olan en önemli unsurlardan biridir. Kur’an’da “İstiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildir”¹⁸¹ buyrulmaktadır.
- 5-Çokca hayr ve berekete vesiledir. “(Hûd) Ey kavmim, istiğfar edin, sonra O’na tevbe edin ki üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın.”¹⁸² Başka

¹⁷⁸ İsmail Karaçam, **İslam’da Tevbe**, İstanbul, 2015, s. 187.

¹⁷⁹ İbn Teymiyye, **İstiğfar, Önemi ve Kulun Ona İhtiyacı**, çev. Ziya Çelebi, Guraba Yay., İstanbul, 2014, ss. 19-20.

¹⁸⁰ Neml 27/46.

¹⁸¹ Enfâl 8/33.

¹⁸² Hûd 11/52.

bir ayette de “Dedim ki: “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Mağfîret dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın”¹⁸³ buyrulurak bu husus belirtilmektedir.

6-Kalbin cilâsı; günahları ve eserlerini yok eder, kalbin günah ve isyanların kirinden kurtulmasına vesiledir.

7-İstiğfar kulun sürekli ihtiyacıdır. Çünkü onda, kulun muhtaç olduğu maslahatların, hayrların celbedilmesi, belaların defedilmesi, yakînî imanın elde edilmesi için gerekli olan kalbî ve bedenî amellerin yapılması için gerekli olan güç ve kuvvetin kazanılması vardır.

8-İstiğfar, kulun yumuşak başlı ve hoşgörülü olmasını sağlar. Çünkü kim Allah’ın kendisine karşı yumuşaklıkla (rıfkla) davranmasını istiyorsa, onun da yumuşak bir şekilde davranması gerekir.

9-İstiğfar, pişmanlık ve tevbeye ihtiyaç duyar. Bu pişmanlık ve tevbe de beraberinde ibadetin artmasını getirir: ¹⁸⁴ “...Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.”¹⁸⁵

Bir kulun hasbelkader işlemiş olduğu hatasının farkına vararak bağışlanmak maksadıyla Rab’bine yönelmesi ve rahmetine sığınması, kulluğun farklı bir boyutudur. Kul, bu tavrıyla adeta fırsatı nimete dönüştürmüştür. Çünkü insan madem hem hata edebilecek hem de sevap işleyebilecek fitratta yaratılmıştır, o halde hatasının farkına varıp Rabbine iltica etmesi de farklı bir kulluk tezahürüdür. Tabii ki bu durum, hata ve günah işlemeye bir teşvik değil, aksine günah işleme ve harama düşme endişesi taşıyan ve bu sebeple her an teyakkuzda olması gereken mümin bir kulun hata etmesi halinde rahmet kapılarının açık olduğunu ona göstermektir.¹⁸⁶

İslâm dininin günah telakkisinde son derece mühim bir nokta var ki, buna diğer dinlerde açık bir şekilde rastlama imkânı yoktur. Kişi işlediği günahın ardından duyduğu yoğun pişmanlık hali ile Allah’a daha ciddi ve içten bir ilticaya, daha ihlaslı bir yönelişe geçebilir ve böylece işlemiş olduğu günahdan dolayı daha doğrusu bu

¹⁸³ Nuh 71/10-11-12.

¹⁸⁴ Asıl adı “الاستغفار أهميته و حاجة العبد إليه” olan eser, Guraba yayınları tarafından 2014’de yayınlanmıştır. Yukarıdaki şekilde istiğfarın faydalarını maddeler halinde zikreden eser, istiğfar hakkında ayeti kerimeler, hadis-i şerifler, istiğfarın şartları ve adabı gibi birçok fasıldan oluşmaktadır.

¹⁸⁵ Hûd 11/114.

¹⁸⁶ Osman Güner, **İstiğfar Nedir, Nasıl Dilenir**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018, s. 3.

derinden tevbesi sebebiyle manevi yükselişe erebilmektedir. Âyet-i kerime bu durumu “günahların sevaba dönüştürülmesi” şeklinde şöyle ifade etmektedir: “*Meğerki (şirkten) tevbe edip iyi amel (ve hareket)de bulunan kimseler ola. İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah Gafûr ve Rahîmdir*”.¹⁸⁷

İbret alınması için anlatılagelen kıssalardan bir tanesinde bu durum şöyle anlatılmaktadır. Sabah namazı vaktinde uyuyan bir zat, başında birinin onu haydi namazın geçiyor diyerek kaldırmasıyla uyanır. Şaşırarak kendini kaldırına kim olduğunu sorar. “Ben şeytanım” der. Buna şaşırın zat, “Senin görevin bana namaza kaçirtmak, kıldırırmamak iken ne için beni namaza kaldırıyorsun?” diye merakla sorar. Şeytanın cevabı burada anlatılmak istenen konuyu özetlemektedir: “Eğer namaza kalkamasaydın, o kadar üzölüp tevbe edip gözyaşı dökecektin ki, daha fazla sevaba girecektin, buna engel olmak için seni kaldırdım” der.¹⁸⁸ Yukarıdaki ayette de geçtiği gibi kişinin günahına olan nedameti ve tevbesi, affedilmesinin yanında daha büyük ecirler kazanmasına da vesile olabilmektedir. Yaradan’ın kulun pişmanlığından ve tevbesinden ne kadar hoşnut olduğunun da bir göstergesidir.

Allah’a (c.c.) karşı gelmekten sakınan takvalı insanların istiğfârda bulunmaları ya günahlarının bağışlanmasına ya da Allah’ın lütuflarına ermelerine bir vesiledir. Bu durum, Allah’tan bağışlanma dilemenin yani istiğfarın hususî bir ibadet tarzı olduğunu gösterir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.)’in beyanına göre de kul, günah işlememiş olsa bile yaptığı tevbe ve istiğfâr, ona hayatın sıkıntıları ve kederleri için bir ferahlık sağlamakta ve Allah Teâlâ bu sayede hiç beklemediği yerden onu rızıklandırmaktadır.¹⁸⁹ Buradaki istiğfâr günaha karşılık yapılan tevbeyle eşlik ederken, günah işlememiş olsa da her kulun bir ibadet, zikir, acizliğini hatırlama ve Allah’a sığınma niyeti ile istiğfarı dilinden düşürmemesi gerekir.

Bazı ayet-i kerimelerde¹⁹⁰ belirtildiği üzere Allah tevbe edenleri sever. Allah’ı gazaplandıran durum kulun Rabbini hatırına getirmemesidir. Çünkü Allah (c.c.) kuluna hatasını düzeltme yeteneği ve fırsatı vermektedir. Bu yeteneği kullanmamak

¹⁸⁷ Furkan 25/70.

¹⁸⁸ Adnan Demircan, **Mesnevî’de Geçen Muâviye-İblis Hikâyesi**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstem, 2007, Sayı: 10, s.143 - 153. Bayezid-i Bistami (r.h.) hakkında kıssalarda benzer hikâye nakledilmektedir. Bkz: **Türkiye Gazetesi İslâm Âlimleri Ansiklopedisi**, “Bâyezîd-i Bistâmî”, Cilt: 3, İstanbul, 1984, s. 105.

¹⁸⁹ Ebu Davud, Salât, 359 (1518); İbn Mâce, Edeb, 57 (3818). Bu hadis-i şerif kaynak eserlerimizden olan Nevevi’nin Ezkâr’ının istiğfâr bahsinde de nakledilmektedir.

¹⁹⁰ Örnek için bkz. Bakara 2/222 "...Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever."

ise gafletin en büyüğü sayılmıştır. İnsanoğlu böyle gaflete düşerek, Allah'ı unutursa Allah onların hepsini helak eder. Allah'tan af ve bağışlanma dileyecek başka bir toplum meydana getirir. Bu hususta Peygamberimizin (s.a.v.) şu hadis-i şerifi konuya açıklık getirmektedir: *“Nefsim kudret elinde olan Zat'a yemin ederim ki, eğer siz hiç günah işlemesiniz, Allah sizi toptan helak eder; günah işleyen, arkadan da istiğfar eden bir kavim yaratır ve onları mağfîret ederdi.”*¹⁹¹ Dolayısıyla insan günaha girmekten çok, işlediği günahın peşinden samimi bir tevbe ve istiğfar etmemekten korkmalıdır.¹⁹²

*“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki O birçoğunu da bağışlar”*¹⁹³ ayeti bizlere yaşadığımız anda ve gelecekte başımıza gelmesini istemediğimiz her türlü sıkıntı ve musibetler için çok önemli bir mesaj vermektedir. Bir uyarı niteliğinde olan bu mesaj, kendi sorumluluğumuzda olan tüm davranışlarımızı kontrol ederek yaşadığımız an üzerimize düşen tüm sorumlulukları ve vazifelerimizi yerine getirmektir. Bu açıdan bakıldığında istiğfar, kendi sorumluluklarımızı ve yapmamız gerekenleri idrak ederek farkında olmamızı sağlayacak olan en önemli şuurlanma araçlarından biridir.

İstiğfar, insanı gurur, kibir, şımarıklık ve üzerindeki nimetleri kendinden bilme, o nimetleri vereni görememe sarhoşluğundan korur. Tüm nimetleri verenin önünde eğildikçe, bizler için insanlığımızın ve değerimizin yükseleceği bir kemal kapısını aralar. Bizleri günaha karşı daha duyarlı ve donanımlı kılar. Bu duyarlılık ve donanım ise kişiyi hatalara karşı daha dikkatli ve diri tutar ve kişiyi günah işlemekten uzaklaştırır. İnsanın Rab'bi ile olan ilişkisinde adeta yeni bir dönüm noktası meydana getirir. Bütün varlığın sahibi olan Yüce Allah'a kendisini emanet edebilmiş olmanın huzuru ile başına gelen bütün sıkıntılarda O'na sığınarak arınabilmeyi öğretir. Allah'ın sevdikleri arasına girme fırsatı verir. Af ve merhameti en geniş olandan kendisi için af dileyen insan affedilmenin ne demek olabileceğini kavrar ve insanlara karşı hoşgörü sahibi olur.¹⁹⁴ Bu bağlamda empati (duygudaşlık) yeteneğini geliştirir, insanlar arasında sevgi bağlarını kuvvetlendirir, kardeşlik duygusunu daha iyi hissetmeye vesile olur.

¹⁹¹ Müslim, Tevbe 9, (2748).

¹⁹² Abdullah Parlıyan, **Açıklamalı Tam Riyazu's-Salih Tercümesi**, Konya, 2010, s. 551.

¹⁹³ Şura 42/30.

¹⁹⁴ Meral Günel, **Kemale Kapı Aralamak: İstiğfar**, 2019, (<https://www.sonpeygamber.info/kemale-kapi-aralamak-istigfar>), (9.9.2020).

Kur'an-ı Kerim'de istiğfar emri herhangi bir zamana, mekâna ya da belli bir duruma ve şarta bağlanmaksızın birçok ayette yer almaktadır.¹⁹⁵ Allah'ın (c.c.) kullarına defaatle istiğfarı emretmesi mükellef olan hiçbir mahlûkatın istiğfardan müstağnî kalamayacağını açık bir göstergesidir. Bununla beraber kulların Allah'ın (c.c.) rahmetinden, mağfiretinden ve günahına tevbe ettiklerinde affına mazhar olacaklarından ümitlerini kesmemeleri gerektiğine bir işarettir. Bu bağlamda istiğfar, insanların imkân ve yeteneklerine göre ondan nasiplerini elde etmesine; ayrıca hayatlarını sağlam ve doğru temeller üzerine tesis edip istikrar bulmasına bir vesiledir.¹⁹⁶

İnsan hayatında istikrarlı olabilmek, hedeflenen amaca ulaşabilmek ve iradeyi kuvvetlendirmek için mutlaka gereklidir. Fakat bu istikrarı yüzde yüz seviyesinde her daim tutabilmek elbette mümkün değildir. İşte bu sapmalardan ve duraklamalardan kendimizi kurtarıp, yeni başlıyormuş gibi odaklanarak yola devam etmemizde istiğfar sanki bir yol arkadaşı gibidir.

İnsanın fitratı suç işlemekle uyumlu değildir. Bu sebeple suç işlemek veya yapılan kötü bir iş kişinin iç dünyasında, ruhunda gerilime, çatışmaya başka bir deyişle huzursuzluğa sebep olur. İşte bu gerilimden, huzursuzluk halinden kurtulmanın en etkili yolu ise tevbedir. Halisane bir niyetle istiğfar edip Allah'dan affedilmeyi dileyen insanın içinde yaşadığı bu negatif hal ortadan kalkacaktır. Suç işlemek nasıl kulun fitratına ters bir durum arz ediyorsa, tevbe etmek ve af dilemek tam tersine fitri bir ihtiyaçtır. Hata işlemeye eğilimli olan insana hatasını telafi imkânı verir. Yaşadığı pişmanlığı Allah'a iletir ve içindeki çatışmadan kurtulur ve ruhen rahatlar.

İşlenilen günahın sonucu olarak dinî ve ahlaki değerlerden kopuşla birlikte ruhen Allah'tan uzaklaşma durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum insanın iç dünyasında endişe, kaygı, kirlenmişlik ve bunun sonucunda kendine ve çevresine yabancılaşma duygu ve düşüncelerini harekete geçirir. Hz. Peygamber kendisine günahın ne olduğu sorulunca: *“kalbinde rahatsızlık ve huzursuzluk oluşturan, seni tereddüde düşüren, insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeylerdir”*¹⁹⁷ şeklinde tarif etmesi dikkat çekicidir. Her hâlükârda kişi, işlediği günahın peşinden iç dünyasında

¹⁹⁵ Bkz. Bakara 2/199, en-Nisâ 4/106, el-Mâide 5/74.

¹⁹⁶ Hasan Sarraoğlu, **Kur'an Ayetleri Işığında Hz. Âdem'in İstiğfarı**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019, Sayı: 41, s. 212.

¹⁹⁷ Müslim, Birr, 5 (2553); Tirmizî, Zühd, 52 (2389); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, **Sünen**, Büyü, 2 (2729).

yaşadığı çatışmalarla yıpranan, hatta parçalanma düzeyine gelen kişilik yapısını samimi bir tevbe ile yeniden inşa etmeye çalışır.

Günahtan sonra birey, şayet “*pişmanlık*”, “*suçluluk duygusu*”, “*kendisini kınama*”, “*utanma*”, “*huzursuzluk hissi*”, “*yaptığı eylemi hatırladıkça kalben daralma ve sıkışma*”, “*arınma ve kurtuluş arayışı*”, nihayet “*inanç ve değerlerle barışık ve uyumlu olma isteği*” gibi hâller yaşarsa tevbe hadisesi psikolojik olarak gerçekleşiyor demektir. Bu süreçte dil ile istiğfar devreye girsin veya girmesin, kişinin yaşadığı içsel süreçler onun Allah’la ruhsal ilişkisini yeniden tesis etme arzusunu ortaya koymaktadır. Bu arzu, acizlik ve çaresizlik hissiyle birlikte kişisel zaaflar, korkular, kaygılar, nihayet geleceğe yönelik umut ve beklentilerle harmanlanır. Böylece kişinin kendisiyle yüzleşmesi ve öz-bilinç kazanması denilen durum tezahür eder.¹⁹⁸

Günahın iç dünyamızda oluşturduğu durum hakkında Peygamber Fendimizin (s.a.v.) günahın ve kötülüğün insanın içini huzursuz eden şey olarak tanımlaması, günah işleyen kimsenin ruhunda meydana gelen daralmayı ifade etmektedir.

Bir diğer hadis-i şerifte ise her bir günahın kalbe siyah nokta oluşturduğu ve günaha devam eden kimse için zamanla kalbin katılaştığı ve taştan sert bir hale geldiği uyarısı yapılmaktadır. Kalbi katılaşmış bir insan ise merhamet, Allah için gözyaşı dökmek, gönül huzuru, hilm gibi birçok insanî duygulardan yoksun kalmış bir kimse demektir. İşte bu acınacak hale düşmekten insanı sakındıran dinimiz bizlere tevbe ve istiğfarı her yönden tavsiye etmekte, adeta her köşe başında hatırlatmaktadır. Çünkü kalpteki günahların oluşturduğu pası silen, kalbini Allah’ın Esma’sını yansıtan bir ayna gibi parlatan, insana kulluğunu hatırlatan, hatalarını affettiren bir yakarış ve niyaz olarak istiğfarın dünya ve ahiretteki faydaları tahmin ettiğimizden de çok fazladır. Ancak buradaki tevbe halis niyet üzere, istifar da sadece sözler ile değil içten bir yakarıyla olmalıdır.

Günahkârı tevbe etmeye yönelten duygular ve düşünceler ister bilinç düzeyinden ister bilinç dışından isterse toplumdan ya da çevresel faktörlerden beslenmiş olsun tevbenin zuhuru daima bireyin şuur düzeyinde gerçekleşmektedir. Kendi iradesi ile tevbe etmeye yönelen ve bu hususta kesin bir karara varmış olan günahkârın ruhsal açıdan dönüşümüne ve değişimine genellikle istiğfar duaları eşlik

¹⁹⁸ Asım Yapıcı, **Kişinin Kendini Yeniden Tanımlaması Olarak Tövbe**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (19.12.2018).

etmektedir. Allah'ın yüceliğini, büyüklüğünü ve affediciliğini içeren ifadelerin arkasından kendisini ve yaptığı kötü işleri kınayarak işlediği suçu ve günahları yaratıcısına itiraf ederek pişmanlığını en içten duygularla belirtir ve bir daha bu günahları işlemeyeceğine dair Allah'a söz verir. Burada dikkat çeken bir husus, tevbe hadisesinin doğrudan ve vasıtasız bir şekilde insanın iç dünyasında yaşanıyor olmasıdır. Bu şu anlama gelmektedir; Tевbe anında kişi kendi mahrem benliği ile aşkın varlık arasındaki ruhsal ve manevi ilişkiyi bizzat kendisi kurmaktadır.¹⁹⁹

Kişi, işlediği günahının manevi ağırlığından ve gönül darlığından kurtularak dinî inancı ve içselleştirdiği kutsal değerler sistemiyle yeniden bütünleşip kucaklaşabilmek isteği ve kararlılığıyla Allah'ın yardımını ve bağışlamasını talep eder. Bunun için günahın iç dünyasında bıraktığı olumsuz etkileri silebilmek için çabalar. Eksiklerini, yaptığı ihmalkârlıklarını, hatalarını, kusurlarını ve bunların ruh dünyasında meydana getirdiği yaraları tedavi etme ve giderme arzusu ile doludur.²⁰⁰ İşte kalpte başlayan bu arzunun dilimize yansıyan kısmı istiğfardır. İstiğfar lafızları bu sebeple sadece kelimelerden oluşan dualar değil, kalpte başlayan tevbe yolculuğunun bir durağıdır. Allah'ın af ve mağfiretine kadar uzanan bu yolculukta olmazsa olmaz bir yol haritası gibidir.

İslam dinine göre tevbe, Yaratıcı-kul ilişkisinde sürekli devrede olması gereken bir mekanizmadır. Kur'an-ı Kerîm bu ilişkinin aktif olarak devamlılığını korumayı ısrarlı bir şekilde tavsiye etmektedir. İnsanın her ne günah işlemiş olursa olsun tevbe faaliyetine katılması, Kuran-ı Kerim'in temel istekleri ve teşvik ettiği haller arasında yer almaktadır, bu talep peygamber hayatlarından örneklerle pekiştirilmektedir.

Tevbe, işlenen her türlü günah yükünden kurtulma ve Allah indinde bağışlanma aracı olarak ele alındığı için, tevbenin şirk hariç silemeyeceği hiçbir günah ve hata yoktur. Bu prensip Kuran'da çok açık bir biçimde ortaya konmakta ve “(Taraфımdan onlara) de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah büyükün hataları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan çok esirgeyendir”²⁰¹ denmektedir. Bu müjde, hata ve günahlarının izlerinden kalpteki

¹⁹⁹ Erdoğan Fırat, **Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982, s. 111.

²⁰⁰ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Ankara DİB Yay., 2005, s. 106.

²⁰¹ Zümer 39/53.

huzursuzluk ve kargaşadan kurtulmak isteyen kullar için adeta kurak çölde bir vaha gibidir.

İşte bu müjdeye nail olmak isteyen kul, korku ve ümit arasında olarak²⁰² ne affından ümit kesmeli ne de Allah affeder diyen şeytanın kandırmacası ile rehavete düşmeli, her an tetikte, gönlü Allah ile dili istiğfar ile meşgul ederek, gaflete düşmekten korunmalıdır.

İnsanın uyanıklık halini muhafazası, kalbinin ve gönül dünyasının felâhı ve ferahı, kulluğunun farkındalığı, kibir ve bencillik gibi kötü huyların izalesi, huzur ve sükûnetin sağlanması için istiğfar, dünya hayatımızın her gününde manasının güzelliğini hissederek dilimizden düşürmeyeceğimiz bir zikirdir.

1.8. İSTİĞFARIN GÜNLÜK HAYATIMIZDAKİ YERİ

İstiğfar bir Müslümanın tüm günlük hayatını kuşatmıştır. Hiç fark etmediğimiz fakat Peygamberimizin bizzat kendi hayatında yaşayarak ve tavsiye ederek öğrettiği ve bu şekilde bizlerin günlük hayatımızda dilimizden gayri ihtiyârî olarak dökülen kelimelerin, zikirlerin başında istiğfâr gelir.

Bir cümle ile terim anlamı yazılan istiğfar kavramı, manasının güzelliğini ve derinliğini fark edebilmek için üzerine düşünülmesi gereken, kökeni ilk insan Hz. Âdem (a.s.)'a kadar uzanan, adeta insanlığın tarihini belirlemiş ve halen de insan hayatında aynı tesire sahip, bir manevi anahtar gibidir.

Bu anahtarın açtığı kapılar ve hazineler o kadar kıymetlidir ki, bunu farkına varan İslam âlimleri yazdıkları eserlerinde hangi İslami alanda çalışma yapmış olurlarsa olsunlar bir yönüyle istiğfara mutlaka yer ayırmış ya da değinmişlerdir.

İstiğfarın tavsiye edildiği zamanlara ve mekânlara bakıldığında gerçek anlamda Müslümanın hayatının birçok alanında yer aldığı özellikle dikkatimizi çekmektedir. Allah Teâlâ kendisini, Müslümanın her an zikretmesini istemiş, bu konuda ayetler indirmiştir. Mesela, “Onlar, ayakta iken, otururken, yan yatarken

²⁰²“Beyne'l-havf ve'r-recâ” dinimizde tavsiye edilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de şöyle buyurur: “Müminler Allah'ın azap ve azabının miktarını bilselerdi hiçbir Cennet'i ümit etmezdi. Kâfirler de Allah'ın rahmetinin ne kadar çok olduğunu bilselerdi hiçbir O'nun rahmetinden ümit kesmezdi.” (Müslim, Tevbe, 23).

Allah'ı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılışı konusunda düşünürler...”²⁰³ buyurulmaktadır.

Müslümanın bu şekilde her anını kuşatmasının istenildiği zikir ve zikrin peşinden gelen tefekkür, Peygamberimizin bize örneklik eden hayatında uygulamalı olarak yer almıştır. Yeni elbise giyerken, gece yatarken, turfanda meyve yerken hatta gece korkunç rüya gördüğümüzde söyleyebileceğimiz zikir ve duaların hadis-i şeriflerde yer alması, Resul-i Zîşan Efendimizin tüm hayatının her anını Allah'ı zikirle nasıl kıymetlendirdiğini ve bir an bile gaflette olmadığını göstermektedir.

Günün yirmi dört saatinde namaz ile dua ile Kur'an ile birçok halde ve işte, zikrin birçok farklı uygulaması mevcuttur. Bu zikirlerin içinde istiğfar çok büyük bir önem ve yer tutmaktadır. Yaptığımız her türlü işlerimizde ve ibadetlerimizde eksiklerimizin ve kusurlarımızın bulunduğu kabulümüzdür ancak istiğfar ile bu acizyetimizi, hata ve günahlarımızı tevazu ile kabul edip Yüce Yaradan'dan af dilemek, kulluğumuzun farkında olmamız ve tek affedenin Allah (c.c.) olduğunun bilincinde olmamız demektir. İşte günümüzün gizli ve açık şirk bataklıklarından kurtulmak ve korunmak için de anlamını tefekkür ederek söylediğimiz istiğfarlar adeta bir kalkan gibidir.

İstiğfar hakkında Peygamberimiz'in (s.a.v.) *“Allah'a yemin ederim ki ben, günde yetmiş defadan çok Allah'tan mağfiret dilerim ve ona tevbe ederim”*²⁰⁴ şeklinde nakledilen hadisi, Müslümanın günlük hayatında istiğfara yer vermesi gerektiğini ve bunun önemini göstermektedir. İslam'ın beş temel şartından biri olan namaz ibadetinin ardından ilk söylenmesi gereken sözlerin de istiğfar olduğu bilinmektedir.

“Sevbân'ın (r.a.) bildirdiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) selâm verip namazdan çıkınca üç defa istiğfâr eder ve *“Allah'ım Selâm sensin. Selâmet ve esenlik sendendir. Ey azamet ve kerem sahibi Allah'ım, sen hayır ve bereketi çok olansın”* derdi. Hadisin râvilerinden biri olan Evzâî'ye, “İstiğfâr nasıl yapılır?” diye sorulunca, “Estağfirullah, estağfirullah demektir” diye cevap vermiştir.²⁰⁵ İbadetlerin peşi sıra söylenmesi, her hal ve durumun öncesi ve sonrasında edilen duaların bir parçası olması istiğfarın farklı

²⁰³ Âl-i imran 3/191

²⁰⁴ Buhârî, Da'avât, 3 (6307).

²⁰⁵ Müslim, Mesâcid, 135 (591); Tirmizî, Salât, 108. Ayrıca bkz. Salih Uçan, **Riyazu's-Salihin Tercemesi**, İstanbul, 2012, s. 389.

bir derinliği olduğunu kanıtlamaktadır. Bu derinlik çok yönlülüğünden kaynaklanmaktadır.

Her bir insanî durum hem insana benlik vermesi bakımından hem de bir üst yetkinliğe nispetle istiğfarı gerektirirken insana bahşedilen bir nimet olması bakımından şükrü ve ilâhî isimlerin zuhuru olması bakımından hamdı gerektirir. Dolayısıyla istiğfar sadece tanımlanmış günahların ardından yapılan bir ibadet değil, bunların yanı sıra dinen iyi ve güzel addedilen fiillerin ardından da yapılan bir ibadettir. Şu hâlde istiğfar, zikrin bir türüdür. Hz. Peygamber'in namazların ardından istiğfar etmesinin sebeplerinden biri bu olmalıdır.

Bu dünyada var olduğumuz sürece iyilik ve kötülük durumlarından biri diğesine baskın olsa bile herhangi birinin sürekliliği garanti edilmiş değildir. Dolayısıyla kulluk, daimî bir murakabe ve istiğfar halini gerektirir. Hz. Peygamber'in hem kendisi hem de müminler için sürekli istiğfar etmesi de bu durumu açıkça gösterir. Diğər yandan insanî benliğin Hakk'ın isimlerine mazhar oluşu nedeniyle istiğfar, Hakk'a ait olanın yine O'na döndürölmesi olup, bütün ilâhî isimlerle ilgilidir ve bütün isimlerin taalluk ettiği varlık alanının kapısını açan bir anahtardır. Bu anlamıyla istiğfar, besmelenin bir türüdür.²⁰⁶

Ayetlerde emredilen, peygamber dualarında öğretilen, meleklerin dilinde söylenen, Peygamberimiz tarafından birçok hadis-i şerifte tavsiye edilen, kulluğun tezahürü, manevi bir temizliğin anahtarı olan istiğfar, dilimizden düşürmeyeceğimiz, kıymetini tefekkür etmemiz gereken, nakledilegelen kelimelerle öğrendiğimiz, dinimizi oluşturan temel yapı taşlarından biridir. Zira istiğfar, İslam dininin ana kapısı olan tevhidi vurgulayan ve içselleştirmemizi sağlayan, yaradılış amacımızı hatırlatan bir zikirdir. O sebeple Kuran'ı Kerim'de ve Hadis-i şeriflerde sıklıkla vurgulanmış ve tavsiye edilmiş, önemine binaen tüm Müslüman âleminin ibadetlerinin ve günlük hayatının zikirlerinin başında gelmiştir ve gelmektedir.

²⁰⁶ Ömer Türker, **İstiğfar**, 2017 (<https://www.sonpeygamber.info/istigfar>), (5.9.2020).

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM NESÂİ VE İMAM NEVEVÎ'NİN HAYATLARI VE ESERLERİ

İslam dini, son ilahi hak din olarak Peygamber Efendimiz'in tebliğ vazifesini yüklenmesi ile Mekke'de adeta karanlıklara doğan bir güneş gibi insanlığın hem dünya hayatını hem ahiret hayatını aydınlatmaya başlamıştır. 23 yıllık peygamberlik döneminde çektiği sıkıntılar ve imtihanlarla dolu hayatı, tebliğ görevinde ve insanları eğitmede ki benzersiz başarısı halen Müslüman olmasa bile konuyu araştıran bilim insanlarının dikkatini çekmektedir. Bu konu çerçevesinde araştırma yapan kimselerce takdire şayan görülen bir diğer husus ise Peygamberimiz (s.a.v.)'in hayatının her anının büyük bir titizlik ve hassasiyetle kayda alınması ve aktarılmasında gösterilen çaba ve başarıdır.²⁰⁷

İslam güneşinin doğuşu ile Peygamberimizin ilmek ilmek dokuduğu örnek toplum, yüksek ahlaki meziyetleri yaşayabilen sahabeye dönüşmüş ve bu dönüşümü sağlayan örnek insan Peygamberimizin yaşam tarzı, olaylara bakış açısı, problemleri çözme becerisi, ahlakının güzelliği, insanlara davranışı, ibadet şekli, tüm yönleriyle örnek alınmış ve aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple *“Hadis ve Kur'an'ın, Arapların bütün ilmi faaliyetlerinin temeli olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır.”*²⁰⁸ İslamiyet'ten önceki devrin Cahiliye dönemi olarak adlandırılmasının bir sebebi de İslâm ile gelen ilmî faaliyetlerin önceki dönemle tam bir tezat oluşturmasıdır diyebiliriz. İşte bu ilmî gelişmelerin içerisinde büyük bir şevk ve iştiaqla, gecelerini gündüzlerine katarak çalışan âlimlerimiz, kendilerinden sonrakilere hem yol açmış hem yol göstermiş hem örnek olmuşlardır. Rasulullah (s.a.v.)'in sınıksız tutunmamız gereken ip olarak gösterdiği, dinimizin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin sünneti²⁰⁹ kaynak alınarak, bütün İslami ilimler ve hatta fenni ilimler, dünya üzerinde her yöne doğru köklerini salan İslam coğrafyasında, kendisini

²⁰⁷ Bu konuda Ali Yardım, **Hadis I-II**, Damla Yay., Ankara, 2014, s. 3'de şöyle der; “Tarih boyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) kadar her yönüyle ilgi duyulmuş ve bütün özellikleri inceden inceye tespit edilmiş ikinci bir insan daha bulmak mümkün değildir. Nitekim İslâmî ilimler, bir bakıma, temelde ve çıkış noktasında, O'nun çeşitli yönlerini kendilerine konu edinmişlerdir. Bunun için Hz. Peygamber'in her yönü, değişik ilim grupları ve şubeleri tarafından ayrı ayrı ele alınıp işlenmeğe çalışılmıştır.”

²⁰⁸ M. Zubeyr Sıddıkî, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2004, s. 30.

²⁰⁹ “Size iki şey bırakıyorum. (Bunlara tutunursanız) asla delâlete düşmezsiniz: Allah'ın kitabı ve sünnetim. Bu ikisi (kıyamette) havza kadar ayrılmadan beraberce geleceklerdir.” (Hâkim en-Nisâburî, **el-Müstedrek ale's- Sahîhayn**, Beyrut, Cilt: I, s. 171).

ilme adanmış âlimlerimizin araştırmaları, yazmaları, eserleri, icatları, geliştirdikleri teknik ve yöntemleri ile tüm dünyanın seyrini değiştirecek etki ve ileri seviyeye çok kısa zamanda ulaşmıştır.

Bu gelişme ve ilerleyişte tabii ki dinimizin ilim öğrenmeye verdiği deęer²¹⁰ yanında âlimlere verdiği paye ve kıymet de çok önemlidir.²¹¹ İşlam dünyasında hızla ilerleyen ilmi gelişmeler ve bu gelişmelerin mimari olan âlimler²¹² Peygamberimiz (s.a.v.) açmış olduğu yolda ilerlerken, onların izlerini takip eden ilim talebeleri her daim olmuştur. Bu takip silsilesi devam etmekle beraber, hadis ilminde sahabe ve ilk devir muhaddisleri her zaman özel değere sahiptir.

İşlam'ın iki temel değerinden biri olan sünnetin dayanağı olan hadis-i şeriflerin, Kur'an-ı Kerim'in de açıklayıcısı olmaları sebebi ile kıymetleri çok yüksektir. Bu ilimle meşgul olan âlimler de o derece kıymetlenmiş, özellikle temel kaynak eserlerimiz olan Kütüb-i Sitte'nin müellifleri tüm İşlam dünyasında tanınmış ve halen büyük saygı görmektedirler.

Hadislerin tedvin devri muhaddislerinden sonra, aynı çaba ve iştiyakla çalışmalarına devam eden âlimlerimiz her dönemde olmuştur, inşallah olmaya da devam edecektir. İlim talebeleri, üzerinde çalıştıkları alanlarda yapılagelmiş eserleri incelerken, aynı zamanda ilmi gayret ve çabalarını örnek aldıkları zatların hayatlarını da öğrenmelilerdir ki böylece çalışma iştiyakları artsın, ilmin değerini daha da iyi anlasınlar ve o eserlerden daha verimli şekilde istifade edebilsinler. Bu çerçevede, karşılaştırması yapılan eserlere geçmeden önce, iki kıymetli âlimimizin hayatlarından kısaca da olsa bahsetmek yerinde olacaktır.

²¹⁰ İlin insanı ulaştıracağı hedef ise bize Zümer suresi 9. Ayet-i kerimede şöyle beyan ediliyor:” Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi)midir? (Resulüm)De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”

²¹¹ Buhari, “İlim” 34 (100); Müslim, “İlim” 5 (2673); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: II, s. 162; İbnu Ömer (r.a.)’ den naklediyor:” Allah Teâla, ilmi kullardan soyup almak suretiyle çekip almaz. Ancak ilmi, âlimleri almak suretiyle ortadan kaldırır. Allah hiçbir âlim bırakmayınca da insanlar bir takım cahil başlar edinirler ve onlara sorular sorarlar, onlar da ilimsiz fetva verirler. Bu yüzden de hem kendileri saparlar hem de başkalarını saptırırlar.”

²¹² “Âlimler peygamberlerin vârisleridir” anlamındaki hadis pek çok klasik hadis kaynağında zikredilmektedir. (Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: V, s. 197; Dârimî, **Mukaddime**, 32; İbn Mâce, Sünne, 17; Ebû Davud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19).

2.1. İMAM NESÂÎ (H.215/303-M.830/916)

2.1.1. İmam Nesâî'nin Hayatı

İmam Nesâî diye meşhur olan hadis hafızı imamın²¹³, asıl adı Ebû Abdірrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî'dir. Hicri 215 (M.830) senesinde Horasan'ın Nesâ kasabasında doğmuştur.²¹⁴

Hadis öğrenimi için Hicaz, Horasan, Irak, Mısır ve el-Cezîre'ye, Suriye'deki ilim merkezlerine seyahatler yapmış ve Mısır'a yerleşmiştir. Buhârî ve Müslim'in hocaları olan âlimlerden istifade etmiş, aradığı şartları taşımaları halinde Ebû Dâvud es-Sicistânî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi akranlarından da hadis rivayet etmiştir. Hayatının daha sonraki dönemlerinde muhaddislerden faydalanmaya devam etmiştir.²¹⁵

Üç yüz binden fazla hadis-i şerifi ravileri ile birlikte ezbere bildiği rivayetlerde geçmektedir. Hadis ilminin yanında Kur'an ilimleri ve kıraat ilmi de okumuş, yaklaşık 450 kadar âlimden faydalanmış olduğu bilinmektedir. Hadîs ilminde rumuzu ٢'dur.²¹⁶ Kendisi sadece hadis sahasında otorite olmakla kalmamış, kendi dönemi ve yöresinde rical, kıraat, Kur'an ilimleri, lügat gibi sahalarda da bilgisine başvurulmuş bir imam olmuştur. Bu nedenle pek çok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında İbnü's-Sünnî, Tahâvî, Dûlâbî, İbn Hibbân, Ebû Avâne, Taberânî, İbn Adî gibi eserleriyle şöhret bulmuş muhaddis ve âlimlerde bulunmaktadır.²¹⁷

Darekutnî'ye Nesâî ile İbn Huzeyme'den hangi âlimin rivayetlerini tercih ettiği sorulduğunda Nesâî'nin, kendi devrinde hadislerle meşgul olan herkesten daha ilerde olduğunu, onun yerine başkasını tercih edemeyeceğini ifade etmiş ve “*es-Sünen*” ini “sahih” diye nitelemiştir.²¹⁸ Bu konu ile alakalı bir diğer rivayette şu şekildedir; et-Tacû's-Subki hocası Hafız Zehebî' den ve babası Şeyh İmam Subki'den şunları nakleder: “*İmam Ebu Abdurrahman Nesâî, Sahih' in müellifi İmam Müslim'den daha*

²¹³“İmam”, hadis ilminde yüksek dereceleri almış muhaddislere verilen lakaplardandır. İmam derecesine yükselen hadis âlimine şeyh de denir. Böyle lakap verilen muhaddis hadis ilminde otoritedir. Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV yay., Ankara, 2018, s.161.

²¹⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübki, **Tabakât-üş-Şâfiyye**, Cilt: III, s. 14.

²¹⁵ M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, **DİA**, Cilt: XXXII, s. 563.

²¹⁶ Bkz. Müctebâ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yay. Ankara, 2018, s. 320, “Remiz” maddesi.

²¹⁷ İmam Nesâî, **Efendimizin Dilinden Dualar ve Zikirler**, trc. Nâim Erdoğan, İstanbul, 2018, s. 14,

²¹⁸ M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, **DİA**, Cilt: XXXII s. 563.

çok hadis ezbere biliyordu. Nesâî'nin Süneni, Buhârî ve Müslim'den sonra en az zayıf hadis ihtiva eden hadis kitabıdır.”²¹⁹ Nitekim onun rical tenkidinde Müslim'den daha sıkı davrandığı bildirilmektedir.²²⁰ Onun hadis ilmindeki titizliğini göstermesi açısından şu olay önemlidir;²²¹

*Mısırlı muhaddis ve kâdilkudât Hâris bin Miskîn ile aralarında bir anlaşmazlık çıkınca Nesâî, ilmine değer verdiği bu âlimin derslerini huzurunda takip edememiş ve hocanın göremeyeceği yerlerde oturarak onu dinlemeye devam etmişti. Bu rivayetleri hocalarından bizzat duyduğu diğer rivayetler gibi “haddesenâ”²²² ve “ahberenâ”²²³ lafızları²²⁴ ile nakletmemiş; onları, “kâle'l-Hâris b. Miskîn kırâ'aten aleyhi ve ene esma'u” diye rivayet etmiştir.*²²⁵

Mısır tarihini yazan Ebu Said Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus²²⁶ da şunları söylemiştir: “Nesâî, hadiste sıkı (güvenilir), hafız ve hafızası sağlam bir imamdır. Mısır'a gelerek, uzun süre burada kalmış, gizli hazineleri ortaya çıkmış, bilinmeyen yönleri öğrenilmiştir. Âlimler kendisinden istifade etmiş ve kıymetini kabul etmişlerdir. Mısır ulemasınca büyük itibar görmüştür.”²²⁷ Nesâî, ravileri kritik ederken çok titiz olması ile bilinmektedir. Kitabına hadisleri kaydederken de bu titizliği göstermiştir. Hiç kısaltmadan gereken her durumda hadisleri tekrar ederek aralarındaki en küçük kelime farklarını göstermesi de onun özellikleri arasındadır.²²⁸

Nesâî'nin yaşadığı asrın özelliklerinden de kısaca bahsedecek olursak; İslam düşüncesi ana hatları ile ortaya çıkmış, fakat bütünüyle tekâmül etmemiştir. Bu dönemde ameli ve itikâdî yönden mezhepler teşekkül etmiştir. Öte yandan kıraat, tefsir ve hadis gibi ilimlerin ana ilkeleri tespit edilerek bu alanda temel kaynaklar telif

²¹⁹ Kasım Yürekli, **Muhtasar Sünen-i Nesâî Tercümesi**, Kervan Yay., Konya, 2019, s. 10.

²²⁰ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zünun**, Dâru İhyâu Terâsu'l-Arabi, Beyrut, 2008, Cilt: II, s. 1006.

²²¹ İbn Nukta, **et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâtî's-Sünen ve'l-Mesânîd**, Darun'Nevâdir, Dimeşk, 2013, s. 312, md: 161.

²²² “Bize tahdis etti” sözlük manasıyla eda lafızlarındandır. Râvînin şeyhinden rivayet ettiği hadisleri talibine rivayet ederken kullanılır. Müctebâ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yay., Ankara, 2018, s. 107.

²²³ Sözlükte “bize haber verdi” demektir. Hadis rivâyet metodlarından birisiyle alınan hadislerin başkalarına rivâyeti sırasında isnatta kullanılan eda lafızlarından biridir. Müctebâ Uğur, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yay., Ankara, 2018, s. 14.

²²⁴ Hadis rivayet lafızları için bkz. İsmail Lutfü Çakan, **Hadis Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2016, (Usûl), ss. 187-188.

²²⁵ M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, **DİA**, Cilt: XXXII, s. 563.

²²⁶ İbn Yunus babasından ve Nesâî'den hadis dinlemiştir. Hadis rivayetinde bulunduğu İbn Müferric, Nehâs ve Ebû Abdullah İbn Mende onun önemli talebeleridir. Hadisleri ve hadis ricâlini iyi bilen, dikkatli bir âlim olduğu belirtilen İbn Yunus 26 Cemâziyelâhîr 347'de (14 Eylül 958) Kahire'de vefat etmiştir. Ali Akyüz, “İbn Yunus”, **DİA**, Cilt: 20, s. 450.

²²⁷ Yürekli, s. 9.

²²⁸ Betül Yılmazörnek, **Kütüb-i Sitte**, (26.09.2009), (<http://www.sonpeygamber.info/kutub-i-sitte>), (15.12.2020).

edilmiştir. Nesâî böyle bir dönemde yaşamış, birçok memlekete ilmî seyahatler yapmış ve bu seyahatlerde çağının ileri gelen hocalarından dersler almak suretiyle devrinin ilmî ve kültürel birikiminden istifade etmiştir.²²⁹

İmam-ı Nesâî, ömrünün sonuna doğru Şam'a gitmiştir. Orada Hz. Ali'yi kötüleyen haricîlerden bazı kişilerle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt-i Nebi'yi övdüğü kitabını kaleme almıştır. “*Kitâbü'l-Hasâis fî Fadl-i Ali b. Ebi Tâlib ve Ehl-i Beyt*” adını verdiği bu çalışmasında hadîs-i şeriflerin çoğunu Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinden almıştır. Bu kitabını yazma sebebini bilmeyen bazı kimseler, “Şeyhainin yani Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in üstünlüklerini niçin yazmadın?” diye sormuşlar, O da bunun üzerine “*Fedâilü's-Sahâbe*” adlı ashâb-ı kiramın faziletlerini ve üstünlüklerini anlatan kitaplarını yazmıştır.²³⁰

Vefatı hakkında ise iki farklı rivayet bulunmaktadır. Talebesi Ebu Said b. Yunus'tan (ö.347/958) gelen bilgiye göre 303 yılında Filistin'in Remle şehrinde vefat edip Kudüs'e defnedildiği şeklindedir.²³¹ Diğer rivayet ise Muaviye taraftarları tarafından Muaviye hakkındaki rivayeti²³² sebebi ile dövülüp mescidden çıkarıldığı ve Remle 'ye, bir diğer nakledilen bilgiye göre de kendi isteği üzerine Mekke'ye götürüldüğü ve orada vefat edip Mekke'de defnedildiği şeklindedir.²³³

Netice itibariyle İmam Nesâî, hicri üçüncü asırda yaşamış hadis hafızı imamlardan, din büyüklerinden ve hadis ilminin temel otoritelerinden biridir. Dini inançlarına çok bağlı, ilmî kanaatlerinden taviz vermeyen, mevkiyi ve ünvanı önemsemeyen, ibadet ve ta'ate son derece düşkün, geniş fikirli ve geniş kültüre sahip bir âlimdir. Devrinde yaşamış ileri gelen âlimlerin önünde diz çökmüş, ders halkalarına oturmuş, İslâmî ilimlerde ömrünü harcayarak hak ettiği mertebeye ulaşmış, müşkül meseleleri rahatlıkla çözmüş olan, kendi devrinden şimdiye kadar gelen zamanın ileri gelen âlimlerindendir. Hadis âlimleri ve fakihler arasında cerh ve ta' dile vukûfiyetiyle ün sahibi olan Nesâî'nin, kaleme aldığı eserleri de bu

²²⁹ Zafer Yılmaz, **Nesâî ve Tefsirindeki Metodu**, (yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 15.

²³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, Cilt: II s. 698.

²³¹ Zehbî, **Siyeru A'Lâmi'n-Nübelâ**, Beytu'l-Efkâr'ud-Devliyye, Lübnan, 2004, s. 791, md: 369,

²³² Müslim, Birr ve Sıla, 96 (2604).

²³³ İbn Hacer el-Askalanî, **Tehzibu't-Tehzib**, Cilt: I, s. 37.

durumun açık delillerinden olup bugün bu halen bu kıymetli çalışmalar birçok ilim insanına ışık tutmaktadır.²³⁴

2.1.2. İmam Nesâî'nin Eserleri

Nesâî'nin müstakil eserlerinin yanında, es-Sünenü'l-Kübra'daki bazı bölümlerin müstakil birer kitap halinde yayımlanmasıyla da birçok eser meydana gelmiştir. Eserlerindeki çeşitliliğe baktığımızda, devrinde hadis ilimleri derinlemesine sistemleşmemişken hadis kitapları yanında rical ve tabakat konusunda kaleme aldığı çalışmalar, bize ravi bilgisindeki uzmanlığı göstermektedir. Tefsir çalışmaları da din ilimlerindeki çok yönlülüğünün bir göstergesidir.

1-Sünen, altı büyük hadis imamından biri olarak İmam Nesâî'nin telif ettiği kitaplardan en meşhurdur. es-Sünen-i Nesâî diye bilinen, Kütüb-i Sitte'yi oluşturan hadis kitaplarından birisi olan eser “*el-Müctebâ*” adı ile de bilinmektedir.

Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ adını verdiği çalışmasını Remle emîrine takdim etmiş, emîr bu kapsamlı çalışmadaki bütün hadislerin sahih olmadığını öğrenince Nesâî'den sahih hadisleri ayrı bir kitapta toplamasını istemiştir. İmam Nesâî, bu istek üzerine es-Sünenü'l-Kübrâ' da isnadını tenkit ettiği hadisleri ayıklayarak elli bir kitap, 2538 bâb ve 5758 (5761) hadisten ibaret ikinci bir çalışma hazırlamış ve ahkâma dair hadisleri bir araya getirdiği bu eserine “*seçilmiş hadisler*” anlamında “*el-Müctebâ*” (el-Müctenâ) adını vermiştir. Ayrıca “*es-Sünenü's-Suğrâ*” olarak da anılan bu kitapta ahkâm hadisleri dışında sadece iman konusundaki rivayetlere yer verilmiştir.²³⁵

“*Sünen-i Nesâî*” Kütüb-i Sitte arasında kronolojik olarak en son telif edilen kaynak kitaptır. Ancak sünenler arasında zayıf hadis ve mecruh râvî sayısı en az olanıdır ve hadislerinin sıhhati bakımından Sahîhayn'dan sonra olması gerektiği ileri sürülmüştür.²³⁶

Sünen' in Kütüb-i Sitte' ye dâhil edilişi, İbnü'l-Kayserânî'nin (507/1113)²³⁷ “*Etrâfu'l-Kütübi's-Sitte*” ve “*Şurûtü'l-Eimmeti's-Sitte*”sinde altıncı kitap olarak zikredilmesiyle başlamıştır. Sonraki yazarlar da aynı yolu takip edince yedinci asırdan itibaren

²³⁴ Z. Yılmaz, *Nesâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 15.

²³⁵ M. Yaşar Kandemir, “es-Sünen”, *DİA*, Cilt: XXXVIII, s. 147.

²³⁶ Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn ev 'Înâyetu'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Riyad, 1984, s. 410.

²³⁷ Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113).

“Sünen” Kütüb-i Sitte’nin altıncı kitabı olarak hadis edebiyatı içindeki mümtaz yerini almıştır.²³⁸

Suyutî (ö.911/1505), “Zehru’r-Rubâ a’lel-Müctebâ” adıyla eser hakkında muhtasar bir şerh yazmıştır. Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî’nin 1894 yılında tamamladığı Hâşiye ise, Süyûtî’nin şerhinden daha kapsamlıdır. Bu şerh ve Hâşiye “es-Sünen” ile birlikte Kahire’de, Kanpûr’da, Delhi’de ve Lahor’da pek çok defa basılmıştır.

Kütüb-i Sitte’ de sadece Sünen-i Nesâî’ de bulunan bir hadis metni, Ebu Said el-Hudrî (r.a.)’den rivayet edilmiştir.

“Bir kimse Müslüman olur da inancını ve hareketlerini güzelleştirirse, Allah onun geçmişte yaptığı bütün iyi amelleri ve hareketleri iyilik olarak yazar, yine geçmişte işlediği kötülükleri de siler ve affeder. Ondan sonra yaptığı tüm hareket ve davranışların karşılığını görür. İyilikleri on katından yedi yüz katına kadar katlanır. İşlediği kötülükler ise tek olarak yazılır. Ancak Allah dilerse onları da siler ve affeder.”²³⁹

2-es-Sünenü’l-Kübrâ, Nesâî’nin seksen iki kitap ve 11.770 hadisten meydana gelen çalışmasıdır. es-Sünen’ in de kaynağı olan eser, Abdülgaaffâr Süleyman el-Bündârî ve Seyyid Kesrevî Hasan tarafından Beyrut’ta 1411/1991 senesinde 6 cilt olarak neşredilmiştir. Sünen-i Kübra’nın bazı bölümleri müstakil bir eser gibi okutulup, rivayet edilmiştir.

İmam Nesâî, çok yönlü bir hadis âlimi olması ve devrinin hadis ve rical bilgisi yönünden en meşhurlarından sayılması, kaleme aldığı eserlerin çokluğu ve çeşitliliği ile de doğrulanmaktadır. En meşhur çalışmaları tanıtılmış olup, diğer kitapları tek başlık altında kısaca aktarmak bu çalışmanın çerçevesinden taşmamak adına daha uygun görülmüştür.

3-“ed-Du’afâ’ ve’l-Metrûkîn” adlı eserinde zayıf ve terkedilmesi gereken râvîleri toplamıştır. Cerh ve Ta’dil sonucu râvînin güvenilirlik derecelendirmesinde kullanılan tanımlardan olan Du’afa ve Metrûkîn, cerh edilmiş râviler için kullanılmaktadır. İmam Nesâî râvîleri tanıyıp değerlendirmedeki bilgisini bu eserinde ortaya koymaktadır.

4-“Tefsiru’n-Nesâî” adlı çalışması “es-Sünenü’l-Kübra” eserinin 82. kitabında “Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm” adıyla ele almaktadır. Birçok âlim de onun tefsirine bu isimle atıfta bulunmuşlardır. O, Kur’an’ın tamamını tefsir etmemiş, bunun yerine bazı

²³⁸ İsmail Lütü Çakan, **Hadis Edebiyatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2017, (Hadis), s. 122.

²³⁹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **Süneni’n-Nesâî**, Hüsni’l İslam, 10 (4998).

ayetler hakkında ilgili rivayetleri bir araya getirmiştir. Tefsirini yaptığı ayetleri, genellikle müphem ve müteşâbih, kelâmî ve fikhî içerikli ayetlerden seçmiştir. Nesâî tefsirinde genel olarak ele aldığı ayetlerin bazen tamamını bazen de yalnızca tefsir edilmesini gerekli gördüğü kısımlarını ele alarak tefsir etmiştir.²⁴⁰

5- “*Hasâ’is-u ‘Ali*”, Emîrî’l-mü’minîn ‘Alî b. Ebî Tâlib (r.a.) ve ailesinin faziletlerine dair 194 kadar rivayeti içeren eseridir.

6- “*et-Temyiz*” râvîleri birbirinden ayıran özellikleri anlatan eseridir.

7- “*Kitabü’t-Tabakât*” müellifin; kendi zamanına kadar gelen bazı güvenilir ve zayıf râvîleri, rivayetlerini, tabaka tabaka anlattığı çalışmasıdır.

8- “*Tesmiyetü Fukahâ’i’l-Emsâr*”, Nesâî’nin şehir esaslı olarak telif ettiği çalışmasıdır. Sırayla Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Mısır ve Horasan şehirlerindeki fakihleri sahâbeden başlamak üzere tabakalarına göre “ومن بعد هؤلاء” /bunlardan sonrakiler” ifadesini kullanarak ve gruplayarak tatad etmiştir. Çalışmasında bu ifadelerle ayrılan her bir grup tabaka başlıklarıyla belirtilmiştir.²⁴¹

9- “*Tesmiyetü’s-Şüyûh*”, Nesâî’nin 196 hocasının adını ve onlar hakkındaki değerlendirmelerini ihtiva eden risalesidir.²⁴²

10- “*el-Künâ (el-Esmâ’ ve’l-Künâ, el-Esâmî ve’l-Künâ)*”, râvîleri alfabetik olarak künyelerine göre yazdığı eseridir. Eser eski kaynaklarda zikredilmektedir.

11- “*Fezâ’ilü’s-Sahâbe*”, es-Sünenü’l-Kübrâ’nın “*Menâkıb*” bölümündeki altmış kadar sahabe ile Ensar’ın ve Hz. Meryem ile Asiye’nin faziletlerine dair rivayetleri içeren eserin Türkçe tercümeleri mevcuttur.²⁴³

Sünen’ in bölümlerinden oluşan diğer kitapları ise “*el-İmâme ve’l-Cemâ’a*”, “*İşretü’n-Nisâ*”, “*Kitâbü’n-Nu’ût*”, “*Tehzîbü Kitâbi’l-İsti’âze*”, “*Fezâ’ilü’l-Kur’ân*” ve “*Kitâbü’l-Cum’a*”dır.

Şimdiye kadar tespit edilmiş diğer eserleri,

“*el-Cerh ve’t-Ta’dîl*”, “*Cüz’ fihî Meclisân min İmlâ’i Ebî ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu’ayb b. ‘Alî en-Nesâ’î*”, “*Cüz’ min Hadîs ‘anî’n-Nebî*”, “*Tesmiyetü men lem Yervi ‘anhü Gayru Raculin Vâhid*”, “*Zikrî men Haddese ‘anhü’bnü Ebî ‘Arûbe ve lem Yesma’ minh*”, “*Mu’cem*”, “*Tasnîf fî Ma’rifeti’l-İhve ve’l-Ehavât mine’l-Ulemâ ve’r-Ruvât*”, “*Müsnedü Hadîsi Mâlik b. Enes*”, “*Müsnedü Hadîsi’z-Zührî bi-İlelîhi ve’l-Kelâm ‘Aleyh*”, “*Müsnedü Hadîsi Şu’be b. Haccâc*”

²⁴⁰ Z. Yılmaz, *Nesâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 16.

²⁴¹ Oğuzhan Akyıldız, *Tirmizî’nin Camii’nde Fikhü’l-Hadis ve Fakih Muhaddisler*, (yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2017, s. 95.

²⁴² M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, *DİA*, Cilt: XXXII, s. 565.

²⁴³ Eser için bkz: İmam Nesâî, *Sahabenin Faziletleri*, (çev. Ersan Urcan), Veciz Yay., İstanbul, 2019.

(*Kitâbü'l-İğrâb*), “*Müsnedü Hadîsi Süfyân b. Sa’id es-Sevrî*”, “*Müsnedü Hadîsi İbn Cüreyc*”, “*Müsnedü Hadîs-i Yahyâ b. Sa’id el-Kattân*”, “*Müsnedü ‘Alî b. Ebî Tâlib*”, “*Müsnedü Mansûr b. Zâzân el-Vâsıtî*”, “*Menâsikü'l-Hac*”, “*Şüyûhu’z-Zührî*” isimli çalışmalarıdır.²⁴⁴

2.1.3. Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle

“Allah’ın rızasını ve ahiret günü O’nun hoşnutluğunu arzulayanlar için en güzel örnektir.”²⁴⁵ ifadesinde Rabbimiz Resûlullah (s.a.v.)’ı örnek edinmeye teşvik etmekte, kul için en büyük mutluluk olan O’nun rızasını kazanmak²⁴⁶ sırrına nail olmak için en garanti ve emin yolun Resûlünü (s.a.v.) örnek almak olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) günün yirmi dört saatindeki her anının bize örnek teşkil ettiğini düşünen hadis âlimleri bu konuda özel başlıklar altında ve belirli konulara odaklanan çok çeşitli eserler meydana getirmişlerdir.

İmam Nesâî’nin “*Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*” adlı eseri de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) günlük dua ve zikirleri ile bu konudaki tavsiyelerini ihtiva etmekte ve her insanın, hemen hemen her işinde sünnete uygun şekilde nasıl davranacağını göstermektedir. Peygamberimizin günlük hayatındaki bize örnek teşkil eden dualarını içeren çalışma, sabah duası ile başlamakta eve girerken ve çıkarken, alışveriş yaparken, yatarken ve kalkarken, namaz ve oruç gibi çeşitli ibadetleri yerine getirirken, sevinç ve keder hallerinde, çeşitli tabiat olayları karşısında nasıl dua edileceğini bütün ayrıntılarıyla bizlere aktarmaktadır.

Belli konulara göre tasnif edilmiş eserler kategorisinde yer alan çalışma, kısaca günlük hayatımızda yapılacak peygamber dua ve zikirleri ile ilgili rivayetleri toplamıştır.

Nesâî’nin, Abbâsî kumandanlarından duası makbul bir kişi olarak tanınan Türk asıllı Bedr el-Hamâmî’nin (ö. 310/922) isteği üzerine telif ettiği eser, iki talebesi İbnü'l-Ahmer ve İbn Seyyâr tarafından Sünenü'l-Kebîr’in bir bölümü olarak rivayet

²⁴⁴ M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, *DİA*, Cilt: XXXII s. 565; İmam Nesâî ve tüm eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin “Nesâî” başlığı ve Faruk Hamade’nin tahkiki ile Müessesetü’r-Risâle tarafından 1985’de neşredilen baskısının, hadis rivayetlerinin başında nakledilen ilk 8 bölümünden istifade edilebilir.

²⁴⁵ Ahzab 33/21.

²⁴⁶ “Allah onlardan razı ve hoşnut, onlar Allah’ın kendilerine verdiği hoşnut ve razıdır.” Beyyine 98/8.

edilmişse de aslında müstakil bir kitaptır. Eserin onun Sünenü'l-Kübra'sının bir bölümü olduğu hususundaki ihtilaflara karşın tercümede esas aldığımız nüshanın muhakkiki Dr. Faruk Hamâde, birkaç yönden bu kitabın müstakil olarak kaleme alındığını ortaya koymuştur.²⁴⁷

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) günlük dua ve zikirlerini ve bu konudaki tavsiyelerini içeren kitap, bu türde yazılmış eserlerin günümüze ulaşan ilk örneği olup es-Sünenü'l-Kübrâ' da yer alan rivayetlerden seçilmiştir.²⁴⁸

Müellif, Sünen' inde uyguladığı metodunu bu eserinde de uygulamıştır. Kütüb-i Sitte'deki ricâlin dışında seksen üç erkek ve iki kadın râviden rivayette bulunmuştur. 1141 hadis içeren çalışması, üç ayrı yazmasından faydalanılarak Dr. Faruk Hamade'nin tahkiki ile Beyrut'ta basılmıştır (1407 /1987). Ayrıca Münzirî hadislerin senedlerini çıkarmak suretiyle eseri ihtisar etmiştir.²⁴⁹ Nesâî eserinde hadislerin senedlerini değerlendirmiş, zaman zaman râviler arasında tercihler yapmış ve Hız. Peygamber'e ait olduğu kesinlik kazanan bütün evrâd ve ezkârı toplamaya çalışmıştır. İlk defa onun tarafından kullanıldığı düşünülen “*Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*” başlığını, Hız. Peygamber'in, “فَأَيْكُمْ يَعْمَلُ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ أَلْفَيْنِ وَخَمْسِمِائَةٍ سَيِّئَةٍ” “*Hanginiz bir gün ve gecede iki bin beş yüz kötülük işler*”²⁵⁰ hadisinden almış olduğu tahmin edilmektedir.²⁵¹

Nesâî'nin aynı zamanda öğrencisi olan İbn Sünnî'de aynı isimde bir eser kaleme almıştır. Nesâî'den farklı olarak öğrencilerin okurken sıkılmaması için senedlerini nakletmemiştir.²⁵² Çalışmamızda istiğfar içeren rivayetlerden İbn Sünnî'nin kitabında da bulunan birçok ortak hadis-i şerif mevcuttur ve kaynak dipnotlarında belirtilmiştir.

İmam Nesâî'den sonra ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, bu tarz dua kitaplarına adeta genel bir isim olmuş ve aynı ismi taşıyan benzer eserler kaleme alınmıştır. Fakat hiçbirisi Nesâî'nin ve İbn Sünnî'ninki kadar rağbet görmemiştir. Kettânî, er-Risale'sinde sadece üç eseri aktarmış olup bunlar, İbni Sünnî, Nesâî ve Ebû Nuaym'ın

²⁴⁷ İmam Nesâî, **Efendimizin Dilinden Dualar ve Zikirler**, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul, 2018, s. 15.

²⁴⁸ M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, **DİA**, Cilt: XXXII, s. 564.

²⁴⁹ İsmail Lütfü Çakan, “Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle”, **DİA**, Cilt: III, s. 28.

²⁵⁰ Nesâî, *Sehiv*, 91 (1348); Tirmizî, *Da'avât*, 25 (3410); İbn Mâce, *İkâme*, 32 (926).

²⁵¹ İsmail Lütfü Çakan, “Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle”, **DİA**, Cilt: III, s. 27.

²⁵² Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zünun**, Dâr'u İhyâ'u-Terâsu'l-Arabi, Beyrut, 2008, Cilt: II, ss. 1172-1173.

çalışmalarıdır.²⁵³ Bu isimlerin haricinde Ebû Ömer Ahmed et-Tâlemenki'nin (ö.429/1037), Münziri'nin (ö.656/1258), şii âlim Cemâleddin Ahmed b. Musa (ö. 673/1274) ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) aynı ismi taşıyan dua kitapları bulunmaktadır.²⁵⁴

Nesâî'nin başlattığı günlük zikirlerle yönelik rivayetlerin tek kitapta toplanmasına dair bu çalışma ise büyük ilgi görmüş, ondan sonra da bu tarz eserler meydana getirilmeye devam edilmiş, Nevevî'nin “*el-Ezkâr*”ı ile de adeta kemale ermiştir.

2.2. İMAM NEVEVÎ (H.631/676 - M.1233/1277)

2.2.1. İmam Nevevî'nin Hayatı

İmam Nevevî diye meşhur olmuş hadis âlimi Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri en-Nevevî²⁵⁵ Hicri 631 yılında Suriye'nin Neva köyünde dünyaya gelmiş²⁵⁶, hiç evlenmemiş, kendini ilme adanmış, Hicri 676 (M.1277) yılında, çok erken yaşta, bereketli ömrüne çok şey sığdırmış olarak 44 yaşında vefat etmiştir.²⁵⁷

Takva sahibi, zahid ve dürüst bir esnaf olan Şeref b. Müri'nin evladı olarak 631 yılında dünyaya gelen Yahya isimli oğlu, dedesine nispetle Hizamî, beldesine nispetle Nevevî, baba oğul olan iki peygamberin anısına Ebû Zekeriyâ künyesiyle ve de kendisinin hoşlanmamasına ve istememesine rağmen dini hizmetlerinden ötürü Muhyiddin lakabıyla anılan İmam Nevevî'dir.²⁵⁸

Dımaşk'ta Revahiyye Medresesi'nde, Ebu İshak eş-Şirazi'nin Şafii fihhına dair “*et-Tenbih*” ve “*el-Mühezzeb*” adlı eserlerini ezberlemiş, iki yıl sonra hac dönüşü Medine'de bir süre kalmış ve orada bulunan âlimlerin derslerine katılmıştır. Kütüb-i Sitte' nin haricinde imam Malik'in “*el-Muvatta*”, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel, Osman b. Said ed-Dârimî, Ebû Avane el-İsferayînî ve Ebu Ya'la el-Mevsilî'nin “*el-*

²⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris Hasenî Kettânî, **er-Risâletü'l-Müstetrafe Libeyânî Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Müşerreffe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1993, s.57.

²⁵⁴ İsmail Lütfü Çakan, “Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle”, **DİA**, Cilt: III, s. 27.

²⁵⁵ Tâceddin es-Sübkî, **Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, Cilt: VIII, s. 395.

²⁵⁶ Bkz: Hayreddin ez-Ziriklî, **El-A'lâm**, Cilt: VIII, s. 149.

²⁵⁷ İbn Kesîr, “Şeyh Muhyiddin en-Nevevî”, **El-Bidâye Ve'n-Nihâye**, Cilt: XIII, s. 278.

²⁵⁸ Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrâhim b. Davud İbnü'l-Attar, **Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî**, Dâru'l-Eseriyye, Amman, 2007, ss.39-40.

Müsned”, Darekutnî’nin “*es-Sünen*”, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki’nin “*es-Sünenü’l-Kübra*”, Begavî’nin “*Şerhu’s-Sünne*”, Humeydi’nin “*el-Cem’ Beyne’s-Şahihayn*” ve Hatib el-Bağdadi’nin “*el-Cami’ li-Ahlaki’r-Râvi ve Adabi’s-Sâmi*” adlı kitaplarını çeşitli hocalara okuyarak icazet almıştır.²⁵⁹

Hadis ilmindeki isimlerini sayabileceğimiz bazı hocaları, on yıl boyunca, daha çok Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim hadislerinin şerhi konusunda faydalandığı İbrahim b. İsa el-Muradî el-Endelûsî ve Ebu’l-Ferec (İbn Kudame), kendisinden birçok hadis kitabını dinlediği, Ziya b. Temmam el-Hanefi ve Sahih-i Müslim’i okuduğu Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Vasîtî, gibi muhaddislerdir.

İbnü’l-Attar Ebu’l-Hasan Alaeddin Ali b. İbrahim ed-Dımaşki talebelerinin içinde en meşhur olanıdır. Nevevî’nin ömrünün son altı senesinde yanından hiç ayrılmadığı için “*Muhtasaru’n-Nevevî*” lakabıyla anılagelmıştır. Diğer öğrencileri arasında İbn Ferah el-İşbîlî, Bedreddin b. Cemâa, kadı Ziyâeddin Ali b. Selîm el-Ezraî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, kâdılıkudât Şemseddin İbnü’n-Nakîb Muhammed b. İbrâhim ve İbn Kesîr’in (Ebu’l-Fidâ) babası Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer b. Kesîr gibi şahsiyetler vardır.²⁶⁰

İmam Nevevî kısa ömrünü bereketlendirmiş birçok islami ilimlerle meşgul olmuş büyük hadis hafızlarından biridir. Üsnevî, onun verimli ömrü ve eserlerinin çokluğu üzerine güzel bir yorum yaparak şöyle demiştir:

*“Şeyh Muhyiddin (Allah ona rahmet etsin), fikir ehliyetine ve ilmin özünü kavrama haline erişince, en hayırlı işi yapmayı uygun gördü. Böylece elde ettiği ve üzerinde durduğu ilimleri isteyen kimseler için yararlanılacak eser haline koydu da yazdığı kitabı tahsil, tahsilini de kitap haline getirdi. Bu çok doğru bir gaye ve çok güzel bir maksattır. Eğer böyle yapmasaydı başardığı işleri yapma imkânına sahip olamazdı.”*²⁶¹

Gerçekten de kısa ömrüne bu kadar kitap ve ilmi çalışmayı sığdırmış olması takdire şayandır. Kendisinin ilme karşı olan iştihakı hususunda, bizzat söylediğine göre, iki yıl boyunca yere uzanarak yatmamış, uykusu geldiğinde kitaplarına yaslanıp biraz uyuklamak suretiyle dinlendiği aktarılmaktadır. Onun ilme olan düşkünlüğü darb-ı mesel hâline gelmiştir. Hocalarına giderken ve gelirken dahi okuduklarını tekrar ederek vaktini değerlendirmiştir. Yıllar sonra yazdığı eserlerinde belirttiği gibi, onun

²⁵⁹ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, Cilt: IV, s. 1470.

²⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, “İmam Nevevî”, *DİA*, Cilt: XXXIII, s. 46.

²⁶¹ İslam Ansiklopedisinden naklettiğimiz bu kısmın geçtiği, Üsnevî hakkındaki kaynağı bulamadık.

için "İlimle uğraşmak, Allah rızasını kazanmak için tutulan en iyi yol ve en üstün ibadetti. İlim tahsili nafîle oruç, namaz ve zikirden daha faziletliydi."²⁶²

Nevevî, yaşadığı devirde gerçek bir ilim adamı haysiyetiyle İslam'ın sancaktarlığını yapmıştır. Dinin gerçeklerini ve güzelliklerini ortaya koymayı, İslam'ın hayat, cihad, merhamet, şefkat ve denge dini oluşunu bir kere daha gözler önüne sermeyi, zühdü ve tasavvufu Kur'an ve sünnetteki gerçek yerine oturtmayı kendisi için önemli bir vazife bilmiş ve ömrünü bu amaç uğruna geçirmiştir.²⁶³

Zühd ve takva yönü ile de dikkat çeken İmam Nevevî, sade bir hayat yaşamış, ikramiyeleri ile hadis kitapları alıp vakfetmiş, medresesindeki odasında uyuyup, mütevazı yaşamı ile örnek olmuş, zamanın hükümdarlarını da çekinmeden uyaran bir şahsiyettir. Dünya zevklerine, yiyip içmeye, giyinip kuşanmaya, kısaca söylemek gerekirse rahat yaşamaya değer vermemiş, büyük bir şevk ve iştiaqla hayatını ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştır. Hayatına dair okuduğumuz eserlerde hakkında yazılanlardan en çok dikkatimizi çeken zekâsı ve ilim aşkının yanında zahidâne, ibadetlere düşkün ve takvaya dayalı bir hayat yaşamış olmasıdır.²⁶⁴

Onun hayatını yazarların hemen hepsinin belirttiğine göre, Dımaşk'ta yetişen meyveleri yememekteydi. Bunun nedenini soran talebesi İbnü'l-Attar'a, Dımaşk'ta birçok vakıf arazisi olduğunu ve bu arazilerin titiz bir şekilde idare edilmemesi, ortaklıkların meşru bir şekilde yapılmaması sebeplerinden dolayı buralarda yetişen meyvelere haram karıştığını söylemiştir. Babasının getirdiği yiyeceklerle geçimini sağlayarak, sadece onun kendisine getirdiği incirleri yemekle yetinmiştir.²⁶⁵ Bütün bu hâller, onun dindeki hassasiyetini, ince düşüncesini, takvasını ve iradesinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Vefatından önce vefat eden hocalarının kabrini ziyaret etmiş, hayatta olanlar ile vedalaşmış, babasını ziyaret edip köyü Neva'ya dönmüş ve orada hastalanmıştır. Recep ayının 24'ünde vefat ettiğinde İslam beldeleri büyük bir üzüntü hissetmiş, hakkında mersiyeler yazılmıştır.²⁶⁶

²⁶² Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beytü'l-Efkârü'l-Devletiyye, Lübnan, 2004, s. 4174, Md. 6640.

²⁶³ Çakan, **Hadis**, s. 161.

²⁶⁴ Bkz: Abdülganî Dakr, **el-İmam en-Nevevi: Şeyhü'l-İslâm ve'l-Müslimin ve Umdetü'l-Fukaha ve'l-Muhaddisin**, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1987, ss.21-23.

²⁶⁵ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beytü'l-Efkârü'l-Devletiyye, Lübnan, 2004, s. 4175, Md. 6640.

²⁶⁶ Nevevî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî**, (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân), Dâru's-Sumay'î, Riyad, 1414;

2.2.2. İmam Nevevî'nin Eserleri

İmam Nevevî kısa ömründe Hadis, Kur'an, fıkıh, dil ve çeşitli konularda birçok eser neşretmiştir. Bu eserlerden bazıları İslam dünyasında meşhur olmuş, bazıları medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, bazıları ise evlerde okunulagelen bir el kitabı haline gelmiştir.

1-Tam adı "*Riyâzü's-Sâlihîn min Hadîs-i Seyyidi'l-Mürselîn*" olan eser, H.VII. (XIII.) yüzyılda çeşitli karışıklıkların ve fitnelerin vuku bulduğu, içte ve dışta olumsuz bir ortamın oluştuğu, bir yandan haçlı orduları, öte yandan Tatar akınlarının İslâm dünyasını kasıp kavurduğu dönemde kaleme alınmıştır. Müslümanların bu karışık ortamda zihinlerinin bulandığı bir devrede İmam Nevevî, içinde yaşadığı topluma ve İslâm ümmetine karşı sorumluluğunu yerine getirme şuuruyla, gerçek bir İslam âlimi şahsiyeti ile Kur'an ve sünnete yönelmiştir. O, yolun en doğru olanını bulmak ve hakikate ulaşmak için yapılması gerekenin Allah'ın kitabını ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sünnetini iyice bilmek ve bu iki kaynağa sınıksız sarılmak olduğunun bilincinde olarak eserini meydana getirmiştir.

Telif edildiği günden bu yana Riyazu's-Salihin, İslâm dünyasının her yerinde, âlimlerin, ilim tâlebelerinin, vâizlerin, hatiplerin ve hadis okumak isteyen hemen her Müslümanın âdeta el kitabı olmuş, müellifinin arzuladığı hedefine ulaşmayı başarmıştır.

Riyazu's-Salihin, 18 temel bölüm ile bunların alt başlıkları olan 372 baptan meydana gelmektedir. İmam Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn'e aldığı hadislerin birçoğunu Kütüb-i Sitte ismi ile meşhur olmuş Buhârî ve Müslim'in Sahihleri ile Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'lerinden seçmiştir.²⁶⁷

Riyâzü's-Sâlihîn'in önemli şerhi, İbn Allân (ö.1057/1648) tarafından yapılmıştır. "*Delîlü'l-Fâlihîn li-Turuki Riyâzü's-Sâlihîn*" isimli çalışma, Riyazu's-Salihin'e yapılan ilk şerhtir.²⁶⁸

Abdülganî Dakr, **el-İmam en-Nevevî: Şeyhü'l-İslâm ve'l-Müslimîn ve Umdetü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn**, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1987; Kandemir, "Nevevî", **DİA**, Cilt: XXXIII, s. 46.

²⁶⁷ Çakan, **Hadis**, s. 162.

²⁶⁸ Raşit Küçük, "Riyazu's-Salihin", **DİA**, Cilt: XXXV, s. 146.

Riyâzu's-Sâlihîn'in, Türkçe' ye yapılan tercümelerinin ilki, Hasan Hüsnü Erdem tarafından yapılmıştır. (1 ve 2. ciltler Kıvamüddin Burslan ile beraber kaleme alınmıştır) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir. Eser, daha sonra Mehmet Emre, Sıtkı Güllü, Salih Uçan ve İhsan Özkes tarafından da tercüme edilmiş ve çeşitli yayınevleri tarafından neşredilmiştir.²⁶⁹

2-el-Minhac adlı eseri, Sahih-i Müslim şerhlerinin en önemlilerinden birisidir. Bu çalışmada hadislerin senedindeki râviler tanıtılmakta, metinlerdeki garib kelimeler açıklanmakta, mana itibari ile birbirine zıt gibi görünen hadis-i şerifler hakkında açıklayıcı bilgiler verilmektedir.

Müslim'in Sahih'i üzerine yapılmış şerhler arasında hem sistematik yapısı hem de kaynaklık değeri yönünden Nevevî'nin "*Minhâc*" adlı eserinin önemli bir yeri vardır. İmam Nevevî, ilmi hassasiyetini bu çalışmada da ortaya koymuş, hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için metne dair birçok izahatlarda bulunmuş, kullandığı Sahih-i Müslim nüshasının isnad ve sened zincirindeki râvîlerin durumları hakkında geniş bilgilendirmelere yer vermiştir.²⁷⁰

İsminin tamamı "*el-Minhâc fî Şerhi Sahihi Müslim b. Haccâc*" olan şerh, o derece yaygındır ki Müslim şerhi deyince akla Nevevî şerhinden başkası gelmez.²⁷¹ Müslim'in hadis ilmindeki yerine de ara ara değinen İmam Nevevî, eserinin mukaddimesinde şu değerlendirmede bulunmaktadır:

*Her kim, Müslim'in Sahih'ini hakkıyla inceler ve onun isnadlarına, tertibine, bu isnadları güzel bir şekilde sıralamasına, yönteminin eşsizliğine, yerleştirmiş olduğu nefis tahkiklerine, mücevherat değerindeki incelemelerine, rivayetteki ihtiyat ve araştırmalarına, rivayet tariklerini ihtisar ve telhisine, dağınıklıkları zabt-u rabt altına almasına, ileri derecedeki ıttılama, rivayetin genişliğine, diğer eserlerindeki güzelliklerine ve hayret uyandıracak durumlarına, ayrıca gizli ve açık inceliklerine vakıf olursa bilir ki; Müslim, kendi asrındaki hiçbir âlimin yetişemeyeceği bir imamdır.*²⁷²

İmam Müslim'in Câmiu's-Sahih'indeki bölüm adlarının altındaki 1329 tane olan alt başlıkları da Nevevî tarafından konulmuştur.²⁷³

²⁶⁹ Raşit Küçük, "Riyâzu's-Sâlihîn", **DİA**, Cilt: XXXV, s. 147.

²⁷⁰ Çakan, **Hadis**, s. 162.

²⁷¹ Raşit Küçük, "Riyâzu's-Salihîn", **DİA**, Cilt: XXXV, s. 146.

²⁷² Raşit Küçük, "Riyâzu's-Sâlihîn", **DİA**, Cilt: XXXV, s. 147.

²⁷³ Nevevî, "Mukaddime", **el-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc**, thk. Şeyh Halil Memûn b. Şihâ, Beyrut, Dâr'ül-Ma'rife, 1427, Cilt: I, s. 122-123.

²⁷⁴ Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2014, s. 85.

3-el-Erba'üne'n-Neveviyye, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)' in “*Ümmetim için dini mevzulara dair kırk hadis ezberleyeni Allah, kıyamet gününde fakihlerle ve âlimlerle diriltsin*”²⁷⁴ hadisinin etkisi ile başladığı kabul edilen kırk hadis edebiyatına dair eserleridir. Özellikle hicrî V. asırdan itibaren gelişme gösteren bu alanda ilk eser, Türk hadis âlimi, Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) tarafından kaleme alınmıştır.²⁷⁵

Hadis sahasında kaynak niteliği bulunmayan kırk hadis edebiyatı içinde en meşhur olan ve üzerinde en çok durularak hakkında birçok şerh yazılan İmam Nevevî'nin Erba'ün adlı eseridir. Erbeün veya kırk hadis denilince ilk akla gelen eser Nevevî'ninkidir. Diğerlerini gölgelemiştir.²⁷⁶

İmam Nevevi, İbnü's-Salah eş-Şehrezurî'nin, dinin esasları hakkında yirmi altı hadis içeren “*Ehâdisü'l-Küllîyye*” adlı eserine çoğunlukla Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'den seçtiği on altı hadis-i şerifi ilave ederek meydana getirdiği çalışmasında hadislerin senedlerini nakletmemiştir. Nevevî'nin bu kitabı her devirde büyük rağbet görmüş, başta kendisi olmak üzere kırktan fazla âlim tarafından şerh edilmiştir.²⁷⁷

4-“*et-Telhîs Şerhu'l-Buhârî*”de, Nevevî Sahih-i Buhari'yi de şerh etmek istemiş, fakat “*Kitabu'l-İman*”dan sonrasını yazmaya ömrü yetmemiştir.

“*el-Îcâz fî Şerhi Süneni Ebî Dâvud*” adlı, “*Kitabu'l-Vudu*”un bir kısmını ihtiva eden eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. (Hekimoğlu Ali Paşa. nr. 200)²⁷⁸

5-“*el-Hulâsa fî Ehâdisi'l-Ahkâm*”ı Nevevî tamamlayamamıştır. Kitabü'z-Zekât' a kadar sahih ve hasen hadislerden meydana gelmektedir. Her konunun sonunda

²⁷⁴ “Hadisin çoğu rivayeti “men hafiza alâ ümmetî”, bazıları “men hamele min ümmetî” veya “men tealleme erbaïne hadîsen” diye başlamakta, “dinî işlerine dair”, “sünnete (veya benim sünnetime) dair” ifadeleriyle bu hadislerin niteliğine açıklık kazandırılmaktadır (İbn Abdülber en-Nemerî, I, 192-199; Münâvî, VI, 119). Kırk hadis nakliyle ilgili rivayetler Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derda, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Ebû Ümâme, Câbir b. Semure, Abdullah b. Amr b. Âs ve Ebû Saîd el-Hudrî'ye nisbet edilmektedir (rivayetlerin değerlendirilmesi için bk. İbn Asâkir, s. 9-33; İbnü'l-Cevzî, I, 119-129). Bu rivayetin farklı tariklerinde yer alan, kırk hadis derleyerek Allah tarafından fakih olarak yazılma (Hasan b. Süfyân, s. 86), kıyamet gününde fakih ve âlim olarak diriltilip haşredilme (Râmeihürmüzî, s. 173; Âcurrî, s. 134-135; İbn Abdülber, I, 192-194, 198), Resûl-i Ekrem'in şefaatine nâil olma (Hasan b. Süfyân, s. 86; İbn Adî, I, 324; İbn Abdülber en-Nemerî, I, 193, 196-197), cennet kapılarının hangisinden isterse ondan girme (Ebû Nuaym, IV, 189) ve âlimler zümresinde yazılıp şehidler zümresinde haşredilme (İbnü'l-Cevzî, I, 124) ümidi birçok âlimi kırk hadis kaleme almaya sevketmiş; kırk hadis yazma geleneği yerleştikten sonraki dönemlerde de sırf bu geleneği devam ettirmek, okuyanların duasını almak, sevap kazanmak veya bir hastalıktan kurtulmak için bu yönde eser verenler olmuştur.” (M. Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, *DİA*, Cilt: IIV, s. 467)

²⁷⁵ Bkz; Çakan, *Usûl*, s.61.

²⁷⁶ Çakan, *Hadis*, s. 165.

²⁷⁷ M. Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, *DİA*, Cilt: XXV, s. 468.

²⁷⁸ M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *DİA*, Cilt: XXXIII, s. 47.

ilgili zayıf hadislerle, zayıf oldukları belirtilerek yer verilmiştir. Hüseyin İsmail el-Cemel hadisleri tahkik ederek eseri yayımlamıştır.

6-“*Mâ Temessü ileyhi Hâcetü'l-Kârî li-Sahîhi'l-Îmâmi'l-Buhârî*” adlı eserde, Hadis âlimlerinden Buhari, Buhari’nin hocaları, talebeleri, sahih hadis ve Sahihayn’ın değeri hakkında bilgi verilmekte ve bazı hadis terimleri de tanıtılmaktadır. Eserinin girişinde İmam Nevevî, kısaltmalar ve açıklamalar arasında orta düzeyde şerh ettiği bir kitap derlemeye başladığını da belirtmektedir. Yaklaşık 120 sayfa olan eserde İmam Buhari hakkında gerekli tüm bilgiler verilmiş, sistemli bir içerik düzenlemesi ile kaleme alınmış, Sahîhi Buhari’deki hadis sayıları kitap başlıkları ile verilmiş, tekrar edilen hadislerin sebebi açıklanmış, eleştiriler, nesebler ve devamında birçok konu başlığı sonrası, kitabın fihristi de eklenmiştir.²⁷⁹

7-“*Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugat*”, muhaddis ve Şafîî fakihi olan Nevevî’nin hadis ve Şafîî fıkına dair kıymetli eserlerinden birisidir. Müellif bu kitabında Şafîî mezhebinin altı ana fıkıh kitabının ricalini ve onlarda geçen ıstılahları işlemiştir. Şafîî mezhebinin altı temel fıkıh kitabında bulunan hadislerin Kütüb-i Sitte’ de mevcut olup olmadığını göstermesi yönüyle de önemli bir eserdir.²⁸⁰

8-“*Minhâcu't-Tâlibîn*”, kısaca “*el-Minhâc*” olarak da bilinen ve müellifin “*Ravzatü't-Tâlibîn*”i ile birlikte müteahhirîn dönemi âlimleri arasında büyük rağbet görmüştür. Şafîî fakihi Abdülkerîm er-Râfî’nin “*el-Muharrer*” adlı kitabının muhtasarıdır.²⁸¹ Şafîî mezhebinin bir nevi el kitabı sayılan bu eserinde Nevevî, mezhebin görüşlerini bir araya toplamış, sahih görüşleri zayıf olanlarından ayıklamış, mezhebe yeni bir şekil ve düzen vermiştir. İbadet, muamelat ve ukûbât konularıyla alakalı meselelerdeki tercihlerini ortaya koyarken kendinden önceki fıkhi birikimden azami derecede istifade etmiştir. Kendine has bir terminoloji de geliştirmiş olan Nevevî’yle beraber “mezhebin tercihi Nevevî’nin tercihidir” algısı Şafîî mezhebine kısa zamanda hâkim olmuştur.²⁸²

10-“*Îrşâdü Tullâbi'l-Hakâ'ik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâ'ik Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*”, İbnü’s-Salah’ın Mukaddimesini kısaltıp ona yer yer ilaveler yaptığı

²⁷⁹ Nevevî, **Mâ Temessü ileyhi Hâcetü'l-Kârî li-Sahîhi'l-Îmâmi'l-Buhârî**, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid, Dâru'l Kütüb'ül İlmiyye, Beyrut, s. 17.

²⁸⁰ Mehmet Eren, **Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları**, Ankara, 2018 ss. 500-502.

²⁸¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Minhâcu't-Tâlibîn”, **DİA**, Cilt: XXX, s. 111.

²⁸² Adnan Memduhoğlu, **İmâm Nevevî’nin Minhâcu't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri**, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1 / 2 (Nisan 2016), ss. 93-138.

bir Hadis Usulü kitabıdır. İbnü's-Salah'ın Eşrefiyye Darulhadîs'indeki hocalık yıllarında kaleme aldığı, “*Mukaddimet-ü İbn's-Salah*” diye de tanınan “*Ulûmu'l-Hadîs*” eserini esas almaktadır. Bu şekilde birçok eser yazılmasına rağmen Nevevî'nin çalışması en meşhurlarından biri olmuş, ayrıca Suyûtî (ö.911/1505) tarafından da “*Tedribu'r-Ravi fî Şerhi Takrîbi-n-Nevevî*” adı ile şerh edilmiştir.²⁸³

11-“*et-Takrîb ve't-Teysîr*” ise İbnü's-Salah'ın “*Mukaddime*” sinden ihtisar ettiği “*İrşadü Tullabi'l-Hakâ'ik*”i bir defa daha kısalttığı çalışmasıdır. Nevevî'nin ihtisarda gösterdiği başarı ve kendisinin hadis ilimdeki yetkinliği, Takrîb'in başlı başına müstakil bir esermiş gibi usûl konularında kaynak olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur. “*Takrîbu'n-Nevevî*” diye meşhur olan eser gerek müstakilen gerekse “*Tedrib*” ile birlikte basılmıştır. “*Takrîb*”, el-Kirmanî'nin Buharî şerhinin başına da mukaddime olarak konulmuştur. Takrîb'in kısalığı ve şöhreti, aynı müellifin İrşâd'ını unutturmuştur.²⁸⁴

Kısa fakat bereketli ömrüne birçok eser sığdırmış olan İmam Nevevî'nin günümüzde bilinen 40 eserinden bahsedilmektedir. Yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz eserleri dışındaki çalışmalarını ismen verecek olursak şu şekilde sıralanmaktadır:

- Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Muttakîn
- el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb
- Tashîhu't-Tenbîh (eş-Şirâzî'nin et-Tenbîh'i üzerine yazdığı eser)
- et-Tenkîh fî Şerhil-Vasît (Gazali'nin eserinde gördüğü hata ve eksikleri tashih ve ikmal ettiği eser)
- el-Usûl ve'z-Zavâbit (Fıkıhla ilgili bazı meselelerin ele alındığı küçük bir risaledir.)
- el-Îzâh fî Menâsiki'l-Hac (Hac ibadetine dair altı kitabının en genişidir.)
- el-Mensûrât ve 'Uyûnü'l-Mesâili'l-Muhimmât (Nevevî'nin bazı fetvaları ile derslerinde açıkladığı fıkıh, tefsir ve hadise dair 362 meseleyi talebesi Alaeddin İbnü'l-Attar derlemiştir.)
- et-Tahkîk (Yarım kalan eserlerinden biridir.)
- Mes'eletü'l-Ganîme
- et-Tibyan fî Âdâbı Haleveti'l-Kur'an

²⁸³ Yücel, **Hadis Tarihi**, s. 164.

²⁸⁴ Çakan, **Hadis**, s. 225.

- el-İşârât ilâ Beyâni'l-Esma'il-Mübhemât
- Tahrîru Elfâzi't-Tenbih
- Makâsîdü'l-İmam en-Nevevî
- Bustânu'l-Ârifîn
- et-Terhis fil-İkrâmi bi'l-Kıyam
- Muhtasaru Tabakati'l-Fukaha (277 âlimin biyografisi)
- Hizbu'l-Hıfz ve'l-Evrâd
- Siretü'n-Nebeviyye
- Tuhfetu Tullâbi'l-Fezâil
- Muhtasar-u Âdâbi'l-İstiska
- Ru'usü'l-Mesâil
- Ed-Dekâ'ik
- 'Amelü'l Yevm ve'l-Leyle
- Muhtasaru'l-Besmele
- Risale fi Me'ânîl-Esma'il-Hüsnâ
- Risâle fi Ehadisi'l-Hayâ
- Mir'atuz-Zaman fi Târihi'l-A'yân

Çok bereketli bir ömür sürdüğü meydana getirdiği eserlerinden ve kitaplarından anlaşılan İmam Nevevî, tam anlamı ile ilme âşık, gece gündüz ilimle meşgul olmaktan hoşnut olan bir âlimdir. Çok eser meydana getirmesinin yanında eserlerinin medreselerce rağbet görülen ve okutulan kitaplar olması yanında halkın ihtiyacını karşılayacak, halk dilinde çalışmalar kaleme alması, onun çift yönlü bir âlim olduğunun da göstergesidir. Sadece medrese içinde sıkışıp kalmamış, istifade alanı tüm İslam âleminin her kesimi olmuştur. Bu yönü ile de takdire şayandır. Yaşadığı dönemden günümüze dek ismi anılagelmiş ve kitaplarından faydalanılmaya halen devam edilmektedir.

İmam Nevevî'nin meşhur eserleri hakkında kısaca bilgilendirdikten ve diğer çalışmalarını ismen zikrettikten sonra konuyla ilgili olan eseri hakkında daha geniş bilgi verilmektedir.

2.2.3. El-Ezkâr

Tam adı “*Hilyetü ’l-Ebrâr ve Şi’âru ’l-Ahyâr fî Telhisi ’d-De ’avât ve ’l-Ezkârî ’l-Müstehabbe fî ’l-Leyl ve ’n-Nehâr*” olup 665/1266-67 yıllarında kaleme alınmıştır. “*Ezkâr-ı Nevevî*” diye meşhur olmuştur.

Eserinde kendinden önceki benzer çalışmaların sened ve tekrarlar ile uzadığını, insanlara kolaylık olması ve istifadenin daha fazla olması için senedleri yazmadan uygulanması gereken zikir ve duaları topladığını, sened yerine sıhhat dereceleri hakkında gerekli bilgilendirmeyi yapmayı daha uygun bulduğunu bildirmektedir.²⁸⁵

Çeşitli muhtasarları ve şerhleri bulunan el-Ezkâr’ ın birçok baskısı bulunmaktadır. Bunlardan Mustafa Hüseyin Ahmed (Kahire 1356), Abdülkadir el-Arnaût (Dımaşk 1391/1971, Riyad 1409). Ahmed Râtıb Hamûş (Dımaşk 1403/ 1983) ve M. Enver Ahmed el-Baltacî (Kahire 1406) neşirleri ilk sırada olanlardır. Eserden faydalanılarak yapılmış olan birçok seçme arasında Muhammed Abdülaziz el Hellavî’nin “*ed-Da ’vetü ’l-Müstecabe mine ’l-Ezkâr ve ’l-Ed ’iyetü ’s-Sahîha*” sı önemlidir.²⁸⁶

Eserini hazırlarken verdiği karar isabetli olsa gerektir ki, el-Ezkâr halk ve ulemâ arasında çok fazla rağbet görmüş, hatta değerini belirtmek için, “*Bi ’i ’d-dâr ve ’ş ’teri ’l-Ezkâr*” (Evi sat, Ezkâr’ı al) denilmiştir.²⁸⁷ Böyle bir övgüye mazhar olan eserin, döneminde ne derece kıymet verilen ve meşhur olmuş bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Nevevî bu çalışmasında, bir müslümanın yaşadığı müddetçe karşılaşılabileceği çeşitli durumlar, olaylar karşısında ve günlük hayatında yapacağı ibadetlerle ilgili olarak topladığı hadis-i şeriflerden seçme dua ve zikirleri konularına göre ayırmıştır.

²⁸⁵ “Âlimlerin, gece ve gündüz işleri ile duâlar ve zikirler hakkında pek çok kitaplar yazdıkları irfan sahiplerince bilinmektedir. Fakat bunların hepsi, isnadları ve Hadislerin tekerrürünü ihtiva ettiklerinden faydalanma isteğinde bulunanların istifadelerini azalttığından, ben bunu okuyuculara kolaylaştırmayı kastedtim.

Böylece isteklilere kolaylık olsun diye, anlattığım maksada binaen bu kitabı muhtasar olarak yazmaya başladım. Kitabın büyük bir bölümünde, daha önce söylediğim kısaltmayı tercih sebebinden dolayı, isnadları (hadis-i şeriflerde teselsül eden senedleri, ravileri) kaldırdım, çünkü kitab, ibâdet edecekler için hazırlanmıştır, onlar isnadları inceleyecek değildirler. Az kimseler müstesna, isnad ve tekrarları çoğunluk hoş görmez.

Çünkü kitaptan maksat, zikirleri öğrenmek ve onlarla amel etmektir ve onların anlamlarını aydınlanmak isteyenlere açıklamaktır.” Nevevî, **el-Ezkâr**, “Mukaddime”, (Trc. Harun Ünal), Ravza Yay., İstanbul, 2006, ss. 8-9.

²⁸⁶ M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, **DİA**, Cilt: XXXIII, s. 46.

²⁸⁷ Çakan, **Hadis**, s. 160.

On dokuz bölümden ve 356 bâbdan oluşan eserin sonuna genel dualarla ilgili otuz kadar hadis-i şerifi de ilave etmiştir. Günlük hayatımızdaki çeşitli davranışlar, oruç, namaz, hac, zekât gibi ibadetler, evlenme, cihad, sefer gibi olaylarda müslümanın yapması tavsiye edilen dua ve zikirleri aktarırken yer yer hadisleri de açıklamakta, gerekli gördüğü yerlerde hadis ilimleriyle ilgili bilgiler vermekte, bazı bablarda ve bölüm başlıklarından sonra fihri kaidelerden ve ahlak kurallarından da bahsetmektedir.

Seçilen hadislerin kolay anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Genellikle hadislerin başına, bazen de sonuna kaynaklarını ve sağlamlık derecelerini kaydetmiş, Buhari ve Müslim'den aktardığı hadislerin sıhhat derecesine işaret etmeye gerek görmediğini kendi açıklamasında belirtmiştir.

Eserin başındaki mukaddime kısmında eserini yazma sebebi, kaynak olarak kullandığı eserler, amacı ve düzenlemesi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Zikrettiğine göre en fazla Ebu Davud'un Sünen' inden istifade etmiş, hadisin sıhhati üzerine eğer sahih ise bilgilendirme yapmaya gerek duymamış, diğer türlü ise gerekli bilgilendirmeyi yapmıştır. Daha çok İbn Mâce'nin es-Sünen'i dışındaki Kütüb-i Sitte' den hadislerin seçildiği dikkat çekmektedir.

Gece gündüz duaları hakkında birçok kaleme alınan eserlerden en güzelleri olarak ise, İmam Nesâî'nin ve İmam Ebu Bekr'in "*Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyle*" eserlerini zikretmiş, ikinci eserin tamamını da dinlediğini kaydetmiştir.

El-Ezkâr'ı "*Usul-ü Hamse (Beş Temel Eser)*" den faydalanarak, ayrıca müsned ve sünenler ile bazı hadis cüzlerinden de istifade ederek yazmakla beraber, tüm bu kitaplardan yaptığı rivayetlerde tüm senetlerini sahih ve muttasıl zincirlerle müellifine kadar dayandırdığını kendisi aktarmıştır.²⁸⁸ El-Ezkâr'ı Riyazu's-Salihin şârihi İbn Allân es-Sıddîkî (ö.1057/1647), "*el-Futuhâtü'r-Rabbâniyye 'ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye*" adıyla şerh etmiştir. (Kahire 1348/1929)

"*El-Ezkâr*" çeşitli âlimler tarafından ihtisar edilmiş olmakla beraber bunlardan Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin "*el-Kelimü't-Tayyib*" adlı eseri günümüze kadar ulaşabilmiştir. M. Nâsirüddin el-Elbânî de bu eseri "*Sahihu'l-Kelimi't-Tayyib*" adıyla tekrar ihtisar etmiştir. (Nşr. M. Nasirüddin el-Elbânî, Beyrut 1405 /1985)²⁸⁹

²⁸⁸ Bkz; **El-Ezkâr** "Mukaddime" (Trc. Harun Ünal), **Dualar ve Zikirler**, Ravza Yay., İstanbul, 2006.

²⁸⁹ Selman Başaran, "Ezkâr", **DİA**, Cilt: XII, s. 66.

Celâleddîn es-Süyûtî'nin eser üzerinde Ezkârü'l-Ezkâr adlı muhtasarı²⁹⁰, ayrıca “*Tuhfetü'l-Ebrâr bi Nüketi'l-Ezkâr*” adlı ta'liki (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1410/1990) bulunmaktadır.

İbn Tolun diye meşhur olmuş tarih ve fıkıh âlimi Muhammed İbn Ali ed-Dımaşkî el-Hanefî'nin (ö. 953/1546) eser hakkında “*İthâfû'l-Ahyâr fî Nüketi'l-Ezkâr*”²⁹¹ adlı çalışması vardır. Muhammed Ali es-Sâbûnî el-Ezkâr'dan seçmeler yapmış ve eserine “*el-Münteka'l-Muhtâr fî Kitâbi'l-Ezkâr*” (Kahire 1986) adını vermiştir.

Bu kıymetli eserin bazı dikkat çeken özelliklerini özetle sıralayacak olursak; içerdiği dua ve zikirlerin tamamının kaynağını Hadis-i Şerifler teşkil etmektedir. İçerdiği hadislerin, kimden rivayet edildiği, hangi hadis kitabından nakledildiği ve sıhhat derecesini bildirmektedir. Ayrıca hadis-i şeriflerde geçen dua ve zikirler hakkında büyük fakih ve âlimlerin görüşleri ve fikirleri nakledilmekte ve sonunda en makbul görüş bildirilmektedir. Eserin bir dua mecmuasından çok daha fazla olarak, Müslümanın günlük hayatında ve her türlü özel durumunda amel edebileceği mükemmel bir ibadet kitabı özelliğini taşıdığı söylenebilir.

İçindekiler kısımları ise şu şekilde düzenlenmiştir;

- Müellifin Önsözü
- Namaza Girdiği Zaman Okuyacağı Dualar Kitabı
- Kur'an Okuma Kitabı
- Allah'a Hamd Kitabı
- Resûlullah (s.a.v.)'a Salavat
- Beklenmedik Olaylar Karşısında Zikir ve Dualar
- Hastalık Ölüm ve Bunlarla İlgili Bölüm
- Belli Namazlarda Okunacak Dualar
- Oruçla İlgili Zikir ve Dualar
- Hacla İlgili Dua ve Zikirler
- Cihadlar İlgili Dua ve Zikirler Kitabı
- Sefer Yolculukla İlgili Zikir ve Dualar Kitabı
- Yeme İçme ile İlgili Dualar Kitabı

²⁹⁰ “Ezkârü'l-Ezkâr” Nevevî'nin el-Ezkâr'ının muhtasarı olup müellif tarafından “Tuhfetü'l-Ebrâr” adıyla şerh edilmiştir. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 272.

²⁹¹ İbn Tolun “el-Fülkü'l-Meşhun” adlı eserinde s. 23'de bu çalışmasının ismini zikretmektedir.

- Selam ve Ever Girmek İçin İzin İsteme Aksırana Dua Etme vb..Şeyler Kitabı
- Nikâh ve Ona Bağlı Şeylere Ait Zikir ve Dualar Kitabı
- Çocuk İsimleri Kitabı
- Müteferrik Zikir ve Dualar Kitabı
- Dilini Tutma Kitabı
- Geniş Kapsamlı Dualar Kitabı
- İstiğfar Kitabı

Müellif İmam Nevevî, 667 de kitabını tamamlamış ve kitabının rivayeti hususunda tüm Müslümanlara icazet vermiştir.²⁹² Öncesinde bahsedilen ve karşılaştırması yapılacak eser olan İmam Nesaî'nin "*Amelü 'l-Yevm ve 'l-Leyle*" sinden daha kapsamlı ve gelişmiş bir çalışma olması dikkat çekmektedir.

Dua ve zikirle ilgili herhangi bir sözün hadis olup olmadığını kontrol için el-Ezkâr'a müracaat etmek en kestirme ve uygun bir yoldur.²⁹³ İki eserin istiğfar kısımlarının değerlendirilmesi amacı ile yapılan çalışmada ilgili kısımların ayrıntılı karşılaştırmasına ileride değinilmektedir.

²⁹² Nevevî, **El-Ezkâr**, Trc. Harun Ünal, Ravza Yay., İstanbul, 2006, s. 718 (son söz).

²⁹³ Çakan, **Hadis**, s. 161.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİĞFAR İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Üçüncü bölümde sadece istiğfar başlığı ve altındaki hadisler değil, “*istiğfar*” kelimesinin ve “*ğafra*” kökünden türemiş istiğfarı çağrıştıran rivayetlerin tümü nakledilmektedir. İki eserdeki tüm hadis-i şerifleri tarayarak toparlanmış olan bu rivayetler dikkatlice okunduğunda, daha önce de bahsedildiği gibi istiğfarın nasıl hayatımızın her alanında olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Sanki nefes alan insanın havadaki oksijenden habersiz olması gibi, biz de birçok durumda yapageldiğimiz duaların içinde istiğfarın varlığından habersiz kalmışız. Hâlbuki onun kıymetini ve kuvvetini bilerek, içten gelen bir duygu yoğunluğu ve iştihakla söylediğimizde, istiğfarın bize açacağı kapıları Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hadis-i şeriflerinde bizlere müjdelemiştir.

3.1. “AMELÜ’L-YEVM VE’L-LEYLE” ADLI ESERDEKİ İSTİĞFARLA İLGİLİ RİVAYETLER

Önceki bölümde hakkında bilgi verilen kıymetli eserde “seyyidü’l istiğfar” bâb başlığı haricinde istiğfarın geçtiği birçok hadisi şerif bulunmaktadır. Bunun sebebi çoğu şart ve durumda Peygamberimizin zikrettiği dualarda istiğfara yer vermiş olmasıdır.

Arapça ve Türkçe kaynak karşılaştırması yaparak, eserde istiğfarın geçtiği, af dilemenin tavsiye edildiği ve af edileceği müjdesini veren hadis-i şerifler, eserdeki sırasına göre, numaralandırılması değiştirilmeden ve bâb başlıkları ile nakledilmiştir.

Arapça kaynak olarak, مؤسسة الكتب الثقافية “Müessesetü’l-Kütübü’s-Sekafiyye”

Yayınları, 2017 Beyrut baskısı, Türkçe tercümesi olarak İz Yayıncılık, “Efendimiz’in Dilinden Dualar ve Zikirler” 2018 İstanbul baskısından yararlanılmıştır. Faruk Hamade’nin tahkiki ile Müessesetü’r-Risale tarafından yapılan baskısından da ayrıca istifade edilmiştir.

Karşılaştırmasını yapacağımız eser olan el-Ezkâr’daki gibi, istiğfar üzerine ayrı bir bâb açılmamıştır. Fakat kitabın başından üçüncü başlık “*Seyyidü’l İstiğfar*” başlığıdır ve beş tane hadis-i şerif bu başlık altında nakledilmiştir.

Yaklaşık olarak 1141 hadis-i şerif içeren eserde istiğfar ile ilgili 150 kadar rivayet tespit edilmiştir. İstiğfar kavramını çağrıştıran kelimeler italik yazılarak belirtilmiştir. Kitaptaki bâb başlıkları numaralandırılmamıştır. Ancak çalışmada kolaylık ve düzen olması adına başlıklar numaralandırılmış ve kalın yazarak aktarılmıştır. Eserin aslına bağlı kalmak için, hadis-i şerifler de istifade edilen kaynaktaki numarası ile nakledilmiştir.

İmam Nesâî devrinin alanında kıymetli hadis âlimlerinden biri olarak hadislerin kaynağı konusundaki hassasiyetini bu çalışmasında da göstermiş, benzer rivayetlerin hepsini ya da râvî zincirinde farklılık olanların tamamını sırası ile nakletmiştir. Çalışmada bu şekilde rivayet edilen tüm hadislerden biri ya da birkaçı nakledilerek diğerleri dipnotta gösterilmiştir. Bu şekilde ana çerçeveden taşmadan ve fazla ayrıntıya girmeden zihinlerde canlandırılması gereken resmi uygun şekilde gösterebilmek amaçlanmıştır.

Dipnotlarda hadislerin kaynakları belirtilmiş ve ayrıca hadis numaraları da eklenmiştir. Nesâî'nin talebesi İbn Sünnî'nin aynı isme sahip olan kitabında naklettiği hadisler de dipnotta kaydedilmiş, ayrıca Nevevî'nin "*Ezkâr*" ında geçiyor ise hadis no'su belirtilmiştir. Gerekli görülen yerlerde açıklamalarda bulunurken bu açıklamaları da dipnotlarda yazarak hadislerin kesintiye uğramadan bütüncül bir şekilde görünmesini sağlamak amaçlanmıştır.

3.1.1. Seyyidü'l-İstiğfar

19- Şeddâd b. Evs (r.a.), Allah'ın Rasûlü'nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu aktarmıştır, "İstiğfarın efendisi, kulun şunu demesidir:

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك وأنا على عهدك ووعدك ما استطعت أعوذ بك من

شر ما صنعت أبوء لك بنعمتك وأبوء لك بذنبي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

"Allah'ım, Sen benim Rabbimsin. Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Beni yarattın, ben Sen'in kulunum ve ben gücümün yettiğince, Senin ahdin ve va'din üzereyim. Bana olan nimetini itiraf ederim, günahlarımı da itiraf ediyorum. Ne olur beni bağışla. Çünkü günahları Sen'den başka kimse bağışlayamaz."

Herkim bunu sabahleyin tam bir inanç ve yakîn içinde söylerse, o gün akşama varmadan ölürse, cennette olur. Akşamleyin söyleyip de sabaha varmadan ölürse, cennette olur.”²⁹⁴

20-Abdullah b. Büreyde, babasından, o da Peygamber’den (s.a.v.) nakletmiştir ki:

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك وأنا على عهدك ووعدك ما استطعت أعوذ بك من شر ما صنعت أبوء بنعمتك وأبوء بذنبي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

“Kim, “Allah’ım, Sen benim Rab’bimsin; Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Beni yarattın, ben Senin kulunum. Ben, gücüm yettiği kadar, Senin ahdin ve va’din üzereyim. Yaptıklarımın şerrinden Sana sığınırım. Senin nimetini itiraf ederim., günahımı da itiraf ediyorum; beni bağışla! Çünkü günahları başkası değil, ancak Sen bağışlırsın” deyip de o gün veya o gece ölürse cennete girer.”²⁹⁵

Bu iki rivayette Peygamberimizin öğrettiği seyyidü’l-istiğfar duası tamamen aynı olmakla beraber rivayet farklı ravilerce nakledildiği için İman Nesâî iki rivayeti de peşpeşe almıştır. Eserde farklı yerlerde de aynı dua yer almasına rağmen, tekrardan kaçmak niyeti ile dipnotlarda dikkat çekilmiştir.

21- Ebû Hureyre (r.a.), Allah Rasûlu’nün (s.a.v.) Selman el-Hayr’ı çağırıp şöyle dediğini aktarmıştır: “Rahman’dan diyebileceğin, rağbet edip, gece-gündüz yalvarabileceğin birkaç kelimeyi Allah’ın peygamberi, sana bildirmek istiyor; şöyle de: اللهم إني أسألك صحة في إيمان وإيماناً في حُسن خُلُقٍ ونجاةً يتبعها فلاحٌ ورحمةٌ منك

وَعَافِيَةٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنْكَ وَرِضْوَانًا “Allah’ım! İman içinde bir sağlık; güzel ahlak içinde bir iman, ardından felahın geldiği bir kurtuluş ile birlikte, Senden rahmet, afiyet, mağfiret ve hoşnutluk dilerim.”²⁹⁶

²⁹⁴ Seyyidü’l-İstiğfar duası için ayrıca bkz; Buhârî, De’avat, 2 (6306); Ebû Dâvud, Edeb, 109 (5070); Nesâî, İstiâze, 57 (5522); Tirmizî, De’avat, 15 (3393).

²⁹⁵ Ebu Dâvud, Edeb, 109 (5070); İbn Mâce, Dua, 14 (3872).

²⁹⁶ Hâkim en-Nisâbü’rî, el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, Cilt: I, s. 704.

3.1.2. Peygamberimiz'in Abdest Aldığında Ettiği Dua

80- Ebû Mûsâ'nın (r.a.) naklettiği rivayet şöyledir:

Allah Rasûlu (s.a.v.)'e geldim; abdest alıyordu. O'nu şöyle dua ederken duydum:

اللهم اغفر لي ذنبي ووسع لي داري وبارك لي في رزقي

“Allah'ım, günahımı bağışla! Evimi geniş et. Rızkıma bereket verip çoğalt.” Dedim ki:

“Ey Allah'ın peygamberi, seni şöyle şöyle dua ederken duydum.”

“Herhangi bir şeyden dolayı bunlar bırakılır mı hiç?” buyurdu.²⁹⁷

81-Ebû Saîd'in (r.a.) naklettiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v.) *“Kim abdest aldıktan*

sonra: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

“Allah'ım, seni hamd ile tesbih ederim. Şehadet ederim ki Senden başka hiçbir ilah yoktur. Senden bağışlanma diler ve Sana tevbe ederim” derse, Allah ona bir mühür basar, sonra da o Kıyamet Gününe kadar (mührü) kırılmamak üzere Arş'ın altına kaldırılıp konur” buyurmuştur.

Bu hadis-i şerifteki dua abdest duası olarak sadece Nesâî'nin ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle'sinde geçmektedir. Dua “lâilâhe illâ ente” den sonra “vahdehu lâ şerike leke” ilavesi ile Ahmed b. Hanbel'de istiğfar duası olarak nakledilmektedir.

3.1.3. Namazların Ardından Okunan Bir Dua

103- Zâzân (r.a.), Ensar'dan bir kişinin şu rivayetini aktarmıştır: *“Namazın ardında Allah Rasûlu (s.a.v.)'in şöyle dua ettiğini duydum:*

اللَّهُمَّ اغفر لي و تب عليَّ انك انت التَّوَّاب الرحيم

“Allah'ım, beni bağışla, tevbemi kabul et. Çünkü Sen ziyadesiyle tevbeyi kabul buyuransın, son derece de bağışlayansın.” Yüz kereye ulaşınca dek (bunu söylerdi.)”²⁹⁸

²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: IV, s. 399; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim el-Kûfî, **el-Musannef fi'l-eEhâdîs ve'l-Âsâr**, Cilt:10, Dua, 42 (29882); İbnü's-Sünni, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî, **‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle**, Beyrut, 1998, hadis no:28.

²⁹⁸ Bkz; Ebu Dâvud, İstiğfar, 359 (1516); İbn Mâce, Edeb, 57 (3814).

Devamında konu ile ilgili hadisler, ya ravi farkı sebebi ile ya da kelime farkı sebebi ile beş kere tekrar edilmiştir. Çalışmanın hacminin gerekenden fazla büyümemesi için hadislerin benzer rivayetlerinden bazıları dipnotlarda aktarılacaktır.²⁹⁹

3.1.4. Namazların Ardından Allah’a Sığınma Duası

137- Ata b. Ebî Meryem’in babasından aktardığı rivayet şu şekildedir:

“Biz, Allah’ın peygamberi Davud’un (a.s.) namazdan ayrıldığında şöyle dua ettiğini (Tevrat’ta) gördük:

اللهم أصلح لي ديني الذي جعلته لي عصمة، وأصلح لي دنياي التي جعلت فيها معاشي، اللهم إني أعوذ برضاك من سخطك، وأعوذ بعفوك من نقمتك، وأعوذ بك منك، لا مانع لما أعطيت، ولا معطي لما منعت، ولا ينفع ذا الجد منك الجد

“Allah’ım! Benim için ismet (koruma) kıldığın dinimi benim için ıslah eyle! Yaşantımı içinde kıldığın dünyamı da ıslah eyle! Allah’ım! Gazabından rızana sığınırım. İntikamından affına sığınırım.” Bunun manasını da anlattı. “Sana, senden sığınırım. Verdiğini kimse önleyemez. Önlediğini kimse veremez. Zenginin zenginliği sana karşı kendisine bir yarar sağlayamaz.” (Ebû Meryem) Dedi ki: Kâ’b bana, Suheyb’in kendisine Allah Rasûlu (s.a.v.)’ in de namazdan ayrıldığında bunları söylediğini anlattı.³⁰⁰

3.1.5. Namazdan Ayrılırken İstiğfarda Bulunmak

139- Sevbân (r.a.) Allah Resulü’nün (s.a.v.) namazdan fariğ olduğu zaman üç kere istiğfar ettiğini sonra da şöyle dediğini aktarmıştır;

²⁹⁹ Devamındaki ilgili rivayetlerden bir tanesi;

104- Zâzân’dan, o da Peygamber (s.a.v.)’in ashabından olan bir adamdan:

O, Allah Rasûlu (s.a.v.)’i namazda görmüş. (Ravi) Hâlid dedi ki: Sonra bir şey benden kopuverdi.

Sonra o şöyle dua etti: رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ Rab’bim beni bağışla, tevbe kabul buyur, Çünkü Sen evet Sen tevbeyi çokça kabul edersin, Rahim’sin.’ Bunu yüz kere söyledi.

³⁰⁰ Nesâî, Sehv, 89 (1346).

اللهم أنت السلام ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والإكرام

“Allah’ım! Sen Selam’sın, Selam da sendendir. Ey Celâl ve ikrâm sahibi olan (Rab’bim) Sen ne yücesin.”³⁰¹

3.1.6. Aksıran Kişinin Kendisine “Allah Seni Esirgesin” Denildiği Zaman Ettığı Dua

224- İbn Mes’ûd’un (r.a.) naklettiğine göre, Peygamber (s.a.v.) “Biriniz aksırdığı zaman: الحمد لله رب العالمين “Hamd, Âlemlerin Rab’bi olan Allah’a özgüdür” desin.

Ona da يغفر الله لكم “Allah sizi bağışlasın”³⁰² denmesini buyurmuştur.

225- Hilâl b. Yesâf’ın (r.a.)³⁰³ şu rivayetinde anlatılmıştır ki: Bir yolculukta biz Sâlim b. Ubeyde ile beraberdik. Cemaatten biri aksırdı ve sonra “es-Selâmu aleyküm!” dedi. Sâlim şu cevabı verdi: “Selam sana ve annene olsun!” Sonra da dedi ki: “Galiba bu sözüm sana ağır geldi; ben sadece sana Allah Resûlu (s.a.v.)’in söylediğini söyledim: Biz bir defasında Allah Resûlu (s.a.v.) ile beraberken, bir adam aksırdı. Ve “Esselâmu Aleyküm” dedi. Allah Resûlu (s.a.v.) ona şu karşılığı verdi:

“Selam, sana ve annene olsun!” Sonra şöyle buyurdu:

“Biriniz aksırdığı zaman Allah’a hamd etsin. Bazı hamd şekillerini zikretti. Yanındaki ona یرحمك الله “Allah seni esirgesin” desin. O da ona şu cevabı versin:

“Allah bizi ve sizi bağışlasın”³⁰⁴ يغفر الله لنا و لكم

³⁰¹ Ahmed “Müsned” Cilt: V, ss. 275-279; Müslim, Mesâcid, 135 (591)

³⁰² (Müellif yani Nesâî’nin burada nakledilen kendi notudur.) Ebû Abdîrrahmân der ki: Bu münker bir hadistir. Sanıyorum ki, Ca’fer b. Süleyman, Atâ b. es-Sâib’dan bu hadisi ancak onun hıfzı bozulduktan sonra dinlemiştir. Çünkü Atâ b. es-Sâib Basra’ya iki kez gitmiştir; ilk gidişinde ondan hadis dinleyen kimsenin rivayet ettiği hadis sahihtir. İkinci seferinde ondan duyanların hadisinde mahzurlu bir durum vardır. Hammâd b. Zeyd’ in ondan naklettiği hadis ise, sahihtir.

³⁰³ Bkz; Ebû Dâvud, Edeb, 98 (5031); İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no:262; Nevevî el-Ezkâr, hadis no: 683 (745).

³⁰⁴ Ebu Dâvud, Edeb, 98 (5031); Tirmizî, Edeb, 37 (2740); Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 684.

Bkz; aksırma ile ilgili Buhari, “Edeb” 126 (6224); Müslim, “Zühd” 9 (2991).

Aksırma ile alakalı dualara Nesâî geniş yer vermiş bu iki rivayetin dışında benzer altı rivayeti de peşpeşe aktarmıştır. İmam Nevevî'nin de Ezkâr'ında yer verdiği hadislerden olan, aksıranın ve aksırana karşılık verenin yapacağı dualar da dahi istiğfara rastlamamız konuya dair dikkat çektiğimiz hususları doğrulamaktadır.

3.1.7. Yanında Bir Topluluğun Yemek Yediği Kimseye Edilen Dua

291-Abdullah b. Büsr (r.a.), babasından şu rivayeti anlatmıştır:

Allah Resûlu (s.a.v.) ona konuk oldu. Ona yemek getirildi. Hurma yemeğe koyuldu, çekirdeklerini parmağının üstüne koyup sonra attı. Sonra beyaz katırına binmek üzere ayağa kalktı, ben de rikâbından (üzengisinden) tutmak için kalktım. Dedim ki:

“Ey Allah'ın Resûlu! Allah'a bizim için dua buyur!” Şöyle dua buyurdu:

اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِيمَا رَزَقْتَهُمْ، وَاعْفِرْ لَهُمْ وَارْحَمُهُمْ “Allah'ım, onlara verdiğin rızıklarını

bereketlendirip artır! Allah'ım, onları bağışla, onlara acı.”³⁰⁵

295- Abdullah b. Sercis'in (r.a) rivayeti şu şekildedir:

Allah Resulüne (s.a.v.)'e geldim; yemeğinden yedim ve “Ey Allah'ın Resûlu! Allah seni *mağfiret* buyursun!” dedim. “Seni de!” buyurdu. Bunun üzerine, “Sen bir peygambersin. Senin için Allah'tan *mağfiret* dileyeyim mi?” dediğimde, “Evet! Benim için de sizin için de... Çünkü Allah “Kendi günahın için, erkek mü'minler ile kadın mü'minler için *mağfiret* dile” buyurdu” diyerek cevap verdi.³⁰⁶

Kendisine yemek ikram eden kişi için istiğfar etmek, Allah'tan affını dilemek bu hadis-i şerifte nakledilirken, Peygamberimizin günahsız olmasına rağmen kendisi için de mağfiret dilenmesine onay vermesi ve ilgili ayet-i kerimeyi okuması önemlidir. İstiğfar kavramına yönelik ilk bölümde naklettiğimiz üzere istiğfar sadece günahların affı için değil, her türlü selamet ve afiyet için yapılan büyük dualardandır. Peygamberler günahsızdırlar fakat insan olarak yaratılmışlardır ve insani özelliklere sahiptirler, hata etmekten müstağni değildirler, ayrıca ümmetlerine örnek olarak gönderilmişlerdir. Onlar için istiğfarı bu açıdan değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

³⁰⁵ Ebu Müslim, Eşribe, 22 (2042); Ebu Dâvud, Eşribe, 21 (3729); Tirmizî, Da'avât, 3576; Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no: 587. Devamında üç tane daha ilgili rivayet bulunmaktadır.

³⁰⁶ Muhammed 47/19; ayrıca bkz, Müslim, Fezail, 30 (2346).

3.1.8. Kur'an Okuduktan Sonra Edilen Dua

308- Âişe'nin (r.a.) naklettiği rivayete göre, Allah Resûlu (s.a.v.) bir mecliste oturduğunda, Kur'an okuduğunda, namaz kıldığında mutlaka sonlarında birkaç kelimelik bir şey okurdu. Dedim ki: "Ey Allah'ın Resûlu! Bir mecliste oturduğun zaman, biraz Kur'an okuduğun zaman ve namaz kıldığın zaman, mutlaka sonlarında birkaç kelimelik bir şey okuduğunu görüyorum!"

"Evet; çünkü kişi iyi bir şey yapmışsa, bu iyi şey bu kelimelerle mühürlenir; kötü bir şey yapmışsa, bu güzel kelimeler onun yaptığı bu kötü şeyin kefareti olur. İşte o kelimeler şunlardır:

سبحانك و بحمدك لا اله الا انت استغفرک و اتوب اليك "Seni hamd ile, noksanlıklardan tenzih ederim! Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Senden günahlarımın bağışlanmasını ister ve sana tevbe ederim."³⁰⁷

Bu dua ve benzerleri birçok durumda aktarılmaktadır. İlerideki konu başlığı olan topluluktan ayrılırken okunacak dualarda da aynısı ve benzerleri tekrar edilerek nakledilmektedir. Dinimizin insanı her an uyanıklığa ve farkındalığa davet ettiğinin ve günaha girmesinin en olası olduğu durumlarda hemen istiğfara davet ederek, onu felaha yönelttiğinin en güzel örneklerindendir.

Burada Kur'an okunduğunda ve namaz kılındığında da istiğfar içeren dualarla tamamına erdirilmesi, gene kişinin yaptığı ibadetlerindeki eksikliklerinin ve hatalarının affı için olsa gerektir. Ayrıca nasr suresindeki istiğfar emrinin tahlilinde de belirtildiği gibi kişinin ibadetinden ötürü böbürlenmesinin önüne geçilmesi ve benlik duygusunun kulluk bilincini perdelemesini engellemek, her şart ve durumda Allah'ın af ve mağfiretine ihtiyacı olduğunu hatırlatmaktır.

³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: VI, s. 77.

3.1.9. Arkadaşlarının Yanından Ayrılınca Edilen Dua

314- Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayetine göre, ensar toplanıp "Haydi hep beraber Allah Rasûlüne (s.a.v.) gidelim; suyumuzu akıtsın, develerle su çekmekten bıktık ve yorulduk. Bugüne dek biz ondan ne istedikse verdi. Kendi de Rabbinden ne istedi ise ona verdi" dediler ve Allah Rasûlüne (s.a.v.) geldiler. Allah Rasûlü (s.a.v.) onların yanına çıkıp üç kere: "Ensar merhaba" dedi ve şöyle devam etti: "Bugün benden ne isterseniz veririm. Rabbimden, ben de ne istesem verir."

Bunun üzerine istediklerini söylemediler. Konuyu hiç açmadılar ancak şöyle dediler: "Ey Allah'ın Rasûlü, bizim için Allah'a dua buyur da bizi bağışlasın." Allah Rasûlü (s.a.v.) onlara şöyle dua etti:

*"Allah'ım, Ensar'ı bağışla, oğullarımı da bağışla. Oğullarının oğullarını da bağışla!"*³⁰⁸

3.1.10. Kötü Şeyler Konuşulan Mecliste Oturan Kişinin Yapacağı Dua

397- Ebu Hureyre (r.a.) Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kim kötü şeyler konuşulan bir mecliste bulunup da kalkmadan önce;

"Rabbimiz! Hamd ile seni tenzih ederiz. Senden başka hiçbir ilah yoktur. Günahlarımın bağışlanmasını senden dilerim, sana tevbe ederim" derse, o mecliste kendisinden sadır olanlar (günahlar) kendisi için bağışlanır."³⁰⁹

398- Âişe (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şunu demeden hiçbir meclisten kalkmadığını aktarmıştır. *"Senden başka hiçbir ilah yoktur. Senden bağışlanma dilerim ve sana tevbe ederim."*

Dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Kalkarken bu kelimeleri çokça söylüyorsun, sebebi ne ola ki?" Cevaben, *"Bunları, bir meclisten kalkarken kim söylerse, o mecliste ondan sadır olan bütün günahları bağışlanır"* buyurmuştur.

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: III, s. 39.

³⁰⁹ Tirmizî, Da'avât, 39 (3433), İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 447; Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no: 758-759.

3.1.11. Günaha Giren Kimsenin Yapacağı Dua

414- Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) bu konuda şu rivayeti anlatmaktadır:

Allah Rasûlu (s.a.v.)’den bir söz dinlediğim zaman, Allah onunla dilediği menfaatle beni yararlandırırdı. O’ndan da başkası bana bir şey haber verdiğinde ise yemin ettirirdim; yemin ederse onu tasdik ederdim. Bir defasında bana Ebu Bekr (r.a.) bir hadis bildirdi. Ebû Bekr tabii ki doğru söyler; dedi ki:

Allah Rasûlu (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu duydum:

*“Günah işleyen herhangi bir kul, kalkıp güzel ve âdâbına riayet ederek bir abdest alıp iki rekât namaz kılsa ve sonra da Allah’tan bağışlanmasını dilerse Allah mutlaka onu bağışlar.”*³¹⁰

418- Ebû Hureyre’nin (r.a.) naklettiğine göre Allah Rasûlu (s.a.v.) *“Kul bir hata yaptığı zaman, kalbinde siyah bir nokta belirir. Tевbe edip günahı uzak durursa kalbi yine eski parlak haline gelir. Aynı günaha tekrar dönerse, bütün kalbini kaplayacak şekilde siyahlık artar. İşte Allah’ın zikrettiği ‘pas’ budur: Hayır, hayır, onların kazandıkları kalplerini paslandırıp köreltmıştır”*³¹¹ buyurmuştur.

Bu hadis-i şerif günahı ısrar etme durumuna karşı uyarı niteliğindedir. Yukarıdaki hadis-i şeriflerde günaha karşı reçeteler sunulurken, bu hadis-i şerifte de günaha devam edenin kalbinde meydana gelen kasvet ve günah kirlerinin etkisi anlaşılır bir dille anlatılmaktadır.

³¹⁰ Ebu Dâvud, Salâh, 359 (1521). Bu hadis-i şerif sahabeinin sahabeden rivayetine güzel bir örnektir. Devamında benzer iki rivayet aktarıldıktan sonra şu hadis ile konu bitirilmiştir:

417- Ali (r.a.)’dan: Ben Allah Rasûlu (s.a.v.)’den bir hadis dinlediğimde, Allah beni dilediği şekilde onunla yararlandırırdı. Ashabından biri bana naklettiği zaman, ona yemin ettirirdim. Yemin ettiği takdirde onu doğrulardım. Ebû Bekr bana haber verdi, tabii ki o doğru sözlüdür, dedi ki: Allah Rasûlu (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu duydum:

“Herhangi bir mü’min bir günah işledikten sonra, kalkıp güzelce bir abdest alıp da Allah’tan bağışlanmasını isterse, mutlaka Allah onu bağışlar.” Sonra şu ayeti okudu:

“O kimseler ki bir fuhşiyat (hayasızlık) işlediklerinde ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını dilerler, Allah’tan başka günahları kim bağışlar ki ve bile bile yaptıklarında ısrar etmezler. (İşte behemehal Allah onları bağışlar).” Âl-i İmran 135

³¹¹ Mutaaffin, 83/14 ayetinde zikrettiği “ran”dır. İbn Mâce, Zühd, 29 (4244).

3.1.12. Gunahtan Sonra Bir Günah Daha İşleyen Kimsenin Yapacağı Dua

419- Ebû Hureyre'den, (r.a.) nakledildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) Rabbinden naklen şöyle buyurmuştur: “Bir kul bir günah işler ve: “اللهم اغفر لي” ‘Allah’ım beni bağışla’ der. Allah “Kulum bir günah işledi, afv ve gûnahtan sorumlu tutacak bir Rab’bi bulunduğunu bildi” buyurur. Sonra dönüp bir günah daha işler ve: “اللهم اغفر لي” ‘Allah’ım, beni bağışla” der. Bu defa Rab (Tebâreke ve Teâlâ) “Kulum bir günah işledi, gûnahtan sorumlu tutacak ve günahları bağışlayacak bir Rabbi olduğunu anladı” buyurur. Sonra tekrar dönüp günah işler ve “اللهم اغفر لي” ‘Allah’ım beni bağışla, der. Allah (c.c.) “Kulum günah işledi. Gûnahtan sorumlu tutan ve günahı bağışlayan bir Rabbinin olduğunu bildi. İsteddiğini yap, ben seni *bağışladım*” buyurur.³¹²

Bir önceki hadis-i şerifte günahın kalpte oluşturduğu siyah nokta ve günaha devam edenin kalbinin hali anlatılmışken, işte bu duruma gelmemek için adeta bir reçete sunan ve müjde içeren bu hadis-i şerif gönlümüzü aydınlatmaktadır. Günah işleyen kulun pişmanlığı, tevbe ve istiğfara karşı merhamet sahibi Yaradan’ın cevabı bizi ümitsizliğe düşmekten kurtarmaktadır. İnsanoğlu bir kere günah işleyip o günahı işlememeye karşı tevbe ederek niyet edebilir. Ancak unutulmamalıdır ki şeytanın oyunları türlü türlüdür ve insanı zayıf noktasından tekrar aynı günaha düşürmekte pek mahirdir. Bu durumda dahi kul, tevbe ve istiğfara davet edilmekte, Allah’ın kulunun her tevbesine karşı ne kadar affedici ve merhamet sahibi olduğu gözler önüne serilmektedir.

420- el-Hâris (r.a.) Peygamber’e (s.a.v.) Arafat’ta iken geldiğini, “Ey Allah’ın Rasûlu! Allah seni bağışlasın ne olur Allah’a benim için istiğfar et!” dediğini ve Hz. Peygamber’in buna karşılık “Allah sizi bağışlasın!” buyurduğunu söylemiştir. Devamında, onun için özel istiğfarda bulunması için öbür yanından kendisine yanaştığını ve “Ey Allah’ın Nebîsi! Allah seni bağışlasın! Ne olur benim için Allah’a

³¹²Buhari, Tevhid, 35 (7507); Müslim, Tevbe, 29 (2758); İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 360.

istiğfarda bulun!” dediğinde, yine “*Allah sizi bağışlasın!*” buyurduğunu aktarmıştır.³¹³

3.1.13. Kişiye “Allah Seni Bağışlasın.” Dendiğinde Söylenen Dua

421- Abdullah b. Sercis (r.a.) demiştir ki: Allah Rasûlü’ne (s.a.v.) gelip yemeğinden yedim, dedim ki: *غفر الله لك* “Allah seni *bağışlasın*, Ey Allah’ın Rasûlü!” “Seni de” buyurdu. *استغفر لك* “Senin için *istiğfarda* bulunuyorum” dediğimde, “Evet, sizin için de” dedi ve şu ayeti³¹⁴ okudu: *واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات* “Kendinin, inanmış erkek ve kadınların *günahlarının bağışlanmasını dile.*”³¹⁵

422- Âsım, Abdullah b. Sercis’den (r.a.) şu şekilde rivayet etmiştir: “Allah Rasûlü’nü (s.a.v.) gördüm, onunla yemek yedim ve “Ey Allah’ın Rasûlü, Allah seni bağışlasın!” dedim. “Seni de...” buyurdu.

Abdullah’a “*Allah Rasûlü (s.a.v.) senin için mağfiret diledi mi?*” diye sorduğumda, “Evet, sizin için de” dedi ve sonra şu ayeti okudu: “*Kendinin, inanmış erkeklerin ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!*”

Sonra dönüp arkasına vardım; peygamberlik mührünü gördüm.³¹⁶

424- Nâfi’ b. Cubeyr’in babasından naklettiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v.) “Kim zikir meclisinde, *سبحان الله و بحمده سبحانك اللهم و بحمدك لا اله الا انت استغفرک و اتوب اليک*,”

“*Allah’ı hamd ile tesbih ederim. Allah’ım hamdinle seni tesbih ederim. Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Senden bağışlanmamı dilerim, Sana tevbe ederim*” derse bu onun için bir mühür mesabesinde olur; kim bunu boş söz meclisinde söylerse bu onun boş sözlerine bir kefarete olur” buyurmuştur.³¹⁷

³¹³ Nesâî, Fera’i ve’l Atîra, 168 (4227).

³¹⁴ Muhammed 47/19.

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: V, s. 82; Müslim, Fezâil, 30 (2346).

³¹⁶ İbnü’s-Sünnî, **’Âmelü’l-Yevm ve’l-Leyle**, hadis no: 358.

³¹⁷ Hâkim, **Müstedrek**, Cilt: I, s. 721’de Müslim’in şartına göre sahih olduğunu belirtir. Devamındaki ilgili rivayetler;

425-Nâfi’ b. Cubeyr bunu (babasını zikretmeden) merfu olarak rivayet edip benzerini zikretmiştir.

3.1.14. Mecliste Olanların Keffareti

426- Ebû Berze el-Eslemî (r.a.) Allah Rasûlü'nün (s.a.v.), toplantı uzadığı zaman sonunda şöyle dediğini aktarmıştır:

سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك *“Allah'ım! Seni hamd ile tesbih ederim. Şehadet ederim ki, senden başka ilah yoktur. Senden mağfiret dilerim. Sana tevbe ederim.”* İçimizden biri dedi ki: “Ey Allah'ın Resûlu! Senden bu sözleri duymamıza sebep nedir?” Şöyle buyurdu: *“Bu sözler, mecliste olana bir kefarettir.”*³¹⁸

427- Râfi' b. Hadîc (r.a.) Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) ashâbıyla toplantı halinde olup da sonunda kalkacağı zaman şöyle dua ettiğini nakletmektedir:

سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك عملت سوءاً وظلمت نفسي
فاغفر لي إنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

“Allah'ım! Seni hamd ile tesbih ederim. Şehadet ederim ki, senden başka hiçbir ilah yoktur. Senden bağışlanmamı diler ve sana tevbe ederim. Kötü bir şey yaptım, kendime yazık ettim. Beni bağışla! Çünkü günahları senden başka hiç kimse bağışlayamaz”
Bunun üzerine “Ey Allah'ın Resûlu! Bu kelimeleri sen yeni söylüyorsun” dediğimizde, “Evet. Cibrîl (a.s.) gelip bana “Ey Muhammed, bunlar meclisin keffâretidir” demiştir.”³¹⁹

3.1.15. Peygamberimiz'in Günlük Tевbe ve İstiğfar Sayısı

431- Ebû Hureyre'nin (r.a.) Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) halkı topladığını ve

يا أيها الناس توبوا إلى الله فإنني أتوب إلى الله في اليوم مائة مرة *“Ey insanlar! Allah'a tevbe edin, çünkü ben günde yüz kere tevbe ediyorum”*³²⁰ dediğini aktarmıştır.

³¹⁸ Ebu Dâvud, Edeb, 32 (4859); Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no: 759.

³¹⁹ Hâkim, **Müstedrek**, Cilt: I, s. 721. Devamındaki benzer dört rivayet daha aktarılmıştır.

³²⁰ Müslim, Zikr, (41) 2702; İbn Mâce, Edeb, (57) 3815.

Devamındaki ilgili rivayetler:

433- Katâde, Enes (r.a.)'dan; Allah Rasûlu (s.a.v.) buyurdu: “Ben günde Allah'a yetmiş kereden fazla istiğfâr ve tevbe ederim.”

432- Katâde, Enes’den (r.a.) naklettiğine göre Peygamber (s.a.v.) “*Ben elbette günde yetmiş kere tevbe ediyorum*” buyurmuştur.³²¹

Buradaki ve devamındaki hadis-i şeriflerde ilk dikkatimizi çeken insanlara istiğfar etmelerini tavsiyeden sonra, Peygamberimizin bizzat kendinin hergün istiğfar ettiğini haber vermesidir. Ben yapıyorum sizde yapın demek istemektedir. Peygamberimizin örnekliliği birçok şekillerde olmaktadır. Bazen yapılan birşeyi görüp sessiz kalması da onay verdiğiine işaretti. Bazen kendisi sadece yaparak örnek olurdu. Bazen de kendine özel bir durum ise bunu açıklardı. Mesela soğan yeme konusunda yasak olmadığını ama melek ile görüştüğü için yemekten çekindiğini açıklamasıdır. Bazen de buradaki gibi hem yapın demiş hem de kendi yaparak örnek olmuş ayrıca kendinin de yaptığını belirtmiştir. Bu bize istiğfarın günlük bir vazife gibi hayatımızda yer alması gerektiğini ve faziletlerini tam anlamı ile kavrayamamak bile bu emirler gereği farkına varamadığımız birçok fayda ve tesirinin olduğunu anlatmaktadır.

3.1.16. Peygamberimiz’in Günlük İstiğfar Zikri

Peygamber Efendimizin hergün istiğfar ettiğine dair birçok hadis-i şerif bulunmaktadır. Nesâî, çalışmalarındaki yöntemi gereğince bu rivayetlerin yirmi kadarını küçük farklara rağmen ayrı ayrı nakletmekte ve Peygamberimizin günlük istiğfar zikrine dair genel çerçeveyi çizmemizi sağlamaktadır. Bu rivayetlerden çoğu dipnotta aktarılırken farklı konu başlıkları altında olanlar olduğu gibi yazılmıştır. İmam Nevevi ise Peygamberimizin günlük istiğfar zikrine dair bu rivayetlerden yüz ila yetmiş defa zikrettiğini söyleyen iki tanesini almakla yetinmiş fakat konunun başında Peygamberimizin istiğfar ile ilgili rivayetlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmiştir.

434- Ebû Seleme, Ebû Hureyre’den (r.a.), Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) “*Her gün ben Allah’a yüz kere istiğfâr ve tevbe ediyorum*” dediğini nakletmiştir.³²²

442- El-Eğar (r.a.), Allah Rasûlu (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu aktarmaktadır:

³²¹ Buhari, De’avat, 3 (6307).

³²² Buhari, De’avat, 3 (6307); Müslim, Zikr, 42 (2702). Devamında, 3 adet Ebû Seleme’den, 1 adet Ebû Hureyre’den, 1’er adet Abdulmelik b. Ebî Bekr, Ebû Burde (b. Ebî Mûsâ) ve Saîd b. Ebî Burde (b. Ebî Mûsâ)’den olmak üzere benzer veya aynı 7 rivayet daha kitapta yer almaktadır

“Hiç şüphesiz kalbime bir perdelenme gelir (gaflet çöker) de Allah’a yüz kere istiğfarda bulunurum.”³²³

445- Ebû Burde, benzer rivayeti el-Eğar (r.a.)’dan şu şekilde nakletmektedir;

“توبوا إلى ربكم فوالله إني لأتوب إلى ربي مائة مرة في اليوم”

“Rabbimize tevbe edin! Vallahi ben Rab’bime günde yüz kere tevbe ediyorum.”³²⁴

3.1.17. Dili Bozuk Olan Kişiye Peygamberimizin Tavsiyesi

448- Huzeyfe (r.a.) “Ey Allah’ın Rasûlu! Benim dilim (ağzım) bozuktur. Bu genellikle ailemizde mevcuttur” dediğinde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “İstiğfar ile ilgin yok mudur? Ben şahsen günde -veya gece-gündüz dedi- yüz kere istiğfarda bulunurum” dediğini aktarmaktadır.³²⁵

451- Ubeyd Ebu’l-Muğîre, Huzeyfe’nin (r.a.) “Aileme karşı çok sert ve dili bozuk bir insandım. “Ey Allah’ın Rasûlu! Bu dilimin beni cehenneme sürüklemesinden korkuyorum!” dediğini ve Hz. Peygamberin cevaben “Sen hiç Allah’tan günahlarının bağışlanmasını istemez misin? Ben şahsen günde yüz defa Allah’tan günahlarımın bağışlanmasını diler ve O’na tevbe ederim” dediğini aktarmıştır.³²⁶

³²³ Müslim, Zikr, 42 (2702). Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no:1049. Devamındaki ilgili rivayetler;

443- Ebû Bürde, Ashabından bir adamdan: Allah Rasûlu (s.a.v.) buyurdu:

“Kalbime gaflet çöktüğü olur da ben Allah’a her gün yüz kere istiğfarda bulunurum.”

444- Ebû Bürde’ den; Muhacirlerden tevazuundan hoşlandığım bir adamın yanına oturdum. Şöyle dediğini duydum: Ben Allah Rasûlu (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işittim:

يا أيها الناس توبوا إلى الله واستغفروه فإنني أتوب إلى الله وأستغفره كل يوم مائة مرة أو أكثر من مائة مرة

“Ey insanlar! Allah’a tevbe edin ve O’na istiğfarda bulunun! Çünkü ben her gün yüz kere veya yüzden daha fazla tevbe ve istiğfar ediyorum.”

³²⁴ Devamındaki ilgili rivayetler;

446- Ebû Bürde, el-Eğar (r.a.)’dan: Allah Rasûlu (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu duydum:

“Allah’a tevbe edin! Şüphesiz ben O’na günde yüz kere tevbe ediyorum.”

447- İbn Ömer (r.a.)’dan: Allah Rasûlu (s.a.v.) buyurdu:

“Rabbimize tevbe edin! Çünkü ben O’na günde yüz kere tevbe ediyorum.”

³²⁵ İbn Mâce, Edeb, 3817; devamındaki ilgili rivayetler,

449- el-Muğîre Ebu’l-Velîd, Huzeyfe’den benzerini rivayet etti.

450- Ebu’l-Muğîre, Huzeyfe (r.a.)’dan: Allah Rasûlu (s.a.v.)’e dilimin (ağzımın) bozukluğundan şikâyet ettim. Şöyle buyurdu: “İstiğfar ile alâkan yok mudur? Ben şahsen her gün Allah’a yüz kere istiğfarda bulunurum.”

³²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: V, s. 397; bkz, İbn Hibbân “İhsan” Cilt: II, s. 178, hadis no:920.

Devamında, Ebu’l-Muğîre’nin, Huzeyfe (r.a.)’dan naklettiği benzer iki rivayet daha bulunmaktadır.

İstiğfar etmenin ahlakın güzelleşmesinde de ciddi bir etkisi olduğunu bu hadisle anlamaktayız. Burada devamlılık vurgulanmakla beraber, üsve-i hasene³²⁷ olan Rasul-u Zîşan efendimiz kendini misal vererek rol model oluşunun gereği karşısındakine sen dilini değil ben dilini kullanmakta, soru sorarak düşünmeye sevketmekte, suçlama ve her türlü olumsuz ifadelerden uzak şekilde, anlaşılır tarzda yapması gerekeni etkili ve sade bir yöntemle öğretmektedir. Peygamberimizin kişileri ve devamında toplulukları ve toplumları değiştirip dönüştürmesinde kullandığı eğitim yöntemleri günümüzde halen ayrıntılı incelenmesi gereken bir alan olarak görülmelidir.

3.1.18. Çokça İstiğfarda Bulunmanın Önemi

454- Ebû Hureyre (r.a.) *أستغفر الله وأتوب إليه* “Allah’tan günahlarımın bağışlanmasını diler ve O’na tevbe ederim” zikrini Allah Rasûlu (s.a.v.)’den çok söyleyen birini görmedim, demiştir.

Bunun Sevabı

455- Abdullah b. Busr (r.a.), Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) *طوبى لمن وجد في كتابه إستغفار* “طوبى لمن وجد في كتابه إستغفار” dediğini nakletmiştir.³²⁸

456- Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, babasından, o da dedesinden, Peygamber’in (s.a.v.) *“Kim istiğfarı çokça yaparsa, Allah ona her kederden bir kurtuluş, her sıkıntıdan bir çıkış ihsan edip ummadığı yerden onu rızıklandırır”* buyurduğunu aktarmaktadır.³²⁹

Bu hadis-i şerif istiğfar konusunda öncelikli vurguladığımız, istiğfarın tüm hayatı kuşatıcılığı ve etki alanının genişliği konusunda bize ipucu vermektedir. Üzüntülerden kurtuluş vesilesi olması, sıkıntılardan uzaklaştırması ve beklemediğimiz

³²⁷ Üsve-i hasene önemli kavramlardan bir tanesidir. Peygamber efendimizin en güzel örnek insan olduğuna dair Kur’an-ı Kerim’de geçen bir ifadedir.

³²⁸ İbn Mâce, Edeb, 57 (3818); Nevevî, *el-Ezkâr*, hadis no:1058

³²⁹ Ebu Davud, Salât, 359 (1518); İbn Mâce, Edeb, 57 (3818); İbn Sünnî, ‘*Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle*, hadis no: 364.

yerlerden rızıklanmaya yol açması, istiğfarı sadece günah işlenince ezbere söylenen kelimeler olmaktan uzaklaştırmaktadır.

İstiğfarın hayatımızın güzelleşmesinde kilit bir rolü olduğunu da bu hadis-i şerifle daha iyi farketmekteyiz. Belki izah edemeyeceğimiz sırlara işaret ederek peygamber efendimiz istiğfarı vurgulamaktadır.

Bir diğer hususta bazı rivayetlerde 70 bazılarında 100, bazılarında sayı belirtilmeden istiğfarın tavsiye edilmesidir. Buradaki sayılar çokluk ifadesi de olabilir. Ya da konunun önemine binaen olabilir. Ortak nokta tevbe ve istiğfarın günlük olarak mutlaka yapılmasıdır. Her halukarda ve her durumda istiğfara yönelmemiz gerektiği ve sayısı değişmekle beraber terk etmememiz, ihmal etmememiz gerektiği anlaşılmaktadır.

3.1.19. (İstiğfarı) Üç Kere Söylemekle Yetinmek

457- İbn Mes’ud’un (r.a.) rivayetine göre “*Allah Rasûlu (s.a.v.) duayı üç kere, istiğfarı da üç kere yapmaktan hoşlanırdı.*”³³⁰

Peygamberimiz önemli gördüğü hususları 3 kere tekrar ederek vurgulardı. Bu hadis-i şerifte de etki ve tesirini artırmak, ezbere söylenen bir söz olmaktan çıkararak bilinç düzeyini artırmak niyeti ile üç kere tekrar ediyor olması muhtemeldir. Günümüz bilimsel çalışmalarında da bilinçaltını etkileyen hususlarda yapılması istenen şeyin sesli tekrar edilmesi tavsiye edilmekte bu konuda deneyler yapılmakta ve pozitif olumlama gibi terimlerle açıklanmaktadır. Yüzyıllar öncesinde Rasulullah (s.a.v.) Efendimizin eğitim metodunda bu uygulamaların görülmesi, Peygamberimizin sünnetinin evrenselliği konusunda da bizlere ışık tutmaktadır.

³³⁰ Ebu Davud, Salât, 359 (1524); İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 368; Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 1040.

3.1.20. İstiğfârın Şekli

458- Nâfi', İbn Ömer'den (r.a.) aktardığına göre, Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) bir mecliste yüz kere: رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الْغَفُورُ “*Rab' bim beni bağışla ve tevbemi kabul buyur! Çünkü Sen tevbeyi çokça kabul eden, ziyadesiyle bağışlayansın*” dediğini sayardık.³³¹

461- Habbâb b. el-Eret (r.a.), Peygamber (s.a.v.)'e “Ey Allah'ın Rasûlu! Biz nasıl *istiğfar* edelim?” diye sorduğunda şöyle demesini buyurmuştur:

“اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ”

“Allah'ım, bizi bağışla, bizi esirge! Tevbeyi kabul et! Çünkü Sen tevbeyi çokça kabul eden, ziyadesiyle Esirgeyensin” anlamında bir kelime zikretti.”³³²

Peygamberimizin farklı istiğfar dualarını tavsiye etmesinde büyük hikmetler vardır. Kendisine soru soran sahabenin yapısına, ihtiyacına ve huyuna göre değişik söylemleri olabilmektedir. Bu alanda peygamber efendimizin kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar konusunda yapılan çalışmalara bakılabilir. İstiğfar tavsiyelerinde ortak nokta ise özür dileme, merhamet ve sığınma ifadeleri içermeleridir.

3.1.21. İstiğfarların En Mükemmeli ve Onu Söyleyenin Sevabı

Seyyidü'l istiğfar duası Nesâî'nin kitabının en başında 19. hadis-i şerif olarak yer almasına rağmen burada ayrı başlık altında tekrar nakledilmektedir. Peygamber Efendimiz sabah ve akşamleyin gönülden hissiyatla okunduğunda kişinin cennete girmesine vesile olacak kadar Yaradan katında kıymetli bir duayı bizlere öğretmektedir.

Bildiğimiz üzere İslam dini hayat dinidir yani hayatımızın her alanında ahirete yönelik bir etki oluşturmak ve yaşamı kulluk bilinciyle yaşamamızı ister. Kul ise her daim uyanıklık ve farkındalık halinde bulunamamakta ve insan olmanın gereğiyle

³³¹ Ebu Dâvud, Salât, 359 (1516); İbn Mâce, Edeb, 57 (3814); İbnü's-Sünnî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 370; Nevevî, el-Ezkâr, hadis no:1052.

Devamındaki iki rivayet aynı zikri içermektedir.

³³² İbnü's-Sünnî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 371. Devamında benzer iki rivayet nakledilmiştir.

günah ve hatalara düşebilmektedir. İnsanı yaratan ve onun zaaflarını, eksik yönlerini en iyi bilen olarak, kullarına dünya ve ahirette mutlu yaşama el kitabı Kur'an-ı Kerim'i göndermiş ve yaşayan Kur'an peygamber efendimizin örneklik teşkil eden hayatı ile anlaşılmayacak hiçbir boşluk kalmasına mahal vermemiştir. İşte bu hadis-i şerifte bunun delillerinden bir tanesidir. İstiğfar ile alakalı birçok hadis-i şerifte olduğu gibi seyyidu'l istiğfar duasında da aynı husus dikkatimizi çekmektedir.

Kul, duaya Allah'ın varlığını itiraf ile başlar. Kulluğunu ve acziyetini farkına varır. Ruhlar âleminde elestü bi Rabbikum sorusuna verdiği cevabı yani ahdi üzere olduğunu dile getirir, devamında günahını itiraf eder ve son olarak tüm günahları affedenin ancak Allah (c.c.) olduğunu bilerek O'nun engin affediciliğine sığınır. Tüm bu hissiyatları içeren seyyidü'l istiğfar duası elbet kulu cennete ulaştırmaya vesile olacaktır.

464- Şeddâd b. Evs (r.a.), Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) istiğfar konusunda şu hadisini rivayet etmiştir: *“İstiğfârın efendisi (en mükemmeli) kulun şöyle demesidir:*

إِنَّ سَيِّدَ الْإِسْتِغْفَارِ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ أَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا

اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأُبَوِّءُ لَكَ بِذُنُوبِي إغفر لي فإنه لا يغفر

الذنوب إلا أنت

“Senden başka hiçbir ilah yoktur. Beni Sen yarattın ve ben Senin kulunum. Ben elimden geldiğince senin ahdin ve va'din üzereyim. Yaptıklarımın şerrinden Sana sığınırım. Senin bana olan nimetini itiraf ediyorum. Sana günahlarımı da itiraf ediyorum. Beni bağışla! Çünkü günahları başkası değil, ancak Sen bağışlarsın.”

Eğer (kişi) sabahleyin can-ı gönülden bunu söyler de o gün ölürse, cennete girer; akşamleyin bunu tam bir inanç içinde söyler de o gece ölürse cennete girer.”³³³

³³³ Seyyidü'l-İstiğfar eserin ilk bölümünde de nakledilmiştir. Hadis no:19. Buhârî, De'avât, 2 (6306); Ebû Dâvud, Edeb, 109 (5070); Nesâî, İstiâze, 57 (5522); Tirmizî, De'avât, 15 (3393); Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no:1051

465- Abdullah b. Büreyde'den:

Bir grup insan Şeddâd b. Evs (r.a.)'nın sohbetinde bulundular ve dediler ki: “Allah Rasûlu (s.a.v.)'den duyduğun bir şeyi bize haber ver.” Dedi ki: Allah Rasûlu (s.a.v.) ‘in şöyle buyurduğunu duydum: “Kim sabahleyin;

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك على عهدك ووعدك ما استطعت أعوذ بك من شر ما صنعت أبوء لك بنعمتك علي وأبوء بذنبي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

“Allah'ım Sen benim Rab'bimsin; beni sen yarattın. Ben senin kulunum. Ben elimden geldiğince, senin ahdin ve va'din üzereyim. Yaptıklarımın şerrinden Sana sığınırım. Bana olan ni'metini itiraf

3.1.22. Cuma Günü İstiğfarda Bulunmanın Müstehab Olması

469- el-A'rec, Ebu Hureyre'den (r.a.) naklettiğine göre, Allah Rasûlu (s.a.v.) Cuma Gününü zikrederek şöyle buyurmuştur;

“Cuma gününde öyle bir saat vardır ki, namaz kılarken kul o saate rastlayıp da Allah'tan bir şey isterse Allah mutlaka onu ona verir.” Allah Rasûlu (s.a.v.), o saatin az olduğunu eliyle gösterdi.³³⁴

3.1.23. İstiğfarın Müstehab Olduğu Vakit

475- Rifâa b. İrâbe el-Cühenî'nin aktardığına göre Allah Rasûlu (s.a.v.), “Gecenin yarısı veya üçte ikisi geçtiğinde Allah, dünya semasına tecelli eder ve kullarına, *“Yok mu Ben'den bağışlanmasını isteyen (gelsin) onu bağışlayayım. Yok mu Bana yalvaran? (Gelsin de) duasını kabul edeyim. Yok mu Ben'den bir şey isteyen? (Gelsin dileğini Bana arz etsin de) dilediğini vereyim”* diye sorar. Bu, tan yeri ağarınca dek böyle devam eder” buyurmuştur.³³⁵

Bu hadis-i şerif kitapta en çok tekrar edilen hadislerdendir. Kalan 12 rivayet dipnotda verilmiştir. Seyyidü'l-istiğfar duasının nasıl her sabah ve akşam okunması tavsiye edilmişse burada da kula, Rabbine sığınması ve günahlarının affını dilemesi için her gecenin bir fırsat olduğu müjdesi verilmektedir.

Herkes uyurken, gaflet içindeyken, kulun uyanıklık halinde bulunup, nefesine en tatlı gelen bir durumdan vazgeçerek kusurlarından dolayı Allah'a yalvarışı Yaradan katında farklı bir mana içermektedir.

ediyorum. Günahımı da itiraf ediyorum. Ne olur beni bağışla. Çünkü günahları başkası değil; ancak Sen bağışlarsın” deyip de o gün ölürse cennete girer. O gece söyleyip ölürse durum aynıdır Devamındaki 466-467-468 numaralı hadisler benzer rivayetlerdir

³³⁴Buhârî, Cuma, 37 (935), De'avat, 61 (6400); Müslim, Cuma, 13 (852); Nesâî, Cuma, 45 (1431).

Devamında üç tane daha benzer rivayet zikredilmiştir.

³³⁵Buhari, Teheccüd, 14 (1145), De'avat, 14 (6321); Müslim, Salat, 166 (758); Ebu Dâvud, Sünne, 21 (4733); İbn Mâce, İkametü's-Salavat, 182 (1367).

Devamında on iki tane benzer rivayet aktarılmıştır. Tekrarı en çok olan hadislerden bir tanesidir.

3.1.24. Hacet Anında Söylenmesi Müstehab Olan Zikirler

488- Ebu'l-Ahvas, Abdullah b. Mes'ud'dan (r.a.) rivayet etmiştir: “Allah Rasûlu (s.a.v.), bize (nikâh ve benzeri) hacet (başlangıcı) anındaki teşehhüdü öğretti:

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ، نَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

“Hamd, Allah’a özgüdür. O’ndan yardım dileriz. O’ndan bağışlanmayı isteriz. Nefislerimizin şerlerinden Allah’a sığınırız. Allah’ın hidayet ettiğini hiç kimse saptıramaz. Allah’ın şaşırttığını ise kimse hidayete erdiremez. Şehadet ederim ki, Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur. Muhammed O’nun kulu ve Resulüdür.” Ondan sonra üç ayet okurdu.³³⁶

3.1.25. Peygamberimiz’in Yola Çıkarken Ettiği Dua

501- el-Berâ (r.a.), Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) sefere çıkarken şöyle dua ettiğini bildirmiştir:

اللهم بلاغاً يبلغ خيراً، مغفرة منك ورضواناً، بيدك الخير إنك على كل شيء قدير، اللهم أنت
الصاحب في السفر، والخليفة في الأهل و المال، اللهم هون علينا السفر، واطو لنا الأرض، اللهم انى
أعوذ بك من وعثاء السفر وكآبة المنقلب.

“Allah’ım! Hayra ulaştıran bir ulaşım, senin mağfiretini ve hoşnutluğunu mucip bir (yolculuğu senden niyaz ederim). Hayr senin elindedir. Sen her şeye gücü yetensin. Allah’ım! Seferde arkadaş, ailede vekil Sensin. Allah’ım! Bize seferi kolaylaştır, yeri

³³⁶ Ebu Dâvud, Nikâh, 32 (2118); İbn Mâce, Nikâh, 19 (1892); İbn Sünni, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 599. Devamındaki ilgili rivayetler;

489- Ebu'l-Ahvas, Abdullah (r.a.)’dan: Dedi ki: Allah Rasûlu (s.a.v.), biri namaz hutbesi, diğeri ise (nikah ve benzeri) hacet (başlangıç) hutbesi olarak iki hutbe öğretti. Hacet hutbesi şöyledir:

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ، نَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ
“Hamd, Allah’a mahsustur. O’ndan yardım isteriz, O’ndan mağfiret dileriz. Nefislerimizin kötülüklerinden Allah’a sığınırız. Allah’ın hidayete erdirdiğini kimse şaşırtamaz. Allah’ın şaşırttığını da kimse hidayete erdiremez. Allah’tan başka hiçbir ilah bulunmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve Rasûlu olduğuna şehadet ederim.”

bize dürüver! Yolculuğun zorluğundan ve isteğine kavuşamadan üzüntü ile dönmekten Sana sığınırım.”³³⁷

3.1.26. Peygamberimiz’in Üzengiye Ayağını Koyduğu Zaman Ettiği Dua

502- Ali b. Rabîa el-Esedî’nin rivayeti şu şekildedir: “Ali’yi gördüm; bir binek getirildi, ayağını üzengisine koyup “Bismillah” dedi. Hayvanın üzerine iyice yerleşince, şöyle dedi:

سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ

“Hamd; bunu emrimize veren Allah’a mahsustur. Eğer bizi O, emrine itaatkâr kılmıyorsa, biz ona asla takat getiremezdik. Şüphe yok ki bizler Rabbimize dönüyoruz.” Ondan sonra üç kere tekbir getirdi. Üç kere de Elhamdulillah dedi. Sonra şöyle dedi: لا اله الا انت سبحانك انى ظلمت نفسى فغفرلى ذنوبى فانه لا يغفر الذنوب الا انت

“Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tesbih ederim, ben kendi nefsimi zulmettim. Günahlarımı bağışla! Çünkü senden başka günahları bağışlayan yoktur.”

(Daha sonra) Dedi ki: Bir gün Allah Rasûlu (s.a.v.) benim dediğim gibi dedi ve güldü:

“Niçin güldün?” diye sorulunca, şöyle buyurdu:

“Kulunun şu sözü, Rabbimizin pek hoşuna gider ve teacub eder:

“Seni tesbih ederim; سبحانك انى ظلمت نفسى فغفرلى ذنوبى فانه لا يغفر الذنوب الا انت

Şüphesiz ben kendime yazık ettim. Günahlarımı bağışla! Çünkü günahları başkası değil, ancak Sen bağışlarsın.” (Allah) Şöyle buyurdu: Kulum kendisi için günahları affeden bir Rabbi olduğunu bildi.”³³⁸

3.1.27. Peygamberimiz’in Akşama Girdiğinde Ettiği Dua

569- Ebû Hureyre’nin (r.a.) anlattığına göre Peygamber (s.a.v.), Selmân el-Hayr’ı çağırıp şöyle buyurmuştur: “Allah’ın Peygamberi (s.a.v.) sana birkaç kelime lütfedecek. Sen onlarla Rahman’dan istersin, gece gündüz onlarla O’na rağbet edersin.

³³⁷ İbn Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 491.

³³⁸ Ebû Dâvud, Cihad, 79 (2602); Tirmizî, De’avât, 48 (3446); Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 531.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ صِحَّةً فِي إِيْمَانٍ وَ إِيْمَانًا فِي خُلُقٍ حَسَنٍ وَ نَجَاحًا يَتَّبِعُهُ فَلَاحٌ وَ رَحْمَةً مِنْكَ وَ عَافِيَةً

و مَغْفِرَةً مِنْكَ وَ رِضْوَانًا “Allah’ım, Senden imanda sıhhat, güzel ahlâkta iman, ardından felahın izlediği bir başarı, Senin katından bir rahmet, yine Senin katından bir âfiyet, mağfiret ve hoşnutluk niyaz ederim.”³³⁹

3.1.28. Akşam Namazından Sonra Bunu On Kere Söyleyenin Sevabı

579- İbn Bureyde’nin babasından aktardığına göre Allah Rasûlu (s.a.v.) “Kim, sabah-akşam şöyle söyleyip de o gün veya gece ölürse cennete girer” buyurmuştur:

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك وأنا على عهدك ووعدك ما استطعت أعوذ بك من شر ما صنعت أبوء لك بنعمتك عليّ وأبوء بذنبي فاغفر لي إنه لا يغفر الذنوب إلا أنت

“Allah’ım, sen benim Rab’bimsin. Beni Sen yarattın. Ben Senin kulunum. Ben gücüm yettiğince senin ahdin ve va’din üzereyim. Bana olan nimetini itiraf ederim. Günahımı da itiraf ediyorum. Ne olur beni bağışla! Çünkü günahları başkası değil, ancak Sen bağışlarsın.”³⁴⁰

3.1.29. İki Ayet Okuyan Kişinin Ecri

718- Ebû Mes’ud (r.a.) Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) “Bakara suresinin son iki ayeti³⁴¹ var ya, kim bir gecede onu okursa ona bu iki ayet ecir olarak yeter” buyurduğunu nakletmiştir.³⁴²

³³⁹ Daha önce 21 numaralı hadis-i şerif olarak nakledildi. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Cilt: II, s. 321; Hâkim **Müstedrek**, Cilt: I, s. 704.

³⁴⁰ Tahrîci için 19-20. hadis-i şeriflere bakılabilir. Devamındaki iki rivayet tekrarıdır:
580- Şeddâd b. Evs (r.a.)’dan: Peygamber (s.a.v.) buyurdu...

581- Abdullah b. Bureyde (r.a.)’dan...

³⁴¹ Allah’ın elçisi ve müminler, Rab’binden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. "O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız" ve "İştittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz Rab’bimiz, gidiş sanadır" dediler. Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rab’bimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri üzerimize yükleme! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!

³⁴² Buhârî, Fezâilü’l-Kur’an, 10 (5009); Müslim, Salat, (256) 808; Ebu Dâvud, Salat, 324 (1397).

3.1.30. Uykusunda Korkan Kimsenin Ettiği Dua

770- Abdullah b. Amr (r.a.), Peygamber'in (s.a.v.) uyumak için yattığı zaman

اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي فَغْفِرْ لِي ذَنْبِي “Allah’ım, senin isminle yanımı yere koydum, günahımı bağışla” diyerek dua ettiğini nakletmiştir.³⁴³

796- Abdullah b. el-Haris, Abdullah b. Ömer’in (r.a.) “O, bir adama yatağına yattığında şöyle demesini emretti:

اللَّهُمَّ أَنْتَ خَلَقْتَ نَفْسِي وَ أَنْتَ تَوَفَّاهَا لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا إِنَّ أَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا وَإِنْ أَمَتَّهَا فَاعْفِرْ لَهَا

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ “Allah’ım, ruhumu sen yarattın; onu alacak olan da Sensin. Onun ölümü de yaşamı da Sana aittir. Şayet onu yaşatırsan koru; öldürürsen bağışla! Allah’ım, Senden afiyet dilerim” dediğini aktarmıştır. Bunun üzerine bir adam “sen bunu (baban) Ömer’den mi işittin?” diye sorunca, “Ondan daha hayırlı olan Allah Rasûlu (s.a.v.)’den duydum” demiştir.³⁴⁴

3.1.31. Peygamberimiz’in Uykudan Uyandığında Ettiği Dua

861- Ubâde b. Sâmid (r.a.), Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) “Gece uykusu kaçan kimse:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ سبحان الله والحمد

لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله رب اغفر لي

yoktur. Birdir, ortağı yoktur. Mülk O’nun, hamd O’na mahsustur. O her şeye kâdirdir. Allah’ı tesbih ederim. Hamd Allah’a mahsustur. Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur. Allah en büyüktür. Allah’ın yardımı olmadan ne bir güç olur ve ne de bir değişiklik olur... Rab’bim, beni bağışla” derse mutlaka bağışlanır. Sonra kalkıp namaz kılsa muhakkak namazı kabul olunur” dediğini nakletmiştir.³⁴⁵

865- Âişe (r. anha), Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) gece uyandığı zaman,

³⁴³ İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 714; Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 241.

³⁴⁴ Bkz; Müslim, Zikir, (60) 2712; Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 237.

³⁴⁵ Buhari, Teheccüd, 21 (1154); Ebu Dâvud, Edeb, 107 (5060); İbn Mâce, Dua, 16 (3878); İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 751; Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 250.

3.1.33. Peygamberimiz'in Kadir Gecesi Duası

872- Âişe (r. anhâ) “Ey Allah'ın Rasûlu, şayet kadir gecesine rastlarsam ve gecenin kadir gecesi olduğunu anlarsam ne diyeyim?” diye sorduğunu ve cevaben:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَفُوٌّ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي “Allah'ım, şüphesiz Sen affedicisin, af etmeyi seversin, ne olur beni affet!” buyurduğunu nakletmiştir.”³⁴⁹

3.1.34. Duada Afiyet Dilemek

881- Ebû Bekr (r.a.) “Allah Resûlu, (s.a.v.) annem babam O'na feda olsun aramızda durup (râvi diyor ki, neredeyse gözyaşı onu boğacaktı) şöyle buyurduğunu duydum: “Allah'tan, afv, afiyet ve muâfâtı³⁵⁰ dileyin! Çünkü kula, yakînden sonra, mu'âfâtan daha iyi bir şey verilmemiştir.”³⁵¹

3.1.35. Peygamberimiz'in Gece Kalktığında ve Dönüp Yattığında Ettiği Dua

890- Ebû Hureyre, (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v.) şu rivayette bulunmuştur: “Biriniz yatağından kalkıp tekrar döndüğü zaman, elbisesinin kenarı ile yatağı silsin. Çünkü kendisinden sonra oraya onun yerine kimin geldiğini bilemez. Daha sonra yattığı zaman şöyle desin:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَمْسَكْتُ نَفْسِي فَأَغْفِرْ لَهَا وَ إِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكَ

“Allah'ım! Eğer ruhumu tutarsan bağışla! Salarsan onu, salih kullarını ne ile koruyorsan onunla koru.”³⁵²

³⁴⁹ Bkz: Tirmizî, De'avât, 88 (3513); İbn Mâce, Dua, 5 (3850); Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no: 487.

Devamındaki altı rivayet aynı duayı içermektedir.

³⁵⁰ Muafât kelimesi, hastalık veya beladan korunma durumu, musibetlerden muhafaza olunması demektir. Sıhhat ve afiyet bulmuş, iyileşmiş kimse, esenlik, güvenlik durumu gibi çok birçok iyi durumu ifade eder. Afiyet kelimesi de aynı şekilde sadece sıhhat açısından değil birçok durumda iyi halde olmak demektir. Peygamberimiz afiyeti istememizi tavsiye etmiştir.

³⁵¹ Tirmizî, De'avât, 121 (3558); İbn Mâce, Dua, 4 (3848).

³⁵² Buhari, De'avât, 13 (6320); Müslim, Zıkr, 64 (6714); Ebu Dâvud, Edeb, 106 (5050); İbn Mâce, Dua, 15 (3874).

3.1.36. Peygamberimiz'in Namazını Bitirip Yatmaya Hazırlanırken Ettiği Dua

891- Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) bir gece Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) yanında kaldığını, namazını bitirip yatmaya hazırlanırken,

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخِيتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أَسْتَطِيعُ ثَنَاءً عَلَيْكَ
وَلَوْ حَرَصْتُ وَلَكِنْ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ

“Allah’ım, cezalandırmandan affına sığınırım; gazabından rızana sığınırım. Senden, Sana sığınırım. Allah’ım, ne kadar gayret etsem ben Seni gereği gibi övemem. Sen Kendini nasıl övmüşsen öylesin” diyerek dua ettiğini duyduğunu nakletmiştir.³⁵³

3.1.37. Yakını Ölen Kişinin Etmesi Gereken Dua

1069- Ümmü Seleme (r. anhâ), Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu duyduğunu iletmiştir: “Hastanın yanında bulunduğunuz zaman hayır konuşun. Çünkü melekler ‘âmîn’ derler.” (Kocam) Ebû Seleme öldüğü zaman Allah Rasûlü’ne (s.a.v.)

‘Ne diyeyim?’ diye sorduğunda şöyle buyurdu: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَلَهُ وَأَعْقِبْنِي مِنْهُ عُقْبَى حَسَنَةً

“Allah’ım, bizi ve onu bağışla. Onun ardından bana güzel bir halef ver.”

Hakikaten de Allah, Ümmü Seleme’ ye (kaybettiği) kocası yerine Muhammed’i (s.a.v.) verdi.³⁵⁴

3.1.38. Peygamberimiz'in Namazda Ölüye Ettiği Dua

1076- Mervan, Ebû Hureyre’ye (r.a.) “Peygamber’in (s.a.v.) cenaze namazını kıldırırken yaptığı duayı duymuşsundur, nasıldı?” diye sorduğunu ve cevaben,

اللَّهُمَّ أَنْتَ خَلَقْتَهَا وَأَنْتَ هَدَيْتَهَا وَأَنْتَ قَبَضْتَهَا وَحَهَا تَعْلَمُ سِرَّهَا وَ عَلَانِيَتَهَا جَنَّا شُفَعَاءَ فَاغْفِرْ لَهَا

³⁵³ Nesâî, Kıyamu'l-leyl, 51 (1747).

³⁵⁴ Müslim, Cenâiz, 6 (919); Ebu Dâvud, Cenâiz, 19 (3115); İbn Mâce, Cenâiz, 4 (1447).

“Allah’ım, onu sen yarattın, ona sen hidayet ettin, onun ruhunu da sen aldın. Onun gizlisini ve saklısını ancak Sen bilirsin. Biz şefaatçiler olarak geldik. Ne olur onu bağışla” diye dua ettiğini öğrenmiştir.³⁵⁵

1079- Ebû Seleme b. Abdurrahman, Âişe’ye (r. anhô) “Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) ölüye duası nasıl idi?” diye sorduğunda cevaben aldığı dua şu şekildedir;

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَلصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرْنَا وَأُنْثَانَا وَلِغَائِبِنَا وَ شَاهِدِنَا اللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ
عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ

“Allah’ım! Dirimizi, ölümüzü, küçüğümüzü, büyüğümüzü, erkeğimizi, kadınıımızı, (burada) bulunmayanımızı, bulunanımızı bağışla. Allah’ım! İçimizden yaşattığını İslam üzere yaşat. İçimizden öldürdüğünü de iman üzere öldür.”³⁵⁶

1080- Ebû Seleme’nin, Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet ettiğine göre Allah Rasûlü (s.a.v.) cenaze namazında şöyle dua ederdi:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَلصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرْنَا وَأُنْثَانَا وَلِغَائِبِنَا وَ شَاهِدِنَا
اللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ
اللَّهُمَّ لَا تُحَرِّمْنَا أَجْرَهُ وَلَا تَفْتِنْنَا بَعْدَهُ

“Allah’ım! Dirimizi ve ölümüzü, küçüğümüzü, büyüğümüzü | erkeğimizi, kadınıımızı, (burada) bulunmayanımızı, bulunanımızı bağışla! Allah’ım, içimizde yaşattığını İslam üzere yaşat; içimizde öldürdüğünü de İslam üzere öldür. Allah’ım, onun ecrinden bizi mahrum etme ve ondan sonra bizi saptırma.”³⁵⁷

1087- Avf b. Mâlik (r.a.), Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) cenazede şöyle dua ettiğini nakletmiştir:

³⁵⁵ Ebû Davud, Cenâiz, 60 (3200); Nevevî, **el-Ezkâr**, hadis no: 414.

³⁵⁶ Tirmizî, Cenâiz, 38 (1024); Hâkim, **Müstedrek**, Cilt: I, s. 511.

³⁵⁷ Ebu Davud, Cenâiz, 60 (3201); İbn Mâce, Cenâiz, 23 (1498).

Devamındaki ilgili rivayetler 1086 no’lu hadise kadar devam eder. Burada farklı duaları ve istiğfarı içeren dualardan birer tanesi alınmıştır.

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ وَاعْفُ عَنْهُ وَعَافِهِ وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ وَسَّعْ مُدْخَلَهُ وَ اغْسِلْهُ بِمَاءٍ وَثَلَجٍ وَبَرْدٍ وَنَقِّهِ مِنْ
الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ وَأَبْدِلْهُ دَاراً خَيْراً مِنْ دَارِهِ وَأَهْلاً خَيْراً مِنْ أَهْلِهِ وَزَوْجاً خَيْراً
مِنْ زَوْجِهِ وَفِيهِ فِتْنَةُ الْقَبْرِ وَعَذَابُ النَّارِ

“Allah ’ım, onu bağışla, onu esirge, onu affet ve ona afiyet ver, Menzilini şereflendir, girdiği yeri genişlet, onu su, kar ve buzla yıka. Beyaz elbisenin kirden temizlendiği gibi onu hatalardan öyle temizleyip arındır. Onun evinin yerine daha güzel bir ev ver. Ailesinin yerine daha iyi bir aile ver. Eşinin yerine daha iyi bir eş ver. Onu kabir fitnesinden ve cehennem azabından koru.”³⁵⁸

3.1.39. Peygamberimiz’in Kabirlere Geldiğinde Ettiği Dua

1092-Aişe’nin (r.anhâ) aktardığına göre, Allah Rasûlü (s.a.v.) nadiren gecenin sonunda Bakî’ kabristanına çıkar ve

السلام عليكم دار قوم مؤمنين وإنا و إياكم مُتَواعدون غداً و موكلون و إنا إنشأ الله بكم لا حقون اللهم
اغفر لأهل بقيع الغرقد “Ey mü’minler kavminin yurdu, selam size! Biz ve siz yarın
(kıyamette) buluşacağız ve birbirimize şefaate edeceğiz. Bizde inşallah size katılacağız.
Allah ’ım, Bakî’ul-Garkad’da yatanları bağışla” diyerek dua ederdi.³⁵⁹

3.1.40. Peygamberimiz’in Ölüm Anında Ettiği Dua

1095- Abbâd b. Abdillâh b. Zubeyr’in, Âişe’den (r. anhâ) naklettiğine göre, Allah Rasûlü (s.a.v.) vefatı anında اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى “Allah ’ım, beni bağışla, beni esirge ve beni Refik-i A’lâ’ya³⁶⁰ eriştir!” diye dua etmiştir.³⁶¹

³⁵⁸ Müslim, Cenâiz, 963; İbn Mâce, Cenâiz, 23 (1500).

³⁵⁹ Müslim, Cenâiz, 974; Nesâî, Cenâiz, 103 (2039); Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 429.

³⁶⁰ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vefat etmeden önce bu ifadeyle Allah’ı kastederek dua etmiştir. “Ben en yüce dostta, yüce sevgiliye gitmek istiyorum.” demek istemiştir.

³⁶¹ Buhari, Merdâ, 20 (5674), (ayrıca bkz. “Megâzi” 4440); Tirmizî, De’avât, 77 (3496); Nevevî, el-Ezkâr, hadis no: 378; ayrıca bkz. Canan, Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Cilt: XV, ss. 226-232. Devamındaki benzer hadis-i şerif;

Nesâî'nin 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle'sinde istiğfar ile ilgili hadis-i şeriflerin 150 tane olduğunu giriş kısmında nakletmiş ancak bu sayının tekrarlarla beraber olduğuna dikkat çekmiştik. Tekrar edilen hadis-i şerifleri dipnotta belirterek sadece birer rivayeti aldığımızda bu sayı 60'a düşmektedir. Sadece seyyidü'l-istiğfar duasını öğreten hadis üç ayrı bapta toplamda 10 kere nakledilmiştir. Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi eserlerin karşılaştırıldığı bölümde verilmektedir.

İstiğfarı içeren hadis-i şeriflere baktığımızda duanın kabulunu hızlandıracak, Rab katında makbuliyetini artıracak ve hoşnutluğunu sağlayacak bir mühür gibi önemli rolü olduğu görülmektedir. Nasıl ki dilekçe yazarken bir prosedür olarak belli bir yazım şekli ile başlanıyorsa, istiğfar da birçok duanın ayrılmaz bir parçası, kabulünün şartlarından bir tanesi gibidir desek abartmış olmayız. Sanki her yemeğe az da olsa koyulan, o koyulmadan birşeyin eksik kaldığı, yemeğin tadını veren ve güzelleştiren tuz gibi, istiğfar da her duaya bir derinlik ve içtenlik veren, duayı kıymetlendiren bir tılsım gibidir.

3.2. “EL-EZKÂR” ADLI ESERDEKİ İSTİĞFAR İLE İLGİLİ HADİS-İ ŞERİFLER

Müellifin kıymetli eserinde 1200'den fazla hadis-i şerif bulunmakla beraber, istiğfar ile ilgili lafızları topladığımızda 78 kadar hadis-i şerif olduğunu görmekteyiz. Bu hadis-i şeriflerin bir kısmı özellikle tevbe ve istiğfar başlığı altında toplanmış, bir kısmı da söylendikleri zaman ve içerik sebebi ile farklı konu başlıkları altına serpiştirilmiştir.

Eserin farklı yayınlarında ise hadis sayısı değişmektedir. Bunun sebebi bazı hadislerin önceki hadisin devamı kabul edilerek sayılmamış olmasıdır. Bu çalışmada ikisi Arapça iki de Türkçe çeviri olmak üzere dört baskısından faydalanılmıştır.

Arapça kaynak olarak Risale yayınları, 2013 Dımaşk ve Beyrut, “الاذكار” ve Daru'l-Hadis yayınları 2003 Kahire basımlarından faydalanılmış olup Türkçe baskılarından Ravza yayınları, 2006 İstanbul, tercümesi Harun Ünal ve Ahmet Yasin

1096- Mesrûk, Âişe (r. anhâ)'dan; Allah Rasûlu (s.a.v.)'in o vefat ettiği hastalığa yakalandığında, şöyle söylediğini işittim:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَاجْعَلْنِي فِي الرَّفِيقِ “Allah'ım, beni bağışla ve beni Refik-i A'lâ'ya eriştir.”

Eroğlu tarafından yapılmış “Rasûlullah’ın Dilinden Dualar ve Zikirler, el-Ezkâr” ve Uysal Yayınlarının tercümesini Fikri Yavuz’un yaptığı baskılarından istifade edilmiştir. Yararlanılan bu dört basımda da hadis numaraları farklılık göstermektedir. Bu sebeple ismi verilen ilk Arapça ve Türkçe kaynaklardaki numaraları peş peşe yazmak uygun görülmüştür.

İki eserin karşılaştırması yapılan bölümde de nakledildiği üzere İmam Nevevî bazı bablara ilgili ayetler ile başlamış ve kıymetli bir Şafii âlimi olması hasebiyle konuya dair fikhî açıklamaları mutlaka hadislerin öncesinde aktarmıştır.

Çalışmamızda istiğfarla ilgili rivayetleri naklederken eğer o bölümün başında İmam Nevevî’nin konuya dair açıklamaları var ise ilgili görülen yerleri dipnotta aynen nakledilmiştir. Hadis kaynakları belirtilmiş ve yukarıda yapıldığı şekilde ortak hadis-i şerifler de dipnotta gösterilmiştir.

İmam Nevevî’nin eserinin ilk bölümüne “Herhangi Bir Vakitle Sınırlı Olmayan Zikirlerin Fazileti” başlığını vermiş ve günün her vaktinde çeşitli sebeplerle yapılacak duaları bu kısımda nakletmiştir. Daha sonra namaz, salavat, hastalık, oruç gibi konularla ilgili hadisleri bölüm bölüm derlemiştir.

İhlasın önemi ve geniş bir zikir bahsinden sonra eserinde izlediği yolu anlatmış ve devamında ilk bölümü kaleme almıştır. Bu kısımda ise önce zikirle ilgili ayet-i kerimeler ile başlamış ve Kelime-i Tevhid’ in büyüklüğü ve kıymetini öğreten hadis-i şerifleri nakletmiştir. Peygamberimiz’ in çeşitli durumlardaki zikirlerinden bahseden bu bölümde ve devamında istiğfarı içeren hadis-i şerifler sırası ile şu şekildedir:

3.2.1. Herhangi bir Vakitle Sınırlı Olmayan Zikirlerin Fazileti

31-42- Hz. Aişe’den (r. anhâ) rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) gece uykudan uyanınca on defa tekbir getirirdi. (الله أكبر Allah en büyüktür, derdi.) On defa hamd ederdi (الْحَمْدُ لله Hamd Allah’a mahsustur, derdi.) On defa ‘سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ Allah’a hamd ederek O’nu noksanlıklardan tenzih ederim’, on defa ‘سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّسِ Yüce Allah noksanlıklardan münezzehtir’, derdi. On defa *istiğfar ederdi* (أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ Allah’dan

mağfiret dilerim, derdi). On defa Tehlîl getirirdi (لا اله الا الله Allah'dan başka İlâh yoktur, derdi). Sonra on defa şöyle buyururdu: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ ضِيقِ الدُّنْيَا وَضِيقِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ Allah'ım! Dünyanın darlığından ve kıyamet gününün darlığından sana sığınırım' derdi. Sonra namaza başladılar.³⁶²

31-43- Hz. Aîşe'den (r. anhâ) rivayet edildiğine göre, "Rasûlullah (s.a.v.) gece uyandığı zaman,

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ اسْتَغْفِرُكَ لِذَنْبِي وَ أَسْأَلُكَ رَحْمَتَكَ اللَّهُمَّ زِدْنِي عِلْمًا وَلَا تُرْغِ قَلْبِي بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنِي وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

"Senden başka İlâh yoktur, Seni noksanlıklardan tenzih ederim. Allah'ım, günâhım için Senden mağfiret dilerim ve Senden rahmetini isterim. Allah'ım bana ilim ziyade et ve bana hidayet verdikten sonra kalbimi kaydırma. Yüce katından bana rahmet ihsan et. Muhakkak ki Sen, çok bağış yaparsın" diye dua ederdi.³⁶³

97-114- Enes (r.a.) yolu ile rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v) "Kim cuma günü sabahın farz namazından önce üç defa şöyle söylerse, günahları denizköpükleri kadar dahi olsa, Allah onun günahlarını bağışlar" buyurmuştur:

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ
O Allah'dan mağfiret dilerim ki, O'ndan başka ilâh yoktur; O, hayat sahibidir, her şey idare edendir, ben de ona tevbe ederim."³⁶⁴

³⁶² Ebû Dâvud, Edeb, 109 (5085); İmam Nesâî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, Beyrut, 2017, hadis no: 871.

³⁶³ Ebû Dâvud, Edeb, 109 (5061); İmam Nesâî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 877.

³⁶⁴ İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 83.

3.2.2. Namaz Zikirleri Kitabı

3.2.2.1. Namaza Durmak İsteyince Okunacak Dualar

99-116- Rafi'nin annesi Selma'dan (r. anhâ) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir:

“Ya Resûlullah! Bana bir iş göster ki, Aziz ve Yüce Allah ondan dolayı bana sevap versin. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine, “Ey Ümmü Rafi' (Selma), namaza kalktığın zaman, Allah Teâlâ'yı on defa tesbîh et سبحان الله (Allah noksanlıklardan münezzehtir)

de. O'nu on defa tehlîl et لا اله الا الله (Allah'tan başka ilâh yoktur) söyle. On defa ona

hamd et الحمد لله (Hamd Allah'a mahsustur) söyle. On defa ona tekbir getir الله أكبر

(Allah her şeyden büyüktür) söyle. *On defa da ona istiğfar et أستغفر الله (Allah'tan*

mağfiret dilerim) de. Sen Allah'ı tesbîh edince, (Allah) bu benim (hakkım), der. Tehlîl

getirdiğin zaman, bu benim için, der. Hamd ettiğin zaman, bu benim için, der. Tekbîr

getirdiğin zaman, bu benim için, der. İstiğfar getirdiğin zaman, mağfiret ettim (seni bağışladım)” der” buyurmuştur.³⁶⁵

Bilindiği üzere namazdan sonra üç istiğfar getirilmesi ve otuz üçer defa tavsiye edilen zikirleri çekme konusunda genel uygulama yaygın olmasına rağmen, namazdan önce tesbihat konusunda bir uygulama toplumumuzda yerleşmemiştir. Bu hadis-i şerifte peygamber efendimizin kendisine soru soran sahabeye namazdan önce de tesbihatı tavsiye etmesi, bizlerin de namaza başlamadan önce, zihnen ve kalben huzurda olmaya bilinç düzeyinde bir hazırlık olarak değerlendirilebilir. Abdest almak namazın öncesinde maddi ve manevi kirlilerden arınma şeklinde bir ön basamak olmasına rağmen, kişi namaza durduğunda farkındalık düzeyine ulaşamamış olabilmektedir. Namazda huşu dediğimiz ibadet bilinci ile kulluğun farkında olarak, Rab'bin huzurunda olduğunu hissedebilme kişiden kişiye değişebilmektedir. Burada soru soran sahabenin kişilik özelliğine göre de bu tavsiye yapılmış olabilir. Ancak günümüzde yani zihinlerin olumlu olumsuz birçok görsel ve işitsel kirliliğe maruz kaldığı bir devirde namazı gerektiği gibi odaklanarak, bedeni Kâbe'ye

³⁶⁵ İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 106.

döndürdüğümüz gibi, gönlümüzü de Yüce Yaradan'a döndürmek çok zor olmaktadır. Bu zikirleri, Peygamberimizin tavsiye ettiği şekilde namazdan önce çekerek, namaza gereken hazırlığı daha iyi yapmış olmamız ve namazdaki huşuyu artırmamız mümkün olabilir.

3.2.2.2. İhram/İftitah Tekbîrinden Sonra Okunacak Dualar

118³⁶⁶ Nevevi bu konuda çok hadis olduğunu söyleyerek toplu şekilde aşağıdaki duaları aktarmaktadır:

آله اكبر كبيرا والحمد لله كثيرا وسبحان الله بكرة واصيلا وجهي للذي فطر السموات
والأرض حنيفاً مسلماً وما أنا من المشركين إن صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين
لا شريك له وبذلك أمرت وأنا من المسلمين
، اللهم أنت الملك لا إله إلا أنت ، أنت ربي وأنا عبدك ، ظلمت نفسي واعترفت بذنبي فاغفر لي
ذنوبي جميعا إنه لا يغفر الذنوب إلا أنت ، واهدني لأحسن الأخلاق لا يهدي لأحسنها إلا أنت ،
واصرف عني سيئها لا يصرف عني سيئها إلا أنت ، لبيك وسعديك ، والخير كله في يديك ، والشر
ليس إليك أنا بك وإليك تباركت وتعاليت ، أستغفرك وأتوب إليك

“Allah her şeyden çok büyüktür. Allah’a çok çok hamd olsun. Sabah ve akşam Allah’ı noksanlıklardan tenzih ederim. Doğru yol üzerinde bulunarak ve Müslüman olarak kendimi, gökleri ve arzı yaratana yönelttim ve ben, müşriklerden olmadım. Benim namazım ve ibâdetim, sağlığım ve ölümüm, âlemlerin Rab’bi olan Allah içindir. O’nun ortağı yoktur ve ben bununla emrolundum ve ben Müslümanlardanım. Allah’ım! Sen Meliksin; Senden başka ilâh yoktur, Rab’bimsin. Ben Senin kulunum. Nefsime zulmettim ve günahımı itiraf ettim; benim bütün günahlarımı bağışla. Çünkü Senden başka, günahları bağışlayan yoktur. Beni ahlâkların en güzeline ilet; Senden başkası bu güzel ahlâka iletemez. Ahlâkın kötüsünü benden uzaklaştır; Senden başkası onun kötüsünü çeviremez. İcabet buyurmana ısrar ediyorum ve Sana ibâdet üzere bulunmaktan haz duyuyorum. Bütün hayırlar Senin kudret elindedir. Kötülükler ise Sana nisbet edilmez. Ben Sana itimat ederim ve Sana sığınırım. Yüceldin ve (noksanlıklardan) münezzeh oldun. Senden mağfiret dilerim ve Sana tevbe ederim.

³⁶⁶ Kaynak olarak kullandığımız Arapça eserde bu dua için hadis numarası verilmişken Türkçe kaynak eserde hadis numarası verilmemiştir.

Allah'ım! Doğu ile batı arasını birbirinden uzaklaştırdığın gibi, benimle günahlarım arasını öylece uzaklaştır. Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden temizlenmesi gibi, beni günahlarımdan temizle. Allah'ım! Beni, kar ve dolu suyu (tertemiz su) ile günahlarımdan yıka."³⁶⁷

3.2.2.3. Rükûda Edilen Dualar

106-132- Hz.Aişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre "Peygamber (s.a.v.), rükûsunda ve secdesinde *اَغْفِرْ لِي اللَّهُمَّ رَّبَّنَا وَ بِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ* "Rabbimiz olan Allah'ım! Sana hamd ederek Seni noksanlardan tenzih ederim; Allah'ım! Beni bağışla" duasını çok söylerdi.³⁶⁸

3.2.2.4. Secdelerde Okunacak Dualar

126-155- Ebû Hureyre' den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.), secdesinde *اَغْفِرْ لِي اللَّهُمَّ اَغْفِرْ لِي ذَنْبِي كُلَّهُ دِقَّةً وَجَلَّةً وَ اَوَّلَهُ وَ آخِرَهُ وَ عَلَانِيَتَهُ وَ سِرَّهُ* "Allah'ım! Günahlarımın hepsini mağfiret buyur; azını ve çoğunu, öncekini ve sonrakini, gizlisini ve aşikârını" diye dua ederdi.³⁶⁹

Ülkemizde rükû ve secdede okunan dualar Hanefî mezhebinde öğretilen ve hepimizin bildiği "sübhâne Rabbiye'l-a'la" ve sübhâne Rabbiye'l-azîm" dualarıdır. Fakat Peygamber Efendimizin (s.a.v.) bu dualar haricinde de farklı ta'zim ifadelerini kullandığını hadis-i şeriflerde de görmekteyiz.

Bu husus aşağıda nakledilen kunût duaları ve son oturuş duaları içinde geçerlidir. Mezhep imamlarımız kendi yöntem usûl, ilmi birikim ve toplumun durumuna göre tercihlerini yapmışlar ve o bölgede hangî mezhep yaygın ise o dualar öğretilgelmiştir. Hac ve umre ibadetlerinde birçok farklı toplumdan müslümanın bir

³⁶⁷ Nakledilen dualar hadis-i şeriflerden derlenmiştir. Bkz: Müslim, Mesâcid, 150-201 (601-771); Ebu Dâvud, Salât, 121 (760); Tirmizî, De'avât, 130 (3592); Nesâî, İftitah, 8 (2125), 17 (2131).

³⁶⁸ "Müttefekun aleyh" Buhari, Bed'il-Ezan, 123 (794); Müslim, Salat, 217 (484); Ebu Dâvud, Salat, 151 (877); Nesâî, Tatbîk, 12 (1047); İbn Mâce, Salavât, 20 (889).

Secdede edilen dualar başlığında da aynı dua yer almaktadır. 118-146- Hz. Aişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.), rükû' unda ve secdesinde şunu çok söylerdi: *اَغْفِرْ لِي اللَّهُمَّ رَّبَّنَا وَ بِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ* "Rab'bimiz olan Allah'ım! Sana hamd ederek Seni noksanlardan tenzih ederim; Allah'ım! Beni bağışla. Buhari, Bed'il-Ezan, 69 (794); Müslim, Salât, 217 (484). Ayrıca bkz: Ebu Dâvud, Salat, 151 (877); Nesâî, Tatbîk, 12; İbn Mâce, Salavât, 20 (889).

³⁶⁹ Müslim, Salât, 483; Ebu Dâvud, Salat, 151 (878).

araya geldiği ibadetlerde bu fark daha iyi gözlemlenmektedir. Bu ayrımlaşma değil, bir zenginlik olarak görülmelidir. Tüm dünyaya hitap eden İslam dininin gökkuşağındaki farklı renklerin ahengi gibi farklı kültürlerle ve yaşam şekillerine yansımalarıdır.

3.2.2.5. Secdeden Baş Kaldırılınca ve İki Secde Arasındaki Oturuşta Okunacak Dualar ve Zikirler

128-159- Huzeyfe (r.a.), Peygamber'in (s.a.v.), iki secde arasında (oturunca) şöyle
رَبِّ اغْفِرْ لِي رَبِّ اغْفِرْ لِي “Allah’ım beni bağışla, Allah’ım beni bağışla” diye dua ettiğini

ve secdesi kadar da oturduğunu rivayet etmiştir.³⁷⁰

129-160- İbn Abbas'ın (r.a.) teyzesi (ve müminlerin annesi) Meymûne'nin (r. anhâ) evinde gece kaldığı zaman, Peygamber'in (s.a.v.) gece kıldığı namazı anlatırken şöyle demiştir: “Peygamber, secdeden başını kaldırdığı zaman:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَاجْبُرْنِي وَارْقُضْنِي وَارْزُقْنِي وَاهْدِنِي
“Rabbim, beni bağışla! Bana merhamet
et, beni düzelt, beni yükselt, bana rızık ver ve bana hidayet ihsan et” buyururdu.”³⁷¹
Ebû Davud'un rivayetinde ise “ve afînî” (Bana afiyet ver)” ilâvesi vardı. Bu hadisin isnadı hasendir.³⁷² En doğrusunu Allah bilir.³⁷³

3.2.2.6. Kunut Duası Hakkında

اللهم إنا نستعينك ونستغفرك لانكفرُك ونؤمن بك ونخلع من يقفرك

اللهم إياك نعبد ، ولك نصلى ونسجد ، وإليك نسعى ونحفد ، نرجو رحمتك ونخشى عذابك ، إن

عذابك الجد بالكفار ملحق

³⁷⁰ Ebu Dâvud, Salat, 150 (874); Nesâî, Tatbîk, 86 (1145); İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 23 (897).

³⁷¹ Tirmizî, Salât, 96 (284); İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 23 (898); Ebu Dâvud, Salât, 144 (850).

³⁷² “Hasen hadis, sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber râvisinin zabtı sahih hadisin râvisine nisbetle daha az olan hadis” anlamında kullanılmaktadır. Buna göre hasen, sahih hadisle zayıf hadis arasında, ancak sahihe daha yakın konumda bulunmaktadır. Müctebâ Uğur, “Hasen”, **DIÂ**, Cilt: XVI, s. 364.

³⁷³ Konuya dair hadis-i şeriflerin devamında Nevevî'nin açıklaması için bkz: **Ezkâr**, s. 106.

اللَّهُمَّ عَذِّبِ الْكَفَرَةَ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِكَ وَيُكَذِّبُونَ رُسُلَكَ وَ يَقَاتِلُونَ أَوْلِيَاءَكَ

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ

وَأَصْلِحْ ذَاتَ بَيْنِهِمْ وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَجْعَلْ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَ الْحِكْمَةَ وَ ثَبِّتْهُمْ عَلَى مِلَّةِ رَسُولِكَ

محمد وَأَوْزِعْهُمْ إِنْ يُوفُوا بِعَهْدِكَ الَّذِي عَاهَدْتَهُمْ عَلَيْهِ ، وَأَنْصُرْهُمْ عَلَى عَدُوِّكَ وَعَدُوِّهِمْ ، إِلَهَ الْحَقِّ

واجعلنا منهم

*“Allah’ım! Biz, Senden yardım isteriz ve bağışlamamı dileriz, nimetlerini inkâr etmeyiz. Sana iman ederiz, Sana isyan edeni terk ederiz. Allah’ım! Ancak Sana ibâdet ederiz, rızan için namaz kılar ve secde ederiz. Rızan için çalışır ve koşarız. Senin rahmetini umarız ve azabından korkarız. Gerçek Senin azabın elbette kâfirlere erişecektir.”*³⁷⁴

Allah’ım! Senin yolundan çeviren, peygamberlerini yalanlayan ve velilerini öldüren kâfirlere azâb ver.

*Allah’ım! Mü’mîn erkeklerle mü’mîn kadınları, Müslüman erkeklerle Müslüman kadınları bağışla ve aralarını düzelt, kalplerini birleştir, kalplerine iman ve hikmet ver, Resûlullah (s.a.v.)’in dini üzere onları sabit kıl, kendilerinden almış olduğun sözü yerine getirmeye dair kendilerine ilham ver; onları Senin düşmanlarınla kendi düşmanları üzerine muzaffer kıl. Ey Hak olan Allah! Bizi onlardan yap’...”*³⁷⁵

144-179- Hz. Âli’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) namaz kıldığı zaman, teşehhüd ile selâm arasında son olarak,

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَسْرَفْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي أَنْتَ

الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ

³⁷⁴ Vitir namazı hakkında bkz; Ebu Dâvud, Salât, 338 (1425); Tirmizî, Salât, 224 (464); Nesâî, Kıyamul-leyl, 51 (1746); İbn Mâce, İkâmetü’s-Salavât, 117 (1178).

³⁷⁵ Kunut duası olarak herhangi bir duanın okunması yeterli görülmekle birlikte Hanefîler ve Mâlikîler Hz. Ömer’den rivayet edilen (“Allahümme innâ neste’inüke ...” ve “Allahümme iyyâke na’büdü ...”, Tahâvî, I, 249) dualarını, Şâfiîler ve Hanbelîler de Hz. Ali’den rivayet edilen (“Allahümmehdinî fi men hedeyte ...”; Ebû Dâvûd, Vitir, 338 (1425); Tirmizî, Vitir, 224 (464)) duasını okumayı tercih etmişlerdir. Muhsin Koçak, “Kunut”, **DİA**, Cilt: XXVI, s. 380. Bil ki, Hz. Ömer’den (r.a.) nakledilen bir rivayette: “Allah’ım! Ehli kitab kâfirlerine azâb et” şeklindedir; çünkü o zamanda, savaş bunlarla yapıyordu. Bu zamanda ise: “Kâfirlere azâb et” sözünü seçmek daha uygundur; zira daha umumî bir mana taşır. Nevevî’nin **el-Ezkâr**, ss. 110-111’de yer alan açıklamasıdır. Kitabında gerekli gördüğü yerlerde bu şekilde açıklamalarda bulunduğu açıklanmıştı. Konumuzla alakalı açıklamalarından bazılarını Nevevî’nin usulünün daha iyi anlaşılması için yer verilmiştir.

“Allah’ım! İşlediğim ve işleyeceğim, gizli ve aşikâre yaptığım, aşırı gittiğim ve benden daha iyi bildiğin kusurlarımı bağışla. İleri götürüp yükselten ve geri bırakıp hor yapansın. Senden başka hiçbir ilâh yoktur” şeklinde dua ederdi.³⁷⁶

145-180- Abdullah b. Amr b. As yoluyla Ebû Bekr Sıddîk’dan (r.a.) Rasûlullah’a (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bana bir dua öğret ki, ben namazımda onunla dua edeyim. Peygamber (s.a.v.)

اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ. فَاعْفُ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِي

إِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

“Allah’ım! Ben, nefsimi çok büyük zulüm yaptım. Senden başkası da günahları bağışlayamaz. Katından bana mağfiret buyur ve bana merhamet et. Muhakkak ki Sen çok bağışlayansın çok merhamet edensin” duasını öğretmiştir.³⁷⁷

146-181- Ebû Salih, Zekvan’dan, o da bir sahabiden rivayet ettiğine göre, Peygamber (s.a.v.) bir adama “Namazda nasıl söylersin (dua edersin)?” diye sormuş, adam cevaben, “Teşehhüd ederim ve şöyle derim: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَاعْذُ مِنَ النَّارِ

Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) “Cennet ile cehennem arasında fısıltı yap (Cenneti iste ve Cehennemden Allah’a sığın)” buyurmuştur.³⁷⁸

Her yerde yapılması müstahab olan dua şudur:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى

“Allah’ım, Senden afv ve afiyet isterim. Allah’ım, Senden hidayet, takva, kanaat ve nefis zenginliği isterim.”³⁷⁹ En doğrusunu Allah bilir.

³⁷⁶ Müslim, Salât, 771; Ebu Dâvud, Salât, 121 (761); Tirmizî, De’avât, 32 (3421).

³⁷⁷ Buhari, Bed’il-Ezan, 149 (834); Müslim, Zikr, 2705; Tirmizî, De’avât, 99 (3531); Nesâî, Sehv, 59 (1302). Nevevî, **el-Ezkâr**, s. 126, Hadis-i şerifin devamında “Buhari, Beyhakî ve bunlardan başka imamlar, namazın sonunda bu hadis ile dua yapılması hükmüne vardılar ki, bu güzel bir istidlaldir. Çünkü Hazreti Ebu Bekir’in (r.a.): “Namazımda yapacağım dua” sözü, namazın tümüne şamil olur ve namazda duanın yeri de bu teşehhüdden sonradır” diyerek açıklamaktadır.

³⁷⁸ Ebu Dâvud, Salât, 126 (792); İbn Mâce, İkâmetü’s-Salavât, 26 (910).

³⁷⁹ Müslim, Zikir, 72 (2721).

3.2.2.7. Namazdan Sonraki Dualar ve Zikirler

150-190- Sevban'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) namazını tamamladığı zaman üç defa istiğfar ederek “Estağfirullah” (Allah’tan *mağfiret* dilerim) der, ve şöyle buyururdu:

اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

“Allah’ım, Sen afattan selâmet üzeresin ve selâmet de Sendendir. Ey Celâl ve ikram sahibi, Sen noksanlıklardan münezzehsin.”³⁸⁰

Bu hadîsin râvilerinden olan Evza’î’ye “*istiğfar* nasıl olur” denildiğinde, cevap olarak

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ (Allah’dan *mağfiret* dilerim, Allah’dan *mağfiret* dilerim) dersin”

demiştir.

161-201- Ebû Ümâme’den (r.a.) rivayet edildiğine göre “Peygamber’in (s.a.v.) kıldığı farz ve nafile namazları arkasında ona her yaklaştığımda şöyle dediğini işitmişimdir:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَخَطَايَايَ كُلَّهَا ، اللَّهُمَّ أَنْعِشْنِي وَاجْبُرْنِي وَاهْدِنِي لَصَالِحِ الْأَعْمَالِ الْأَخْلَاقِ ؛ إِنَّهُ

لَا يَهْدِي لِصَالِحِهَا ، وَلَا يَصْرِفُ سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ

Allah’ım! Günahlarımı ve kusurlarımı, hepsini bağışla. Allah’ım! Beni yükselt ve halimi düzelt ve beni iyi işlere, iyi ahlâka ilet. Çünkü Senden başkası iyi işlere iletemez ve kötü işlerden alıkoyamaz.”³⁸¹

³⁸⁰ Müslim, Mesâcid, 591; Tirmizî, Salât, 109 (300); Ebu Dâvud, Salât, 358 (1513); Nesâî, Sehv, 81 (1337); İbn Mâce, İkâmetü’s-Salavât, 32 (924).

³⁸¹ İbn Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 116.

3.2.2.8. Sabah Akşam Okunması İstenen Dualar

Seyyidü'l istiğfar duasında ve aktarılan diğer istiğfar içeren dualarda Rab-kul ilişkisinin hep yerli yerinde olduğunu ve özellikle vurgulandığını görmekteyiz. Zira bu ilişkinin dengesi ve yerli yerinde olması imanının kemali için çok önemlidir. Allah (c.c.) tek Yaratıcı olarak insan tarafından iman edilmesi istemekte, bu idrak edecek yetiyi insana vererek, şirki en büyük ve affedilmeyen günah olarak bildirmektedir.

Seyyidü'l-istiğfar duasında da önce Rabbini tanıma ve iman, kulluğunu farkına varma, devamında ahidini hatırlama ve yenileme, sonrasında verilen nimetleri itirafla beraber, kulluğun gereği işlediği günahlar için bağışlanma dileme ve bağışlayanın ancak ve ancak Allah olduğunu idrak etme mevcuttur. Tüm bu içerik ve derinliği ile gerçekten istiğfarların en güzeli ve efendisi olmaktadır.

3.2.2.9. Seyyidü'l İstiğfar Duası

170-211- Şeddad b. Evs'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) “İstiğfarın seyyidi (Allah’tan bağışlanmayı dilemenin en iyisi)

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك وأنا على عهدك وعدك ما استطعت أبؤ لك

بنعمتك على وأبؤ لك بذنبي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت أعوذ بك من شر ما صنعت

“Allah’ım, Sen benim Rab’bimsin. Senden başka ilâh yoktur. Beni yarattın ve ben Senin kulunum. Gücüm yeterince, Senin emrine ve va’dın üzereyim. Senin bana olan nimetini ikrar ve itiraf ediyorum. Günahımı da itiraf ediyorum, beni bağışla; çünkü Senden başkası günahları bağışlayamaz. Yaptığım şeylerin kötülüğünden Sana sığınırım.”duasıdır. Bir kul gecelediği zaman bunu söyler de ölürse, cennete girer (yahut cennet ehlerinden olur). Sabahladığı zaman bunu söyler de o günde ölürse, (yine cennete girer).”³⁸²

183-226- İbn Ömer’in (r.a.) rivayet ettiğine göre Peygamber (s.a.v.), akşam ve sabah

³⁸² Buhârî, De’avât, 2 (6306); Tirmizî, De’avât, 15 (3393); Nesâî, İstiâze, 57 (5522); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 19.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَأَهْلِي وَمَالِي، اللَّهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِي، وَآمِنْ رَوْعَاتِي، اللَّهُمَّ احْفَظْنِي مِنْ بَيْنِ يَدَيْ، وَمِنْ خَلْفِي، وَعَنْ يَمِينِي، وَعَنْ شِمَالِي، وَمِنْ قَوْفِي، وَأَعُوذُ بِعَظَمَتِكَ أَنْ أُغْتَالَ مِنْ تَحْتِي

“Allah’ım! Ben, dünya ve ahirette Senden afiyet isterim. Allah’ım! Dinim, dünyam, ehlim ve malım hakkında Senden afiyet isterim. Allah’ım! Ayıplarımı ört, korktuğum şeylerden beni emin kıl. Allah’ım! Önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üstümden (gelecek musibetlerden) beni koru. Alt tarafımdan gelecek ânî felâketten Senin azametinde sığınırım.” dualarını bırakmazdı.³⁸³

Veki’ demiştir ki, “alt taraftan gelecek felâketle” Hz. Peygamber yere göçmeyi kasdetmiştir.

3.2.2.10. Cuma Sabahında Okunacak Dualar ve Zikirler

206-250- Enes’ den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) “Cuma günü sabah namazından önce kim üç defa şu zikri yaparsa, günahları denizköpüğü kadar bile olsa, Allah onun günahlarını bağışlar:

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ

*Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’dan mağfiret dilerim. O, Hayy’dır (hayat sahibidir), Kayyûm’dur (her şeyi idare ve tasarruf edendir) O’na yönelir ve tevbe ederim.”*³⁸⁴

³⁸³ İbn Mâce, Dua, 14 (3871).

³⁸⁴ İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 83. (İbnü’s-Sünnî dipnotta Heysemî, Mecmeu’z-Zevaid, 2/168 ‘i vermektedir.) Hadis-i Şerifin devamında Nevevî şu açıklamayı yapar: Cuma günü içinde şüphesiz duaların kabul edildiği (icabet saatim) zamanı bulabilmek için, cuma günü fecrin doğuşundan itibaren güneş batıncaya kadar bütün gün çok duâ yapmak müstahabdır. Bu vakit üzerinde çok çeşitli sözler söylenmiştir: Bu icabet vakti, fecir doğduktan sonra güneş doğmadan önceye kadar olan zamandır, güneş doğduktan sonradır. Zeval vaktinden sonradır. İkindiden sonradır. Bir kısmı da bu zamanlardan başkasıdır, demiştir. Doğrusu ve sahih olanı, Müslim’in Sahîh’ inde sabit olup Ebû Musa El-Eş’arî’nin Resûlullah (s.a.v.)’den rivayet ettiği şu hadistir:

“İcabet saati, imamın minber üzerine oturuşu ile namazdan selâm verme arasındaki vakittir.”

3.2.2.11. Akşam Ezanı İşitilince Okunacak Duâ

212-256- Ümmü Seleme (r. anhâ), “Akşam ezanı vaktinde اللَّهُمَّ هَذَا إِقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِدْبَارُ النَّهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَاتِكَ فَأَعْفِرْ لِي گیتmesidir. Sana dua edenlerin de sesleridir, beni bağışla” dememi, Rasûlullah (s.a.v.) bana öğretti” demiştir.³⁸⁵

3.2.2.12. Belâ ve Âfetlerden Korunmak İçin Okunacak Duâ

Peygamber Efendimiz kendi öğrettiği duaların yanında, Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri de dua olarak okumamızı tavsiye etmektedir. Özellikle peygamber duaları, Rabbena duaları, Muavezeteyn olarak isimlendirilen Felak-Nas sureleri bunlardan bazılarıdır. Bu hadis-i şerifte de Amenerrasulu olarak bilinen Bakara suresinin son iki ayetinin her gece okunması teşvik edilmiştir.

Daha önce de üzerinde durarak dikkat çekmeye çalıştığımız husus burada da mevcuttur. Bakara suresinin son iki ayetine baktığımızda kâmil bir imanda gereken şartlar ile başlayarak iman tazelenmekte, kulluğunun farkında olarak Yaradan'a sığınma ve içten bir af dileme ve yakarış ile devam etmektedir.

222-267- Ukbe b. Amr'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre demiştir ki, Rasûlullah (s.a.v.) “Bakara sûresinin sonunda iki ayet vardır ki, ³⁸⁶ herhangi bir gecede onları kim okursa, o gece korunması için yeterlidir” buyurmuştur.³⁸⁷

³⁸⁵ Ebu Dâvud, Salât, 39 (530); Tirmizî, De'avât, 130 (3589).

³⁸⁶ Allah'ın elçisi ve müminler, Rab'binden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. "O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız" ve "İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz Rab'bimiz, gidiş sanadır" dediler.

Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rab'bimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri üzerimize yükleme! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et! Bakara 2/285-286.

³⁸⁷ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an” 10 (5009); ayrıca bkz: Buhârî, Megâzi, 12 (4008); Müslim, Salât, 256 (808); Nesâî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 718-719.

Âlimler, korumanın manası üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, okuduğu gece onu âfetlerden korur, demiştir. Bir kısmı da okuduğu geceyi ibadetle geçirmiş sayılır, demiştir. Ben de derim ki, her iki halin murad edilmiş olması caizdir.³⁸⁸

229-275- Hasen bir isnadla Ebû Züheyr eI-Enmâri diye çağrılan Ebu'I-Ezherî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) gece yatağına girdiği zaman,

بِسْمِ اللَّهِ وَضَعْتُ جَنْبِي لِلَّهِ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي ، وَأَحْسِنْ شَيْطَانِي ، وَفُكَّ رَهَانِي ، وَاجْعَلْنِي فِي النَّدِيِّ

الأعلى “Allah’ın ismiyle yanım üzere yattım. Allah’ım, günahımı bağışla, şeytanımı kov, üzerimdeki Allah ve kul haklarını kaldır, beni en yüksek meclistekiler (melekler topluluğu) arasına koy”derdi.³⁸⁹

234-281- Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.)

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ “Kim yatağına girdiği zaman üç kez

“Öyle bir Allah’dan mağfiret dilerim ki, O’ndan başka ilâh yoktur. Hayy’dır (hayat sahibidir), Kayyûm’dur (her şeyi tasarruf ve idare edendir” derse, günahları denizköpüğü kadar, yıldızların sayısı kadar, kumsal yerin kumlan sayısı kadar ve dünya günleri sayısı kadar dâhi olsa, Allah onun günahlarını bağışlar.³⁹⁰

237-285- İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) bir adama, yatağına girdiği zaman şöyle demesini emretmiştir:

اللهم إنك خلقت نفسي وأنت توفاها لك مماتها ومخياها، فاحفظها و إن أحييتها فاغفر لها، اللهم

العافية “Allah’ım! Sen benim nefsimi yarattın ve Sen onu öldürürsün. Onu

öldürmek ve diriltmek Sana aittir. Onu diriltirsen, onu koru ve eğer öldürür sen, ona mağfiret et. Allah’ım! Ben Senden afiyet isterim.”³⁹¹

³⁸⁸ Nevevî, **el-Ezkâr**, s. 158.

³⁸⁹ Hasen hadistir, İbn Hacer, **Netâ’icu’l-Efkâr**, Cilt: III, s. 60. (İbn Hacer el-Askalânî’nin **el-Emâlî** diye de anılan **Netâ’icu’l-Efkâr fî Tahrîci Ehâdisi’l-Ezkâr** adlı çalışması yarım kalmış, talebesi Sehâvî bu çalışmayı sürdürmüşse de tamamlayamadan vefat etmiştir. Selman Başaran, “el-Ezkâr”, **DİA**, Cilt: XII, s. 66.)

³⁹⁰ Tirmizî, De’avât 17 (3397); İbn Hacer el-Askalânî, “**Netâ’icu’l-Efkâr**”, Cilt: III, s. 64.

³⁹¹ Müslim, Zikr, 2712; Nesâî, ‘**Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle**, hadis no: 797.

241-289- Abdullah b. Amr b. As'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.), uyumak için yattığında *اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي فَأَعْفِرْ لِي ذَنْبِي* “*Ey Rabbim, Senin adınla yan tarafıma yattım. Benim günahımı bağışla*” şeklinde dua ederdi.³⁹²

3.2.2.13. Geceleyin Uyanınca Tekrar Uyumak İsteyenin Yapacağı Dua

250-297-³⁹³ Ubâde b. Sâmit'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) “Kim gece uykudan uyanır da:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سُبْحَانَ
الله، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

yalnız O vardır, O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd da O'nadır. O, her şeye kadirdir. Hamd Allah'a mahsustur, Allah her noksan şeyden münezzehtir, Allah'dan başka ilâh yoktur. Allah her şeyden büyüktür. İbadetlere güç yetirmek ve kötülüklerden korunmak, ancak Allah'ım kudret ve kuvveti ile dir” der ve sonra: *اللَّهُ مَعْفِرٌ لِي*

(*Allah'ım beni bağışla*) derse veya herhangi bir duada bulunursa, Allah tarafından duası kabul olunur. Kalkar abdest alır da namaz kılarsa, namazı kabul olunur” buyurmuştur.”³⁹⁴

251-298- Hz. Aişe'den (r.anhâ) sahih bir isnadla rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) gece uykudan uyanınca، *لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ لِدَنْبِي*

وَأَسْأَلُكَ بِرَحْمَتِكَ ، اللَّهُمَّ زِدْنِي عِلْمًا ، وَلَا تُزِغْ قَلْبِي بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنِي ، وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

“Senden başka ilâh yoktur. Seni noksanlardan tenzih ederim. Allah'ım,

³⁹² İbnü's-Sünnî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 714; Nesâî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 770.

³⁹³ Nevevî bölümün başında şu şekilde bir açıklama yapmıştır; “Bil ki, gece uykudan uyanan iki durumda olur: Birincisi, artık bundan sonra uyuyamaz. Böyle bir kimsenin zikirlerini kitabın başında anlattık. İkincisi, uyandıktan sonra uyumak isteyen kimsedir. İşte bu kimse için, uyku kendisini bastırınca kadar Allah Teâlâ'yı zikretmek müstahabdır. Buna dair çok zikirler nakledilegelmiştir. Bunlardan bir kısmını daha önceki bölümde belirtmiştik.” *el-Ezkâr*, s. 167.

³⁹⁴ Buharî, “Teheccüd” 21 (1154); Nesâî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 861; Tirmizî, “De'avât” 26 (3414); İbnü's-Sünnî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 751.

günahım için Senden mağfiret dilerim ve Senin rahmetini isterim. Allah'ım, bana ilim artır ve bana hidâyet verdikten sonra kalbimi kaydırma. Katından bana rahmet bağışla; muhakkak ki Sen çok bağışlayansın” şeklinde dua ederdi. ³⁹⁵

253-300- Ebû Hureyre' den (r.a.) zayıf bir isnadla rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Azîz ve Yüce olan Allah, Müslüman kuluna gece uykusundan canını geri verir de kul teşbih yaparsa (سُبْحَانَ اللَّهِ, derse). Allah'dan mağfiret dilerse (Estağfirullah, derse) ve Allah'a duâ ederse, ondan kabul olunur” buyurmuştur. ³⁹⁶

3.2.2.14. Her Gecenin İkinci Yarısında Dua ve İstiğfar Etmenin Fazileti

266-313- Ebû Hureyre' den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Gecenin son üçte biri kalınca, Rabbimiz (Allah'ın rahmeti) aşağıda semaya iner derki: “Yok mu bana duâ eden, duasını kabul edeyim. Yok mu benden isteyen, istediğini vereyim. *Yok mu benden mağfiret dileyen, onu bağışlayayım!*” Müslim'in rivayetinde ise “Allah (c.c.) her gecenin ilk üçte biri geçince aşağı semaya inip “Ben Melik'im, ben Melik'im (her şeyin sahibi ve mutasarrıfıyım). Kim var bana duâ eden, duasını kabul edeyim, kim var benden isteyen, istediğini vereyim. Benden *mağfiret dileyen kim var, onu bağışlayayım!*” der. Fecir aydınlanıncaya kadar böyle devam eder.”³⁹⁷ Bir rivayette de “Gecenin bir kısmı veya üçte ikisi geçince” şeklindedir.

3.2.3. Hastalık Ölüm ve Benzerleriyle ilgili Dualar ve Zikirler

360-413- Selman'ı (r.a.) hasta iken, Rasûlullah (s.a.v.) ziyaret etmiş ve “Ey Selman! Allah senin hastalığına şifa versin, günahını bağışlasın ve ecelinin müddetince dinine ve bedenine afiyet versin” şeklinde dua etmiştir. ³⁹⁸

³⁹⁵ Ebu Dâvud, Edeb, 107 (5061).

³⁹⁶ İbnü's- Sünni, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 753.

³⁹⁷ Buhârî, Tevhid, 35 (7494), Teheccüd, 14 (1145), Da'avât, 14 (6321); Müslim, Salâtu'l-Musâfirin, 166 (758); Tirmizî, Da'avât, 80 (3493); Ebû Dâvud, Salât, 311 (1315).

³⁹⁸ İbnü's-Sünni, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 548.

3.2.3.1. Sağlığından Ümidini Kesenin Okuyacağı Dualar

378-431- Hz. Aişe'nin (r. anhâ) rivayet ettiği şekliyle, “Peygamber (s.a.v.) bana yaslanmış bir halde iken *اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى* “Allah’ım! Bana mağfiret et, bana rahmet et ve beni en yüce dosta kavuştur” buyurduğunu işittim.³⁹⁹ Ölüm döşeginde çok Kur’an okumak ve zikir yapmak müstahabdır. Sabırsızlık tepkisi göstermek, huysuzluk yapmak, sövmek, münakaşa yapmak ve din işi olmayan işler üzerinde çekişmek mekruhtur.⁴⁰⁰

3.2.3.2. Cenaze Namazı ve Duaları

411-466- Avf b. Malik’den rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) bir cenazeye namaz kıldı da ben onun duasından ezberledim:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ ، وَعَافِهِ وَاعْفُ عَنْهُ ، وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ ، وَسِّعْ مَدْخَلَهُ ، وَاغْسِلْهُ بِالْمَاءِ وَالتَّلْجِ وَالبَرْدِ ، وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ ، وَأَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِنْ دَارِهِ ، وَأَهْلًا خَيْرًا مِنْ أَهْلِهِ “Allah’ım! Bu ölüye mağfiret et, ona merhamet et, onu bağışla, onun nasibini güzel yap, yerini genişlet, onu su ve kar ile dolu ile yıka ve kirden beyaz elbiseyi temizlediğin gibi temizle. Onu bulunduğu yerinden daha hayırlı bir yere, ailesinden daha hayırlı bir aile içine ve eşinden daha hayırlı eşe naklet. Onu cennete koy ve kabir azabı ite cehennem azabından koru.”⁴⁰¹

³⁹⁹ Buharî, “Megâzi” 83 (4440); Müslim, “Fedâilî’s-Sahabe” 85 (2444); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no:1048.

⁴⁰⁰ Nevevî’nin açıklamasıdır. Devamı şu şekildedir; “Yine hastanın hem kalbi hem de dili ile Allah’a şükretmesi, yaşadığı anların dünya vakitlerinin sonu olduğunu düşünüp son zamanını hayırla tamamlamaya gayret etmesi, ödünç veya emanet aldığı şeyleri geri vermesi, hak sahipleriyle, zevcesiyle, ebeveyni ile çocuklarıyla, hizmetçileriyle, komşularıyla, arkadaşlarıyla ve iş birliği yaptığı kimselerle, ilgi kurduğu zatlarla da helalleşmesi müstahabdır.

Eğer çocuklarının dedesi yoksa çocuklarının işleri için velayete yetkili birine vasiyette bulunmak uygundur. Hemen yapamayacağı işler için de vasiyette bulunmalıdır: Borçları ödemek gibi...

Bir de Allah’ın kendisine merhamet edeceği güzel bir inanç taşıması, Allah’ın yaratıkları arasında hakir bir kul olduğunu unutmaması, Allah’ın kendisine azâb etmekten müstağni olduğunu ve onun ibadetine muhtaç olmadığını bilmesi, Allah’ın kulu olduğunu, yalnız Allah’tan af, ihsan, bağış istenebileceğini hatırında tutması uygundur.” S. 242.

⁴⁰¹ Müslim, Cenâiz, 85 (963).

Allah'ım, onu bağışla ve ona rahmet et, muhakkak ki sen, çok bağışlayansın, çok merhametlisin.”⁴⁰⁴

3.2.3.3. Mezarları Ziyaret Edenin Okuyacağı Dualar

İlk bölümde Müslümanların diğer din mensupları için mağfiret talep edemeyeceği konusundan bahsedilmişti. Bu hadis-i şerifte de Peygamberimiz vefat eden mü'minlere seslenmekte ve onlar için mağfiret dilemektedir. Mü'min kardeşliğinin bir göstergesi olarak müslümanlar ölü ya da diri tüm din kardeşleri için Allah'tan af dileyebilirler, onlar için dua edebilirler. Nakledilen hadis-i şeriften bunu anlamaktayız. Ayrıca birçok hadiste de Peygamberimiz Müslümanların birbirleri için dua etmelerini teşvik etmekte, meleklerin bu dualara âmin dediğini ve misli de senin olsun diyerek karşılık verdiklerinden bahsetmektedir.

İslam kardeşliğinin tesisi, önemi ve yokluğunda yaşanan ve yaşanacak sıkıntılar ve huzursuzluklar ne yazık ki bilinmesine rağmen gerekli adımlar atılamamaktadır. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin vefat etmiş müslümanlara karşı dahi gösterdiği hassasiyet, vefa ve muhabbet bizler için örnek olması durumunun yanında ders verici niteliktedir. İslam kardeşliği devamlı farklı açılardan işlenmesi gereken ayrı bir tez konusudur. Bu kardeşliği tesis etmede yıllar önce 1931'de Kudüs'te gerçekleştirilen İslam Genel Kongresi'nin aldığı kararları inceleyerek ve değerlendirerek, bu yönde projeler geliştirmek ve faaliyet alanları oluşturmak faydalı olacaktır.

429-485- Hz. Âişe' den (r. anhâ) rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) evimde bulunduğu her gece, gecenin son kısmında Bakî' mezarlığına çıkıp şöyle derdi”

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ، وَأَتَاكُمْ مَا تُوعَدُونَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَأَهْلِ بَقِيعِ الْغَرْقَدِ

*“Selâm üzerinize olsun, ey mü'minler topluluğu! Vadedildiğinize kavuştunuz. Ecriniz yarına (kıyamete) ertelenmiştir. Biz de Allah dilediği zaman size kavuşacağız. Allah'ım! Bakî'ul-Ğarkad mezarlığında yatanlara mağfiret buyur.”*⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Ebu Dâvud, Cenâiz, 60 (3202); İbn Mâce, Cenâiz, 22 (1499).

⁴⁰⁵ Müslim, Cenâiz, 102 (974); Nesâî, Cenâiz, 103 (2039); Nesâî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 1092.

432-488- İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) Medîne mezarlarına uğrayınca yüzünü onlara çevirerek şunu söylemiştir:

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ يَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ أَنْتُمْ سَلَفُنَا وَنَحْنُ بِالْآثَرِ

“Allah'ın selâmı üzerinize olsun, ey mezarlarda yatanlar! Allah bize ve size mağfiret buyursun. Siz bizim öncümüzsünüz; biz de izinizdeyiz (arkanızdan geleceğiz).”⁴⁰⁶

3.2.4. Belli Namazlarda Okunması İstenen Dua ve Zikirler

440-495- Enes'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) “Kim, cuma günü sabahleyin sabah namazından önce *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ*

“O Allah'dan mağfiret dilerim ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, ebedî hayat sahibidir, her işi idare edip ayakta tutandır. Ben O'na dönüp tevbe ediyorum” duasını üç defa söylerse, onun günahları denizköpükleri kadar olsa bile, Allah onun günahlarını bağışlar.⁴⁰⁷

3.2.4.1. Yağmur Duasında Okunması İstenen Dualar

İmam nevevi bu bölümde de İmam Şafîi'den alıntılar yapmaktadır: “el-Ümm” de diyor ki: “İmam yağmur duasında tıpkı bayram namazında olduğu gibi iki hutbe okur. Her iki hutbede de tekbirler getirilir, Allah'a hamd ile Peygamberimiz (s.a.v.)'e salat ve selam getirilir. Her iki hutbede de çok çok Allah'tan mağfiret diler. *Mağfiret* dileme işini çok çok zikretmelidir ki, duada son sözler mağfiret dilenmekten oluşmuş olsun ve örneğin imam şöyle der: ⁴⁰⁸

“فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا” “Dedim ki: “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Tirmizî, Cenâiz, 59 (1053).

⁴⁰⁷ İbn Sünnî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 83.

⁴⁰⁸ Bu bölümde “istiğfar”, İmam Şafîi'den nakledilen duaların içinde ve yağmur duasının adabının anlatıldığı kısımda devamlı vurgulanmaktadır. Bölüm baştan sona okunduğunda, yağmur duasının olmazsa olmazı gönülden yapılan istiğfardır, diyebiliriz.

⁴⁰⁹ Nuh 71/10-11.

H. Ömer'den yapılan rivayete göre kendisi yağmur duasına⁴¹⁰ çıkmış ve duasının en fazla kısmı *Allah'tan mağfiret dileme* şeklinde yaptığı aktarılmıştır.. İmam Şafî; “H. Ömer'in duasının büyük bir kısmı mağfiret dilemek olurdu. Duasına başlarken *Allah'tan mağfiret dileyerek* başladı. Sözlerinin arasını da mağfiret ile ayırırdı” diyerek, yağmur duasında bulunanların böyle yapmalarını sözlerini de mağfiret ile noktalamalarını belirtiyor ve böylece dua edenin sözleri/duaları bitene dek daha çok mağfiret dilemekle geçmiş olsun diyor. Bu arada halkı tevbe etmeye, Allah'a yaklaşıncı ibadetlerde bulunmaya imam da teşvikte bulunmalıdır, diyor.⁴¹¹

3.2.5. Oruç ile İlgili Zikir ve Dualar

3.2.5.1. İftar/Oruç Açma Anında Okunması İstenen Dua

484- ...- İbn Mâce ve İbn Sünnî b. Ebû Muleyke yoluyla Abdullah b. Amr b. As 'tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Doğrusu oruçlu için iftar anında öyle bir dua var ki, dua ettiğinde duası geri çevrilmez, hemen kabul edilir” buyurmuş ve şöyle dua etmiştir: *اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِرَحْمَتِكَ الَّتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ أَنْ تَغْفِرَ لِي* “Allah'ım, her şeyi kuşatan rahmetin ve merhametin sebebiyle beni de bağışlamamı Senden isterim.”⁴¹²

3.2.5.2. Kadir Gecesinde Okunması İstenen Dua

487-... Sahih isnadlarla Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve daha başkalarının rivayet ettiklerine göre H. Âişe “Ey Allah'ın Rasûlu, eğer kadir gecesini öğrenecek olursam o gecede nasıl dua edeyim” diye sorduğunda Allah Rasûlu (s.a.v.);

اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَفُوٌّ كَرِيمٌ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي “Allah'ım, Sen Affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affeyle” şeklinde dua etmesini öğütlemiştir.⁴¹³

⁴¹⁰ İstiskâ الاستسقاء; yağmur yağması için dua etmek anlamında bir terimdir. Mustafa Baktır, **DİA**, Cilt: 23, s. 381.

⁴¹¹ Nevevî, **el-Ezkâr**, ss. 310-311.

⁴¹² İbn Mâce, Sıyam, 48 (1753).

⁴¹³ Tirmizî, De'avât, 89 (3513); İbn Mâce, Dua, 5 (3850); Nesâî, ‘**Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle**, hadis no: 872, 873, 874, 875, 876, 877.

3.2.6. Hac ile İlgili Dualar ve Zikirler

Haccın her rüknünde ve halinde dua ve zikirlerin içerisinde mağfiret talebinin yoğun işlendiği dikkat çekmektedir. Hac başlı başına çok yoğun ve kapsayıcı bir ibadettir. İslamın beş temel farzından bir tanesidir. Birçok yasakları ve kaideleri olan, sınırlamaları ve kuralları belki de en fazla olan ibadettir. Kul hac ibadetinde her an uyanık ve gafletten uzak, kalbini kötü düşüncelerden sakındırır vaziyette olmalıdır. Çünkü şeytan ile gerçekten büyük mücadele içerisinde, nefisini terbiyede zorlu sınavlara tabi tutulmaktadır. Bu sebeple hac ibadeti başından sonuna dek kulun günah ve hatalarından dolayı yoğun bir af talebi içermektedir. Ayrıca duaların çok makbul olduğu, Allah'ın rahmetinin sağınak gibi yağdığı özel zamanlardandır. İşte böyle anlarda istiğfarın çokça edilmesi ve devamlı tavsiye edilerek duaların ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkması, öneminin ve kıymetinin bir başka göstergesidir.

3.2.6.1. Tavafin Duaları ve Zikirleri

Her tavafta Hacer-i Esved'in hizasına geldikçe bu duayı tekrarlamak müstahabdır. Remel (süratle) yaptığı ilk üç şavtta şöyle der:

اللَّهُمَّ اجْعَلْ حَجًّا مَبْرُورًا وَ ذَنْبًا مَغْفُورًا وَ سَعْيًا مَشْكُورًا

“Allah'ım! Tavafımı makbul yap, onu günahlarımın mağfiretine sebep kıl ve tarafından kabul edilmiş bir ibâdet yap.” Geri kalan diğer dört şavtta da şöyle der:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ وارْحَمْ، وَاعْفُ عَمَّا تَعْلَمُ، وَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ

حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ “Ey Allah'ım! Mağfiret buyur, merhamet et, bildiğin günahları

affet. Sen her şeye üstün gelen ikram sahibisin. Ey Rabbimiz olan Allah! Bize dünyada iyilik ver. Ahirette de iyilik ver. Cehennem azabından da bizi koru.” Nevevi devamında kendi mezheb imamı olan Şafi'î'nin tavafta söylenen en sevimli duâ olarak

“Allâhümme rabbenâ âtinâ fiddünyâ haseneten...⁴¹⁴ dualarını tavsiye ettiğini bildirmektedir.⁴¹⁵

Tavafi tamamlayınca ve iki rekât tavaf namazını kılınca, istenilen duanın yapılması müstahabdır. Burada nakledilen dualardan biri şudur:

اللهم أنا عبدك وابن عبدك، أتيتك بذنوب كثيرة، وأعمال سيئة، وهذا مقام العائذ بك من النار، فاغفر

لي إنك أنت الغفور الرحيم “Allah’ım, ben Senin kulunum ve kulunun oğluyum. Büyük

günahlarla ve kötü işlerle Sana (ibâdete) geldim. Bu yer ateşten Sana sığınanların makamıdır. Beni bağışla. Zira Sen, merhameti geniş, mağfireti bol olansın.”

3.2.6.2. Kâbe’nin İçinde Duâ Etmek

488-545- Usâme b. Zeyd’den (r.a.) rivayet edildiğine göre “Rasûlullah (s.a.v.) Kâbe’nin içine girdiği zaman, Kâbe kapısının arkasına düşen karşı tarafa doğru yürüyüp yüzünü ve yanağını duvar üzerine kor, Allah’a hamd ve sena ederdi. O’ndan ister ve mağfiret dilerdi. Sonra Kâbe’nin bütün köşelerine döner, tekbir, tehlil, teşbih getirerek ve yüce olan Aziz Allah’a hamd ederek, dilekte bulunarak ve mağfiret dileyerek köşeye karşı dururdu. Sonra (Kâbe’den) çıkardı.”⁴¹⁶

3.2.6.3. Sa’y ile İlgili Dualar

...-**546-**İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Safa tepesinde şöyle duâ ederdi:⁴¹⁷

اللَّهُمَّ اغْصِنِي بِدِينِكَ وَطَوَاعِيَّتِكَ وَطَوَاعِيَّةِ رَسُولِكَ جَنِّبْنَا حُدُودَكَ ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا نَجِيبَكَ ، وَنَجِيبُ

مَلَائِكَتِكَ وَ أَنْبِيَائِكَ وَ رُسُلِكَ ، وَنَجِيبُ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

⁴¹⁴ “Allah’ım! Bize dünyada iyilik, güzellik ve nimet ver, ahirette de iyilik, güzellik ve nimet ver. Bizi ateş azabından koru. (Bakara 2/201)

⁴¹⁵ Bu bölümde de önceki konu başlıklarında olduğu gibi, Nevevî ayrıntıya girmeden gerekli gördüğü fikhî açıklamalara yer vermiştir; “...Allah kendisine rahmet etsin, Şeyh Ebû Muhammed El-Cüveyni şöyle demiştir: Hac günlerinde yapılan tavaflarda Kur’an okuyup bir hatim yapmanın sevabı büyük olur. En doğrusunu Allah bilir” ss. 340-341.

⁴¹⁶ Nesâî, Menâsiki’l-Hac, 131 (2914).

⁴¹⁷ Türkçe kaynak eserde bu hadise madde numarası verilmemiş, konu başlığı altında paragraf olarak yer almıştır. Bkz: ss. 344-345.

اللَّهُمَّ حَبِّبْنَا إِلَيْكَ إِلَى مَلَائِكَتِكَ وَإِلَى أَنْبِيَائِكَ وَرُسُلِكَ إِلَى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

اللَّهُمَّ يَسِّرْنَا لِلْيُسْرَى ، وَجَبِّبْنَا الْعُسْرَى ، وَاعْفُزْ لَنَا فِي الْآخِرَةِ وَالْأُولَى ، وَاجْعَلْنَا مِنْ أُمَّةِ الْمُتَّقِينَ

“Allah’ım! Senin dininle, Sana ve Senin Peygamberin (s.a.v.)’e itaatle bizi koru ve yasaklarından bizi uzaklaştır.

Allah’ım! Bizi, Seni sevenlerden, meleklerini, peygamberlerini ve resullerini sevenlerden ve salih kullarını sevenlerden yap. Allah’ım! Bizi Sana sevdirdi; meleklerine, peygamberlerine, resullerine ve salih kullarına sevdirdi, Allah’ım! Bizi hak olan güzel yola ilet ve bizi kötü yoldan uzaklaştır. Dünya ve ahirette bizi bağışla ve bizi takva sahibi olan kimselerden yap.”

Safa ve Merve arasında gidip gelirken,

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاعْفُ وَتَكْرَمْ، وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ، إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا لَا نَعْلَمُ، إِنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ

“Rab’bim, bağışla ve rahmet buyur, (hakkımda günah olarak) bildiklerini ört; çünkü Sen her şeye üstün gelen en büyük ikram sahibisin. Ey Allah’ım! Bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru” şeklinde dua ederdi. ⁴¹⁸

Sa’y esnasında ve her yerde yapılması tercih edilen dualardan biri de şudur:

“Ey kalpleri halden hale çeviren Allah’ım! Benim kalbimi Senin dinin üzere sabit kıl. Allah’ım! Rahmetinin gereği olan şeyleri ve mağfiretinin büyüklerini, her günden selâmeti, cennete kavuşmayı, ateşten kurtulmayı Senden istiyorum.

Allah’ım! Senden hidâyet, takva, iffet ve nefis zenginliği istiyorum.

Allah’ım! Seni anmaya, Sana şükretmeye ve Sana güzel ibâdet etmeye bana yardım et.

Allah’ım! Hayırlardan bildiğim ve bilmediğim her şeyi Senden istiyorum.

Kötülüklerden de bilmediğim ve bildiğimin hepsinden Sana sığınırım. Ben Senden

cenneti ve söz ve işlerden cennete yaklaştıran şeyleri istiyorum. Ateşte ve ateşe

yaklaştıran söz ve işlerden de Sana sığınırım.” ⁴¹⁹

⁴¹⁸ Bakara 2/201; Müslim, Zikir, 26 (2690).

⁴¹⁹ Eğer Kur'an okunursa daha faziletli olur. Uygun düşen bu duâ ve zikirlerle Kur'an okumayı bir araya toplamaktır. Eğer kısaltmak gerekiyorsa önemli olanla yetinilir. Nevevî'nin açıklamasıdır. **el-Ezkâr**, s. 347.

3.2.6.4. Arafat'ta Okunması İstenen Müstehab Dua ve Zikirler

اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، فَاعْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ،

وَارْحَمْنِي، إِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

“Allah’ım ben kendime çok çok zulmederek yazık ettim. Günahları da ancak Sen bağışlarsın. Katından olacak bir mağfiretle beni bağışla, bana merhamet eyle, çünkü Sen çok çok mağfiret eden ve çok merhamet edersin.”⁴²⁰

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً تُصْلِحُ بِهَا شَأْنِي فِي الدَّارَيْنِ، وَارْحَمْنِي رَحْمَةً أَسْعِدُ بِهَا فِي الدَّارَيْنِ، وَتُبْ عَلَيَّ تَوْبَةً

“Allah’ım, dünya ve ahirette نَصُوحًا لَا أَنْكُثُهَا أَبَدًا، وَأَلْزِمْنِي سَبِيلَ الْإِسْتِقَامَةِ لَا أَزِيغُ عَنْهَا أَبَدًا hayatımı düzene koyacağım, durumumu düzeltebileceğim bir mağfiretle beni bağışla. Dünya ve ahirette beni saadete erdirecek bir esirgeyiş ile bana mağfiret eyle. Hiçbir zaman bir daha bozmayacağım şekilde bana tevbe nasip eyle. Hiçbir zaman sapmayacağım şekilde beni doğruluk yolunda sabit eyle.”⁴²¹

3.2.6.5. Müzdelife ve Meş’ari-l Haram’ da Yapılması Gereken Dualar

“Allah’ım, bizi burada durdurduğun ve burayı bize gösterdiğin gibi, bize hak yolu gösterdiğin şekilde Seni zikretmemizi bize nasip eyle, bizi buna muvaffak eyle, Sözünle bize vaad buyurduğun gibi bize mağfiret eyle ve bize merhamet buyur. Çünkü Senin sözün ve vadin haktır ve Sen şöyle buyurdun; “Arafat’tan sel gibi taşıp döndüğünüzde Meş’arü’l-Haramda Allah’ı zikredin. Allah sizi doğru yola ilettiği gibi, siz de hak üzere O’nu anın. Gerçekten siz bundan önce hak yoldan sapanlardandınız. Sonra insanların (Mekke’ye doğru) döndüğü yerden siz de dönün ve Allah’tan mağfiretini isteyin. Çünkü Allah’ın mağfireti boldur, merhameti geniştir.”⁴²²

Sf. 354-170⁴²³...Şöyle söylemek de müstahabdır:

⁴²⁰ Buhârî, Ezan, 149 (834).

⁴²¹ Muhyiddin Dîb Mustav, *Levami’ul Envar Şerhu Kitabi’l Ezkâr*, Dâru İbn Kesir Yay., 2014, Cilt: I, s. 414, dipnotunda rivayet zincirini bulamadığını belirtir.

⁴²² Bakara 2/198-199.

⁴²³ Hadis numarası bulunmadığı için sayfa numarası belirtilmiştir.

اللهم لك الحمد كله ، ولك الكمال كله ، ولك الجلال كله ، ولك التقديس كله ، اللهم اغفر لي

جميع ما أسلفته ، واعصمني فيما بقي ، وارزقني عملاً صالحاً ترضي به عني يا ذا الفضل العظيم

*“Allah’ım! Bütün hamdler Sana mahsustur. Kemalın ve olgunluğun tamamı Sana aittir. Celâl ve azametın tamamı Senındır, kudsiyet tümüyle Sana mahsustur. Allah’ım! Geçmişte yapmış olduğum bütün günahlarımı mağfiret eyle, geri kalanlarda da beni koru. Benden razı olacağın salih amellerle beni rızıklandırmanı Senden isterim, ey ihsanı büyük olan!”*⁴²⁴

3.2.6.6. Kurban Bayramı Günü Mina’da Okunacak Dualar

Kurbanı boğazladıktan sonra saçını traş ettiğinde, kimi Şafîî âlimlerine göre, traş esnasında perçeminden tutup üç defa tekbir getirmesi ve sonra da şu duayı okuması müstahabdır:

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا هَدَانَا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَنْعَمَ بِهِ عَلَيْنَا اللَّهُمَّ هَذِهِ نَاصِيَّتِي فَتَقَبَّلْ مِنِّي وَ اغْفِرْ لِي

“Bizi doğru yola ilettiğinden” دُنُوبِي اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِلْمُحَلَّقِينَ وَ الْمُقَصِّرِينَ يَا وَاصِعَ الْمَغْفِرَةِ آمِينَ

*dolayı hamd Allah’ım Sana hamdolsun. Bize verdiğin nimetlerden dolayı Allah’ın Sana hamdolsun. Şu benim alınımdır, benden ibadetimi kabul et, günahlarımı mağfiret eyle. Allah’ım beni, tıraş olanları ve saçlarını şu anda kısaltanları da bağışla, ey mağfireti geniş olan Allah’ım! Allah’ım kabul et.”*⁴²⁵

3.2.6.7. Zemzem Suyunu İçerken Okunacak Dualar

491-549- Câbir’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Zemzem suyu hangi şey (niyeti) ile içilmişse onun içindir” buyurmuştur.⁴²⁶

⁴²⁴ İbn Allân, **el-Fütûhâtü’r-Rabbâniyye ‘ale’l-Ezkâri’n-Neveviyye**, Dâru’l-Küttübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2004, Cilt: V, s. 16.

⁴²⁵ Açıklama için bakınız; İbn Allân, **el-Fütûhâtü’r-Rabbâniyye ‘ale’l-Ezkâri’n-Neveviyye**, Dâru’l-Küttübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2004, Cilt: V, s. 24.

⁴²⁶ İbn Mâce, “Menâsik” 78 (3062), hadisin devamın da Nevevî şöyle der: “Âlimlerin ve seçkin kimselerin üzerinde yürüdüğü esas budur. Yüksek niyet ve arzuların gerçekleşmesi için zemzem suyunu içtiler ve arzularına kavuştular.”

Nevevi hadisi naklettikten sonra, “*Âlimler demişlerdir ki, hastalıktan yahut başka bir şeyden şifa bulmak için yahut mağfirete kavuşmak için zezemi içen kimsenin içme anında şöyle demesi müstahab olur:*

اللَّهُمَّ إِنَّهُ بَلَّغَنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ اللَّهُمَّ وَ إِنِّي أَشْرِبُهُ لِتَغْفِرَ وَ لِتَفْعَلَ بِي كَذَا وَ

كَذَا فَغْفِرْ لِي أَوْ أَفْعَلْ “Allah’ım! Resûlullah (s.a.v.)’ in şöyle buyurduğu bana ulaştı:

“Zemzem suyu ne niyet için içilmişse onun içindir.” Allah’ım, ben bunu, beni bağışlayan için ve bana şu ihsanlarda bulunman için içiyorum. Beni bağışla yahut şöyle ihsanda bulun” şeklinde duaları aktarmaktadır.

3.2.6.8. Rasûlullah’ ın Kabrini Ziyaret Esnasında Okunan Zikirler

492-550- Ebû Hureyre’ den (r.a.) rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Benim kabrim ile minberin arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır” buyurmuştur.⁴²⁷

Medine’den çıkıp yolcu olmayı istediği zaman, iki rekât namaz kılmakla Mescide veda etmesi ve istediği duayı yapması müstahab olur. Sonra Kabri şerife gider ve ilk verdiği selâm gibi selâm verir ve duayı tekrar eder. Böylece Peygamber (s.a.v.)’e veda eder ve şöyle söyler:

اللَّهُمَّ لِاتَّجْعَلَ هَذَا آخِرَ الْعَهْدِ بِحَرَمِ رَسُولِكَ وَ يَسِّرْ لِي الْعُودَ إِلَى الْحَرَمَيْنِ سَبِيلًا سَهْلَةً بِمَنِّكَ وَ فَضْلِكَ

“Allah’ım! Bu vâzıfıni eıfıvı ve eafııe fı dınyası ve eıfıre ve rıdına salımeın eanımeın eı aıvıneın eı zıyarete, Resulüneın Haremeını zıyarete sonu yapma ve beni eı Harem’e (Mekke ve Medine’nin Harem bölgelerine) senin ihsan ve ikramın ile kolay bir yolla tekrar

⁴²⁷ Nevevî ziyaret adabı ve duaları ile konuya giriş yapmaktadır: “Bil ki, Hac yapan kimsenin, Resûlullah (s.a.v.)’i ziyaret etmesi gerekir ister yolu istikametinde olsun ister olmasın. Çünkü Peygamber (s.a.v.)’i ziyaret etmek, Allah’ın rızasına uygun olarak yapılan işlerin en önemlilerinden ve en kazançlı olanlarındandır. İstenen şeylerin de en faziletlielerindendir. Ziyarete yöneldiği zaman, yol esnasında Peygamber (s.a.v.) üzerine çok salât getirir. Gözü Medine’nin ağaç ve Harem bölgesine ulaştığı ve şehir tanındığı zaman, Peygamber (s.a.v.) üzerine "salât ve selâmı" çoğaltır. Peygamber (s.a.v.)’i ziyaretten dolayı Allah’dan sevap ister ve bu sebeple dünya ve ahirette kendisini mutluluğa erdirmesini diler. Şöyle der:

اللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيَّ أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَارْزُقْنِي فِي زِيَارَةِ قَبْرِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَ مَا رَزَقْتَهُ أَوْلِيَاءَكَ وَ أَهْلَ طَائِفَتِكَ وَاعْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي يَا خَيْرَ مُسْئِلٍ
"Allah’ım rahmet kapılarını bana aç ve Peygamberin (s.a.v.)’i ziyaretten dolayı, velî kullarına ve Sana itaatkâr olanlara verdiğin rızıkla beni rızıklandır. Beni bağışla, bana merhamet et, ey kendisine dilekte bulunulanların en hayırlısı!..” Buhârî, Fadlu’s-Salât, 5 (1195); Müslim, Hac, 502 (1391).

kulunun “Allah’tan başka günahları bağışlayanın yok olduğunu bilerek: “Allah’ım Benim günahlarımı bağışla” demesinden memnun kalır” buyurmuştu.⁴³⁰

3.2.8.3. Gemiye Binilince Okunacak Dua

535-593- İbn Sünnî Hz. Peygamber’in (s.a.v.) torunu, Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) “Ümmetim gemiye bindiklerinde, بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ “Allah’ın adıyla yürüsün ve demir atıp dursun, kesinlikle Rab’bim çok mağfiret eden ve merhamette bulunandır”⁴³¹ diyerek hareket ederlerse ve peşinden de:

وَتَعَالَى وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ
عَمَّا يُشْرِكُونَ “Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir”⁴³² derlerse bunlar kendileri için bir güvence/sigorta olur” buyurmuştur.⁴³³

3.2.8.4. Hacdan Dönen Kimseye Söylenen ve Hacdan Dönen Kimsenin Söylediği Dualar

554-613- İbn Ömer’in (r.a.) rivayet ettiğine göre, “Peygamber (s.a.v.)’e bir genç gelerek, “Ben hacctmek istiyorum” diye söyledi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) kendisi ile birlikte bir süre yol yürüdü ve sonra da şöyle dua etti:

يا غُلَامُ زَوَّدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى وَوَجَّهَكَ فِي الْخَيْرِ كَفَاكَ اللَّهُمَّ
eylesin. (İslam’ın emirlerini yaşamayı ve yasaklarından uzak kalmayı sana ihsan eylesin.) Seni hayra, iyilik yapmaya hep yöneltsin. Ve olabilecek sıkıntı ve üzüntülerinde de Allah sana yardım etsin.” Nihayet genç hacca gidip döndükten sonra

⁴³⁰ Tirmizî, De’avât, 46 (3446); Ebû Dâvud, Cihad, 79 (2602); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 502.

⁴³¹ Hûd 11/41.

⁴³² Zümer 39/67.

⁴³³ Bkz: İbn Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 500.

gelip Rasûlullah (s.a.v.)’e selam verdi, onu ziyaret etti. Peygamber (s.a.v.) de kendisine şöyle duada bulundu:

“يا غَلام قَبِلِ الله حَجَّكَ و غَفَرَ ذَنْبَكَ و أَخْلَفَ نَفَقَتَكَ *“Delikanlı, Allah haccını kabul buyursun. Günahlarını da mağfiret eylesin ve harcadıklarının yerini de tekrar doldursun.”*”⁴³⁴

555-615- Ebû Hureyre’nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v.)

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْحَاجِّ و لِمَنْ اسْتَعْفَرَهُ الْحَاجُّ *“Allah’ım, hac görevini yerine getirenlerin haccını ve birde bu hacıların kendileri için duada bulunduğu kimseleri mağfiret eyle”* diye dua etmiştir.⁴³⁵

3.2.7. Yeme ve İçme ile İlgili Dua ve Zikirler

3.2.9.1. Davetli ve Misafirin Yemeği Bitirince Yemek Sahibine Edeceği Dualar

587-647- Sahâbe Abdullah b. Büsr’ün (r.a.) rivayetinde anlattığına göre “Rasûlullah (s.a.v.) babama misafir olarak geldi. iz de ona bir yemek ve bir hurma tatlısı ikram ettik. Peygamber (s.a.v.) bunlardan yedi. Sonra kendisine hurma getirildi. (Bir kap içinden) onu yiyordu. Çekirdekleri, işaret parmağı ile orta parmağını büküp toplayarak onları iki parmağının arasına alıyordu. (Hurma kabının içine bırakmıyordu, sonra dışarıya atıyordu.) Sonra kendisine içilecek bir şey getirildi. Resûlullah (s.a.v.) ondan içti. Sonra da onu/kalanını sağında bulunan kimseye verdi. Babam Rasûlullah’ın hayvanının dizgininden tutarak: “Bizim için de Allah’a duâ buyur” demesi üzerine Peygamber (s.a.v.) اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِيمَا رَزَقْتَهُمْ وَاغْفِرْ لَهُمْ وَاَرْحَمْهُمْ *“Allah’ım! Kendilerine rızık olarak verdiğin şeyde bereket ihsan et. Onların günahlarını bağışla/mağfiret buyur ve onlara merhamet eyle”* diye dua etti.”⁴³⁶

⁴³⁴ İbn Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 533.

⁴³⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, **Sünen-i Kübrâ**, 5/261 (10381).

⁴³⁶ Ebu Müslim, Eşribe, 146 (2042); Ebu Dâvud, Eşribe, (21) 3729; Tirmizî, De’avât, (126) 3571; Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 291.

588-648- Enes'den (r.a.) sahih bir isnadla rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) Sa'd b. Ubâde'nin yanına gitti. Ubâde ekmek ve zeytinyağı getirdi. Peygamber (s.a.v.) de yedi ve *“أفطر عندكم الصائمون، وأكل طعامكم الأبرار، وصَلَّت عليكم الملائكة”* *“Yanınızda oruçlular iftar etsin, yemeğinizi iyi kimseler yesin ve melekler sizin için istiğfar etsin”* diye dua etti.⁴³⁷

3.2.8. Selam, İzin alma ve Aksırma ile İlgili Dua ve Zikirler

669-731- Bera b. Azib (r.a.) rivayet etmiş ki Rasûlullah (s.a.v.) “Doğrusu iki Müslüman birbirleriyle karşılaştıklarında birbirleriyle tokalaşır ve sevgiyle birbirlerine karşı güler yüz gösterirlerse, her ikisinin de hata ve günahları karşılıklı olarak dökülür” buyurmuştur. Farklı bir varyantı da şöyledir: *“İki Müslüman karşılaştıklarında musafaha da bulunur, Yüce Allah’a hamd ve sena ederler, mağfiret dilerlerse, Aziz ve Celil olan Allah kendilerini mağfiret eder.”*⁴³⁸

670-732- İbn Sünnî'nin, Enes'den (r.a.) naklettiğine göre Peygamber (s.a.v.) *“Allah için birbirini seven iki kimseden biri diğerini karşılayıp, kendisiyle musafaha da bulunur ve her ikisi de Peygamber (s.a.v.)’e salat ve selam getirirlerse, geçmişte yaptıkları hatalar ve gelecekte yapacakları yanlışlardan dolayı tüm günahları bağışlanmış olarak birbirinden ayrılıp giderler”* buyurmuştur.⁴³⁹

683-745- İmâm Mâlik, Nafi'den, Nafi'de İbn Ömer'den (r.a.) rivayet ettiğine göre, İbn Ömer “Sizden biriniz aksırır da ona *يَرْحَمُكَ اللَّهُ* denilirse, o da şöyle der:

يَرْحَمُنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ ، وَيَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ *“Allah bize ve size merhamet etsin. Allah bizi ve sizi bağışlasın”* buyurmuştur.⁴⁴⁰ Bütün bunlar sünnettir, bunlarda vacib yoktur.⁴⁴¹

⁴³⁷ Ebu Dâvud, Et'ime, 54 (3854).

⁴³⁸ Ebû Dâvud, Edeb, 153 (5211); İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 192-194.

⁴³⁹ İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no:194.

⁴⁴⁰ Bkz: Nesâî, 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 224-225-226-227.

⁴⁴¹ Hadisin devamında İmâm Nevevî, hadis âlimi olmasının yanında bir fâkih olarak önceki bölümlerde olduğu gibi gerek gördüğü izahı yaparak konuyu şöyle bağlamaktadır; “Âlimlerimiz şöyle demiştir: Teşmit denilen *يَرْحَمُكَ اللَّهُ* sözünü söylemek sünneti kifâyedir. Mecliste bulunanlardan biri bunu söylerse, hepsi için yeterli olur. Fakat faziletli olan, bunu mevcutların tümünün söylemesidir. Çünkü daha önce yazdığımız Peygamber (s.a.v.)’in: “Aksıranın hamd sözünü işiten her Müslüman üzerine *“يَرْحَمُكَ اللَّهُ”* demek bir borçtur.” sözü vardır. Bizim bu anlattığımız Şafi’î mezhebinin görüşü olan teşmitin müstahab oluşudur. Mâliki âlimleri bunun vâcib olduğunda ayrılığa düşmüşlerdir. Kâdî

3.2.10.1. Aksıran Hamd Etmeyince Karşılık Gerekir mi?

684-746⁴⁴² Sahabî olan Salim b. Übeyd el-Eşca'i'den (r.a.) yapılan rivayette dediğine göre “Biz Rasûlullah (s.a.v.)’ in yanında idik. O sırada cemaatten biri aksırıp: “السَّلَامُ”

” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) “Sana ve annene de selâm olsun.

(burada selâmın gereği ne)! Sizden biriniz aksırdığı zaman Allah’a hamd etsin” dedi.

Bundan sonra bazı hamd şekillerini anlattı ve “Hamd edip aksıran kimsenin yanında

bulunan, “يَرْحُمُكَ اللَّهُ” desin, aksıran da onlara cevap olarak, “وَيَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ” (Allah

Bize ve size mağfiret etsin) desin” buyurdu. ⁴⁴³

3.2.9. Çeşitli Konularda Dualar ve Zikirler

3.2.11.1. Toplantıdan Kalkarken Okunacak Dualar

758-846 Ebû Hureyre’ den (r.a.) yapılan rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) “Kim bir mecliste oturur da orada çok boş söz söylerse, sonra o meclisten kalkmadan önce

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

Abdülvahhab, “Bu teşmit sünnettir. Bizim mezhebimizde olduğu gibi, cemaat içinden bir kişinin teşmiti yeterlidir.” demiştir.

İbn Müzeyn demiştir ki, “Bütün cemaatin teşmit yapması gereklidir.” İbnu'l-Arabî El-Mâlikî de bunu benimsemiştir.”

⁴⁴² Nevevî “Daha önce geçen hadisten dolayı, aksıran hamd etmezse, ona teşmit yapılmaz. Hamdin, teşmitin ve buna cevap vermenin en azı, yanındaki arkadaşı işitecek kadar sesi yükseltmektir.”

Aksıran adam Allah'a hamd sözünden başka bir söz söylerse, teşmite hak kazanmaz.” Diyerek hadis-i şerifi nakleder, sonra da” Namazda iken aksıran kimsenin, kendine işittirecek bir sesle Elhamdülillâh, demesi bizim Şafi’î mezhebinde müstahabdır. Mâlikî âlimleri için üç görüş vardır. Birincisi bu bizim görüşümüzdür. İbn Arabî bunu seçmiştir. İkincisi, içinden hamd eder. Üçüncüsü Sahnun'un söylediğidir ki ne aşikâre hamd eder ne de içinden... Aksırmaya gelince, sünnet olan elini yahut mendilini ağzına koymak ve sesi alçaltmaktır.” Sözleriyle açıklamasını yapmaktadır.

⁴⁴³ Ebu Dâvud, Edeb, (98) 5031; Nesâî, ‘Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, hadis no: 225.

“Allah ’ım, Sana hamd ederek Seni noksanlıklardan tenzih ederim. Senden başka İlâh olmadığına şahitlik ederim. Senden mağfiret dilerim ve Sana tevbe ederim” derse, muhakkak o meclisde olan günahları bağışlanır” buyurmuştur. ⁴⁴⁴

759-847- Ebû Berze’den (r.a.) rivayet edildiğine göre (Onun ismi Nadle’dir. O önceki hadisi bu şekilde aktarmıştır) Rasûlullah (s.a.v.) meclisten kalkmak istediği zaman işin sonunda سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

“Allah ’ım, Sana hamd ederek Seni noksanlıklardan tenzih ederim. Senden başka ilâh olmadığına şahitlik ederim. Senden mağfiret dilerim ve Sana tevbe ederim” dedi.

Bunun üzerine bir adam“Yâ Rasûlullah, sen bir söz söylüyorsun ki, geçmişte onu söylememiştin” dedi. Peygamber (s.a.v.) “Bu, mecliste olanlara bir keffarettir” buyurdu. ⁴⁴⁵

772-860- Hz. Aişe’den (r. anhâ) yapılan rivayette şöyle demektedir: “Ben öfkeli bir halde iken Peygamber (s.a.v.) yanıma geldi. Burnumun yumuşağından tutup onu ovdu.

Sonra da “Ey Ayşecik, şöyle söyle: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي، وَأَذْهَبْ غَيْظَ قَلْبِي وَأَجِرْ نِي مِنَ الشَّيْطَانِ

“Allah ’ım, benim günahımı bağışla, kalbimin kinini/öfkesini gider ve beni Şeytan ’dan koru” dedi.” ⁴⁴⁶

3.2.10. Her vakitte Okunması Müstehab Dua ve Zikirler

1000-1133- Sahâbe olan Tarık b. Eşyem el-Eşça’i’den (r.a.) yapılan rivayete göre, bir insan İslâmı kabul ettiği zaman Peygamber (s.a.v.) ona namazı öğretir ve sonra şu

kelimelerle duâ etmesini ona emrederdi: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، وَارْحَمْنِي، وَاهْدِنِي، وَعَافِنِي، وَارْزُقْنِي

“Allah ’ım beni bağışla, bana merhamet et, bana hidâyet ver, bana âfiyet ver ve beni rızıklandır.” ⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Tirmizî, De’avât, 39 (3433); Ebu Dâvud, Edeb, 32 (4857); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 397.

⁴⁴⁵ Ebu Dâvud, Edeb, 32 (4859); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 426; Hâkim, Müstedrek, Cilt: I, s. 720’ de bu hadisi Hz. Âişe yolu ile rivayet etmiş ve “İsnad yönünden sahihtir.” demiştir.

⁴⁴⁶ İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 455.

⁴⁴⁷ Müslim, Zikr, 34 (2697).

açığa vurduğumu ve benden daha iyi bildiklerini bana bağışla. Evvel ve son Sensin. Sen her şeye kadirsin.” ⁴⁵⁰

1010-1143- İmam Müslim’in, Sa’d b. Ebi Vakkas’tan (r.a.) rivayet ettiğine göre Peygamber (s.a.v.)’e bir a’rabî/bedevî gelerek “Ey Allah’ın Rasûlu kendisiyle dua edebileceğim bir söz ve dua bana öğret” deyince, Rasûlullah (s.a.v.) şu duayı öğretmiştir: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Kendisinden başka ilah olmayan Allah tektir.

Ve O’nun ortağı yoktur. Allah büyüklerin en büyüğüdür. Allah’a çok hamd olsun. Âlemlerin Rab’bi olan Allah’ı tenzih ederim. Güç, kuvvet, kudret Aziz ve Hakîm olan Allah’ındır”

Bunun üzerine soruyu soran bedevî “bu söylediklerin Rab’bine aittir. Peki ya kendim için nasıl dua edeyim?” deyince, Rasûlullah (s.a.v.) ona şöyle dua et buyurmuştur:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي وَعَافِنِي “Allah’ım, bana mağfiret eyle, bana merhamet eyle, bana hidayette daim eyle ve beni afiyette kıl.” Ancak hadisın ravisi, “Beni afiyette kıl” ifadesinin olup olmadığına şüpheye düşmüştür. ⁴⁵¹

1034-1168- İbn Mes’ud’dan (r.a.) rivayet edilmiştir ki,

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ، وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ، وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ، وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بَرٍّ، وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ، وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ “Allah’ım! Senin rahmetini gerektirenleri ve mağfiretinin büyüğünü, her günahıtan selâmeti ve her iyilikten de mükâfatı, cennete ulaşmayı ve ateşten kurtulmayı Senden isteriz” Peygamber’in (s.a.v.) dualarındandır. ⁴⁵²

3.2.12.2. Peygamberimizin Öğrettiği Tevbe Duası:

1035-1169-Câbir b. Abdullah’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, “Bir adam Rasûlullah (s.a.v.)’e gelip şöyle dedi: Günahlardan yazık oldu bana, vay başıma! İki kez yahut üç kez söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ona şöyle söylemesini tavsiye etti:

⁴⁵⁰ Buharî, De’avât, 60 (6398); Müslim, Zikr, 70 (2719).

⁴⁵¹ Müslim, Zikr, 33 (2696).

⁴⁵² Hâkim, **Müstedrek**, Cilt: I, s. 706’da Müslim’in şartına göre sahihtir, demiştir.

اللَّهُمَّ مَغْفِرَتِكَ أَوْسَعُ مِنْ ذُنُوبِي وَرَحْمَتِكَ أَرْجَى عِنْدِي مِنْ عَمَلِي

*benim günahlarımdan çok daha geniştir, rahmetin de benim nazarımda yaptığım amelden çok daha güvencelidir.”*⁴⁵³ Adam bu sözleri söyledi. Sonra peygamber (s.a.v.) ona bu duayı tekrarlamasını söyledi. Adam tekrarladı. Sonra gene tekrarlamasını söyledi, adam da tekrarladı. Bunun üzerine peygamber (s.a.v.) ona: *“Haydi kalk, günahların bağışlanmıştır”* dedi.”

1040-1174- Ebu Davud’un bildirdiğine göre, İbn Mes’ud (r.a.), Rasûlullah’ın (s.a.v.) duanın üç kez tekrarlanmasından hoşlandığını, istiğfarda bulunmanın da üç kez tekrarından hoşnut kaldığını belirtmiştir.⁴⁵⁴

3.2.12.3. Bir Kimseye Onun Arkasından Dua Etmek

Bunların ardından gelenler de; رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا

“Ey Rabbimiz” derler, *“Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”*⁴⁵⁵

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ

Bil ki, Allah’tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah’tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.⁴⁵⁶

Yine Yüce Allah Hz. İbrahim (a.s.)’dan da haber vererek şöyle buyuruyor:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ *“Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!”*⁴⁵⁷

Yüce Allah Hz. Nuh (a.s.)’dan haber vererek şöyle buyuruyor:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَرِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

⁴⁵³ Hâkim, **Müstedrek**, Cilt: I, s. 728.

⁴⁵⁴ Ebu Dâvud, Salât, 359 (1524); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 457; İbnü’s-Sünnî ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 368.

⁴⁵⁵ Haşr 59/10.

⁴⁵⁶ Muhammed 47/19.

⁴⁵⁷ İbrahim 14/41.

“Rab’bim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.” ⁴⁵⁸

3.2.11. İstiğfar Bahsi

Bu kısım İmam Nevevi’nin kitabının son bölümüdür.⁴⁵⁹ İstiğfar hakkında ayetler ile başlamakta, devamında istiğfarı teşvik eden hadisler, önemini açıklayan hadisler, Peygamberimizin hayatında nasıl ne zaman ve kaç kere istiğfar ettiğine dair hadisler sırası ile tekrarlardan kaçılarak bütüncül bir şekilde aktarılmıştır. İmam Nevevi’nin tasnif ve özetlemedeki mahareti bu bölümde de kendini göstermektedir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Günahların için mağfiret dile ve sabah akşam Rab’bine hamd ederek tesbihde bulun. سُبْحَانَ اللَّهِ ، وَبِحَمْدِهِ söyle.”* ⁴⁶⁰

Yine Allah Teâlâ *“Günahın için ve erkek kadın mü’minler için mağfiret dile”* ⁴⁶¹ buyurmuştur. *“Allah’dan mağfiret dileyiniz. Muhakkak surette Allah’ın mağfireti boldur, merhameti geniştir.”* ⁴⁶²

Allah kullarını (her hal ve hareketleri ile) görendir. (Allah’ın azabından korkup) yasaklardan sakınan o mü’minler duâ edip derler: *Ey Rabbimiz! Biz iman ettik, bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru.* Onlar sabredenler, sadakat gösterenler, Allah’a ibâdet edenler ve seher vakitlerinde mağfiret dileyenlerdir.” ⁴⁶³

“Sen (ey Peygamberim) o inkârcıların içinde iken Allah onlara azâb edecek değildi. Allah’dan mağfiret dilerlerken de Allah onlara azâb edecek değil.” ⁴⁶⁴

“O kimseler ki, bir kötülük yaptıkları zaman yahut nefislerine zulmettikleri zaman, hemen Allah’ı anarlar ve günahları için mağfiret dilerler. Allah’dan başka

⁴⁵⁸ Nuh 71/28.

⁴⁵⁹ Nevevî son konu başlığını istiğfara ayırmasını şu şekilde açıklar: “Bilinmelidir ki bu bölüm gözetilmesi ve üzerine devam edilmesi gereken konuların en önemlisidir. Bunu geciktirdim ki, kitabın mağfiret dileği ile son bulması, ömrümüzü Kerim olan Allah’ın mağfireti ile tamamlamaya hayırlı bir yorum olsun. Biz bu mağfireti ve diğer hayır çeşitlerini hem kendim için hem dostlarım hem de diğer Müslümanlar için istiyorum. Âmin...”

⁴⁶⁰ Mü’min 40/55.

⁴⁶¹ Muhammed 47/19.

⁴⁶² Nisa 4/106.

⁴⁶³ Âli İmran 3/16-17.

⁴⁶⁴ Enfâl 8/33.

günahları kim bağışlayabilir! Hem de onlar bildikleri halde, yaptıkları günah üzerinde ısrar etmezler.”⁴⁶⁵

“Kim bir kötülük işlerse yahut (Allah’a isyan sureti ile) kendine yazık ederse, sonra da Allah’dan mağfiret dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı, çok merhamet edici bulur.”⁴⁶⁶

*Rabbinizden mağfiret isteyin, Sonra O’na tevbe edin.*⁴⁶⁷

Allah Teâlâ Nuh’ dan haber vererek şöyle buyurmuştur: *Dedim ki, Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü o çok bağışlayandır.*⁴⁶⁸

Allah Teâlâ Hud peygamberden haber vererek şöyle buyurmuştur: “*Ey Kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin sonra O’na tevbe edin.*”⁴⁶⁹

1049-1184- Sahâbe olan el-Eğarru’l-Müzenî’den (r.a.) yapılan rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) “*Benim kalbime bir dalgınlık gelir. Ben de günde yüz defa Allah’a istiğfarda bulunurum*” buyurmuştur.⁴⁷⁰

1050-1185- Ebû Hureyre’ den (r.a.) yapılan rivayette Rasûlullah’tan (s.a.v.) “*Allah’a yemin ederim ki ben, günde yetmiş defadan çok Allah’dan mağfiret dilerim ve ona tevbe ederim*” dediğini duyduğunu söylemiştir.⁴⁷¹

3.2.13.1. Seyyidü’l-İstiğfâr Duası (İstiğfarın Büyüğü)

1051-1186- Şeddad b. Evs’den (r.a.) yapılan rivayete göre Peygamber (s.a.v.) “*İstiğfarın başı, kulun اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أُبُوُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ، وَأُبُوُ بِذَنْبِي فَأَغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ*

⁴⁶⁵ Âli İmran 3/135.

⁴⁶⁶ Nisa 4/110.

⁴⁶⁷ Hud 11/3.

⁴⁶⁸ Nuh 71/10.

⁴⁶⁹ Hud 11/52; bu ayeti kerimeyi naklettikten sonra Nevevî hadis-i şeriflere geçmeden önce şöyle demektedir: “Mağfiret dilemek konusunda âyetler çok olup bilinmektedir. Yazdığımız bir kısım âyetlerle uyarma elde edilmiş olur.

Mağfiret dileme üzerinde rivayet edilen hadisler çok olduğundan onlara nihayet vermek mümkün olmaz. Fakat ben bunların bir kısmına işaret edeceğim.”

⁴⁷⁰ Müslim, Zikr, 42 (2702); Ebu Dâvud, Salât, 359 (1515); İbn Mâce, Edeb, 57 (3815); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 449.

⁴⁷¹ Buhârî, De’avat, 3 (6307).

الدُّنُوبُ إِلَّا أَنْتَ “Allah ’ım! Sen Rab ’bimsin. Senden başka İlâh yoktur. Sen beni yarattın, ben Senin kulunum. Sana verdiğim (tevhidden ibaret) söz ve va’d üzereyim, gücüm yetesiye. Yaptığım şeylerin kötülüğünden Sana sığınırım. Bana olan nimetini itiraf ediyorum. Günahımı da itiraf ediyorum. Beni bağışla; çünkü Senden başkası günahları bağışlayamaz; ancak Sen bağışlarsın, demesidir. Kim inanarak gündüz bunları söyler de o gün akşamdan önce ölürse, o kimse cennet ehliendir. Kim de bu sözlerle inanarak geceleyin söylerde, sabahlamadan ölürse, o kimse cennet ehliendir” buyurmuştur.⁴⁷²

Seyyidü’l- istiğfarı Es’ad Coşan hadis dersinde cümle cümle şu şekilde açıklamaktadır; “(Seyyidül-istiğfar) ”Yâni tevbe edişlerin, mağfiret dileyişlerin, istiğfarların efendisi, en üstünü, en kıymetlisi, en güzeli, (en yekulül-abdü) kulun şöyle demesidir: (Allâhümme ente râbbî) ”Yâ Rabbi Sen benim Rabbimsin! (Lâ ilâhe illâ ente) Senden başka bir mâbud yok. Ancak yeri göğü yaratan Rabbimiz, mâbudumuz, ilâhımız sensin. Beni sen yarattın yâ Rabbi! (Ve ene abdûke) Ben de senin kulunum! (Ve ene alâ ahdike ve va’dike) ”Ve ben sana ahdim üzere, va’dim üzereyim!” Yâni ezelden va’d etmişiz, “Sana güzel kulluk edeceğiz!” diye, o ahd üzereyim. Veyahut da müslüman olduğu zaman, “Teslim oldum, emrine uyacağım!” diye ahdetmiş oluyor bütün insanlar. “Ben o ahdim ve va’dim üzereyim, müslüman olduğum için...” diye duada böyle söyleyince, Efendimiz bir de eklettirmiş: (Mesteta ’tü) ”Gücüm yettiğince...” Yâni Allah’a ahdine, vaadine sadakatı ne derecede yapabilir insan? Gücü yettiğince yapabilir. (Mesteta ’tü) ”Gücüm yettiğince yâ Rabbi, sana olan va’dimi, ahdimi tutacağım, sana güzel kulluk edeceğim!” (Eûzü bike min şerri mâ sana ’tü) ”Şu benim işlediğim günahların, suçların fiillerin kötülüğünden sana sığınırım. Yâni hata benden, hata edince de cezayı yemem gerekir. Aman yâ Rabbi, böyle bir duruma uğratma! İşlediklerimin kötülüklerinden sana sığınırım, beni kurtar, yâni cezaya çarptırma...”

(Ebûu leke bini ’metike aleyye) ”Senin bana ihsan ettiğin nimetleri biliyorum, itiraf ediyorum. Beni çok nimetlerine mazhar eyledin yâ Rabbi! (Ve ebûu bizenbî) Suçumu da biliyorum, suçumu da itiraf ediyorum; evet suçluyum. Sen

⁴⁷² Buhârî, De’avat, 3 (6306); Seyyidü’l İstiğfar için bkz, Sabah Akşam Okunması İstenen Dualar” babı, Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 19.

nimetleri verdin ama, ben de sana lâıyk kulluk edemedim.” (*Fağfırlı*) ”Yine de af diliyorum, sen beni mağfıret eyle yâ Rabbi! (*Feinnehû lâ yağfıruz-zünûbe illâ ente*) Çünkü senden başka günahları mağfıret edecek yoktur.” Yâni herhangi bir din adamı, hristiyanlarda olduğu gibi papaz, öyle günah affetme selâhiyyetinde herhangi bir kimse yoktur. “Günahları affedersen, sen affedersin!”⁴⁷³

Bu açıklamada dikkat çeken bir nokta vardır ki üzerinde durulması gerekir. O da İslam dinini diğerk dinlerden ayıran çok önemli husus olan affedenin sadece Allah olduğunun bilincinde olmaktır. Putperestlerin af için putlardan yardım dilemeleri, putları aracı kılmaları, Hristiyanların günah çıkarma seansları gibi uygulamalar bizim dinimizde olmayan şirk unsurlarıdır. Seyyidü’l istiğfar duasında da kul sadece Yaradan’dan af dilemekte ve günahları sadece O’nun affedeceğini dil ile de ikrar etmektedir. Rab ile kul arasında vasıtasız bir dua bağı kurularak, her varlık ve kavram zihinlerde doğru şekilde konumlandırılmaktadır. Allah (c.c.)’ ın asla affetmediğı ve kişiyi cehenneme sürükleyen şirk ve şirke götüren her türlü duruma karşı Peygamberimizin dualarında ve istiğfar içeren dualarda adeta tedbirler alınmakta, bu yanlış düşüncelere götürebilecek yolların önüne set çekilmektedir. Her daim iman tazelenmekte, Rab’bin tekliğı ve yüceliğı vurgulanarak, kulun acziyeti ve yaratılış gayesi ön plana çıkarılmaktadır.

1052-1187- İbn Ömer’den (r.a.) yapılan rivayette “Biz bir mecliste Peygamber (s.a.v.)’ in yüz defa: رَبِّ اغْفِرْ لِي، وَتُبْ عَلَيَّ، إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “*Rab’bim, beni mağfıret et, tevbemi kabul et. Sen tevbeleri çok çok kabul eden merhamet sahibisin*” dediğini sayardık.”⁴⁷⁴

1053-1188- İbn Abbas’tan (r.a.) yapılan rivayette “Rasûlullah (s.a.v.) “*Kim istiğfara devam ederse Allah ona her darlıktan bir çıkış, her üzüntüden bir rahatlık verir ve ummadığı yerden ona rızık ihsan eder*” buyurduğu nakledilmiştir. ⁴⁷⁵

1054-1189- Ebû Hureyre (r.a.) ‘den yapılan rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) “*Canım kudret elinde olana yemin ederim ki, eğer günah işlemeseydiniz, Allah sizi giderirdi*

⁴⁷³ Mahmud Es’ad Coşan, Akra Tefsir Sohbeti, 31.10.2000, İsveç,

<http://www.esadcosankulliyati.com/arsiv/tefsir/t001031.html> (06.06.2021).

⁴⁷⁴ Ebu Dâvud, Salât, 359 (1516); Tirmizî, De’avât, 39 (3434); Nesâî, ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle, hadis no: 458.

⁴⁷⁵ Ebu Dâvud, Salât, 359 (1518); İbn Mâce, Dua, 57 (3819).

de günah işleyen bir kavim getirirdi. Onlar Allah'dan mağfiret dilerlerdi. Allah da onları bağışlardı” buyurmuştur.⁴⁷⁶

Bu hadis-i şerif bir diğer üzerinde durulması gereken durumu belirtmektedir. Kul, kulluğunu bilecek ki Rabbinin Gafur ve Gaffâr sıfatları tecelli etsin. Eğer kul günah işlemeseydi affetme durumu ortaya çıkamazdı. Allah (c.c.) günah işlemeyen ve kendisine her daim itaat eden melekleri yaratmıştır. İnsanı ise insan olarak çok yönlü bir varlık şeklinde yani çekildiği imtihana donanımlı olarak belli kabiliyetlere sahip şekilde yaratmıştır. Bir zehir misali olan günahı işleyen fakat Rabbinin bilip günahına panzehir olacak affı, bağışlanmayı ve mağfireti talep eden bir kul olmasını istemiştir. Yani kuldaki hiç günah işlememesini beklememektedir. Bu zaten mümkün değildir. Bu hadis ayrıca günaha giren insanoğlu için gönüllere su serpmekte, onu günahın sebep olduğu iç darlığından kurtarmakta ve günahattan dolayı oluşan sıkıntı ve üzüntüsüne bir çözüm yolu göstermektedir. Kuldaki beklenenin ne olduğu açıkça söylenmektedir. Günah işlememek değil, af dileyebilmek, af edecek olanın ancak Rab'bi olduğunu bilmek ve sadece O'ndan mağfiret talep etmek...

1055-1190- Abdullah b. Mes'ud'dan (r.a.) yapılan rivayete göre *“Üç defa dua etmek ve üç defa istiğfarda bulunmak Resûlullah (s.a.v.)' in hoşuna giderdi”* buyrulmaktadır.⁴⁷⁷ Bu hadis toplu dualar bölümünde de nakledilmektedir.

1056-1191- Ebû Bekr es-Sıddık'ın (r.a.) azatlısından yapılan rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) *“Günde yetmiş defa günaha dönse bile, istiğfarda bulunan kimse, günahda ısrar etmiş olmaz”* buyurmuştur.⁴⁷⁸

İnsan tekrar tekrar aynı günaha düşebilir. Nefis ve şeytan her daim boş durmamakta ve insanın zayıf yönlerini çok iyi bilerek her fırsatı değerlendirmektedirler. Allah Teâlâ kullarını bu hususta Kur'an-ı Kerimde birçok kez uyarmaktadır. Fakat uyardığı bir nokta da şeytanın bizi Allah'ın affı ile kandırma hususudur. İnsan günahı nasıl olsa Allah affeder diye işliyorsa buradaki tevbe yalancıların tevbesi olmaktadır. Gönüllerde olanı en iyi bilen Yüce Yaradan içimizden geçirdiğimiz her türlü duygu düşünce ve niyetleri de değerlendirmektedir. Eğer kul halis niyetle tevbe ediyorsa fakat tekrar aynı günaha düşüyorsa gene tevbe etmekten vazgeçmemesi, hayat boyu mücadeleye devam etmesi istenmektedir. Zira imtihanın

⁴⁷⁶ Müslim, Tevbe, 2 (2749).

⁴⁷⁷ Ebu Dâvud, Salât, 259 (1524).

⁴⁷⁸ Ebu Dâvud, Salât, 259 (1514); Tirmizî, De'avât, 121 (3559).

bitiş zili son nefese kadar devam edecektir. Bu süreçte Allah'ın rahmetinden ümidi kesmenin büyük günah olması ile aynı paralelde olan bu hadis-i şerif tevbe ve istiğfara devamın önemini vurgulamaktadır. Şeytan nasıl son nefesimize kadar bizi kandırmaktan ve günaha düşürmekten vazgeçmiyorsa, kul da ondan daha fazla azmetmeli, sınavın biteceği ana kadar tevbe ve istiğfardan vazgeçmemelidir.

1057-1192- Enes' den (r.a.) yapılan rivayette aktarıldığına göre Rasûlullah (s.a.v.)' in *“Allah Teâlâ buyurdu: Ey insanoğlu! Sen bana duâ ettiğin ve benden umduğun müddet, senden olan günahları sana bağışlarım ve ey insanoğlu, senin günahların gökteki bulutlara kadar olsa bile beis görmem. Sonra benden mağfiret dilesen, seni bağışlarım. Ey insanoğlu! Eğer yer dolusu günahlarla bana karşı çıkıp da sonra hiçbir şeyi bana ortak koşmayarak (küfür üzerinde olmayarak ölüp) bana gelirsen, ben de sana yer dolusu mağfiret ihsan ederim”* dediğini işitmiştir. ⁴⁷⁹

1058-1193- Abdullah b. Büsr'den (r.a.) yapılan rivayette nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) *“Amel defterinde çok istiğfar bulunan kimseye ne mutlu!”* buyurmuştur. ⁴⁸⁰

1059-1194- İbn Mes'ud'dan (r.a.) yapılan rivayette Rasûlullah (s.a.v.) *“Kim: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ، وَأَتُوبُ إِلَيْهِ “Hayat sahibi olup her şeyi idare edip ayakta tutan, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'dan mağfiret dilerim”* derse savaştan kaçmış olsa bile, günahları bağışlanır” buyurmuştur. ⁴⁸¹

Devamında Nevevî şöyle der; *“Derim ki, bu bölüm doğrusu çok geniştir. Bunu kısaltmak konuyu kavrama bakımından daha kolaydır. Bunun için bu kadarla yetiniyoruz.”*

⁴⁷⁹ Tirmizî, De'avât, 107 (3540).

⁴⁸⁰ İbn Mâce, Edeb, 57 (3818).

⁴⁸¹ Ebu Dâvud, Salât, 359 (1517); Tirmizî, De'avât, 127 (3577).

3.2.13.2. İstiğfar ile İlgili Hükümler

İstiğfar ile ilgili olarak Rebî b. Huseym'den (r.a.) şu söz nakledilmiştir. Sizden hiçbiriniz, *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ* “Allah’dan mağfiret dilerim ve ona tevbe ederim” demesin bunu söylemek günah ve yalan olur; eğer günahından tevbe etmemişse...⁴⁸²

3.2.12. İslam’ın Temelini Oluşturan Hadisler

Nevevî bu hadis-i şerifin başında; “Otuzuncu hadis: Bununla otuz hadis tamamlanıyor ve kitab da sona eriyor. Hoş bir isnadla⁴⁸³ bu hadisi anlatacağız. Allah’dan hayırlı hatime dileriz.” diyerek isnadı nakletmektedir:⁴⁸⁴

⁴⁸² İstiğfar ile ilgili hükümler başlığı altında İmam Nevevî “Doğrusu şöyle demelidir: *اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَتَب*” Allah’ım beni bağışla ve tevbemi kabul et.” diye söylediği söz güzeldir. Fakat Allah’dan mağfiret dilerim, sözünü kerih görmesi ve onu yalan sayması görüşüne katılmayız. Çünkü “Estağfirullah” sözünün manası, Allah’ın mağfiretini dilerim, demektir. Burada yalan yoktur. Bundan önce geçen İbn Mes’ud’un hadisi bunu reddetmeye yeterlidir. Fudayl’dan (r.a.) rivayet edilmiştir: Günahı söküp atmadan istiğfar yapmak, yalancıların tevbesidir. Allah kendisinden razı olsun, Râbia El-Adeviye’den nakledilen söz buna yakındır. O şöyle demiştir: “Bizim istiğfarımız, çok istiğfara muhtaç olur.” (Günahları kökünden atarak tevbe etmediğimizden çok istiğfarda bulunmamız gerekir.) Kâbe’nin örtülerine tutunarak bir arabînin şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah’ım! Günahlarıma ısrarla senden mağfiret dilemem yüzsüzlüktür. Senin afv ve mağfiretinin genişliğini bildiğim halde, istiğfarda bulunmayı terk etmem de âciziyettir. Bana muhtaç olmadığın halde, bana ne kadar çok nimetlerle şefkat gösteriyorsun. Ben ise, sana muhtaç olduğum halde günahlarla buğzunu kazanıyorum. Ey söz verdiği zaman onu yerine getiren, azabla korkutunca da bağışlayıp afv eden Allah! Benim büyük günahımı senin büyük afvının içine koy; ey merhamet edenlerin en merhametlisi!” diyerek konuyu bitirmektedir.

⁴⁸³ Ceyyid İsnad: hadis ıstılahında sahih’e yakın mana da zikredilmiştir. Sahih’ in altında ancak hasen li-zâtihi’nin de üstünde olan bir dereceyi gösterir. Talat Koçyiğit, **Hadis İstılahları**, Ankara, 1985, s. 80.

⁴⁸⁴ *فصل أحاديث عليها مدار الإسلام* başlığı ile İslam’ın temel dinamiklerini oluşturan hadisleri nakledeceğini, bu hadis-i şeriflerin sayısı hakkında farklı görüşler bulunduğunu, kendisinin ise bu hadisleri 30’a tamamladığını belirterek, bahsettiği 30 hadis-i şerifi bu kısımda okuyucularına aktarmaktadır.

1091-1227-Şeyhimiz Hafız Ebu'l-Bekâ Halid b. Yusuf en-Nablusi el-Dımeşkî (r.h.) bize anlatmıştır.⁴⁸⁵ Rasûlullah'dan, (s.a.v.) o da Cibril (a.s.)'dan, Cibril de Allah Tebâreke ve Teâlâ'dan bize nakletmiştir.⁴⁸⁶ Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

“Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve onu sizin aranızda da haram yaptım. Öyle ise birbirinize zulmetmeyin.

*Ey Kullarım! Siz gece ve gündüz günah işlersiniz. Ben ise günahları bağışlarım ve beis görmem. Benden mağfiret dileyiniz, sizi bağışlayayım.*⁴⁸⁷

3.3. İSTİĞFARLA İLGİLİ LAFIZLARIN GEÇTİĞİ ORTAK HADİS-İ ŞERİFLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Karşılaştırması yapılan iki eserde aynı amaç doğrultusunda hazırlanmış olması sebebi ile ortak birçok hadis mevcuttur. Konumuz olan istiğfar ile ilgili rivayetlerden yirmi iki tanesi iki kitapta da nakledilen hadislerdendir. Bunların ilki Buhari'den

⁴⁸⁵ İsnad zincirinin tamamı şu şekilde nakledilmiştir. “Ebû Tâlib Abdullah ve Ebû Mansur Yunus ve Ebu'l-Kâsım Hüseyin İbn Hibetullah İbn Mısıri ve Ebu Ya'lâ Hamza ve Ebu Tahir İsmail bize anlatıp demişlerdir: El-Hafız Ebu'l-Kâsım Ali İbn Hüseyin- bu Asakir'in oğludur- bize anlatmıştır. O demiştir ki, Şerif Ebu'l-Kâsım Ali İbn İbrahim İbn-i Abbas Dimeşk hatibi El-Hüseyinî bize söylemiştir. O da demiştir ki, Ebu Abdullah Muhammed İbn Ali İbn Yahya İbn Süfvan bize anlatmıştır. O da demiştir ki, Ebu'l-Kâsım El-Fadl İbni Cafer bize anlatmıştır. O demiştir ki, Ebu Bekir Abdurrahman İbnu'l-Kâsım İbn'l-Ferec El-Haşimî bize anlatmıştır. O da demiştir ki, Ebu Müshir bize anlatmıştır. O da demiştir ki, Said İbni Abdülaziz, Rabia İbn Yezid'den, o da Ebu İdris El-Hulânî'den, o da Ebu Zer'den (r.a.), o da...”

⁴⁸⁶ Kudsî hadis; “Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hz. Peygamber'e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslûbu ile Allah'a nisbet edilerek rivayet edilen, Kur'an'la herhangi bir ilgisi bulunmadığı gibi i'câz vasfı da olmayan hadis” anlamındadır. Yani sözleri Hz. Peygambere, manasının derinliği Allah Teâlâ'ya ait olan hadis-i şeriflerdir. Hayati Yılmaz, “Kudsî Hadis” **DİA**, Cilt: XXVI s. 318.

⁴⁸⁷ Müslim, Birr ve's-Sıla, 20 (2577). Hadisin devamı, “Ey Kullarım! Hepiniz açsınız; ancak yedirdiğim kimse müstesna. Öyle ise benden rızık isteyin ki, size yedireyim.

Ey Kullarım! Hepiniz çıplaksınız; ancak giydirdiğim kimse müstesnadır. O halde benden giyecek isteyin de sizi giydireyim.

Ey Kullarım! Eğer sizden öncekilerle sizden sonraya kalanlarınız, insanlarınız ve cinleriniz, sizden en kötü bir adamın kalbinde olsalar, bu benim mülkümünden hiçbir şey eksiltmez.

Ey Kullarım! Eğer sizden öncekilerle sizden sonraya kalanlarınız, insanlarınız ve cinleriniz sizden en saygılı bir adamın kalbinde olsalar bu benim mülküme bir şey katmaz.

Ey Kullarım! Eğer sizden öncekilerle sizden sonra kalanlarınız, insanlarınız ve cinleriniz bir yerde bulunsalar da benden duâ edip isteseler, ben de onlardan her insana dilediğini versem, bu da benim mülkümünden bir şey eksiltmez;

Ancak bir iğnenin bir defa denize daldırılışı kadar onda azalma olur.

Ey Kullarım! İşte o iyi ve kötü yaptıklarınız işlerinizi (ilmimle ve meleklerimle) sizin için tespit ediyorum. Kim işlerinde hayır görürse, Aziz ve yüce olan Allah'a hamd etsin. Hayırdan başkasını gören kimse de ancak kendi nefsinin kötüsün.” Ebu Müshir demiştir ki, Said İbn Abdülaziz şöyle anlatmıştır: Ebu İdris bu hadisi anlattığı zaman, iki dizi üzerine çökerdi.

nakledilen seyyidü'l istiğfar hadisidir.⁴⁸⁸

el-Ezkâr'daki sıralamayı dikkate aldığımızda ortak olan altı hadis⁴⁸⁹ de gece uykuya yatmadan ya da geceyarısı uyanınca edilen dualar hakkındadır. Bu altı ortak hadisten Peygamberimizin gece uyku halinden her uyandığında dilinden zikir ve istiğfar kelimeleri dökülerek adeta uyku arasında da kalben uyanıklığı sağlamaya çalıştığı, uykunun rehavetine kapılmak ve kendinde olamamak halinden bu dualarla kulluğunu kendine hatırlattığı düşünülebilir.

Günün her anını dua ve zikirlerle kıymetlendiren ve ibadete çeviren örnek peygamber, uykudan önce ve uyku arasında yaptığı dualarla tüm müslümanlara önemli bir mesaj vermektedir. Birçok hadisde ve istiğfar zikrini içeren rivayetlerde de görüldüğü üzere Peygamberimiz belli sayıda veya belli vakitlerde özel dualar etmiş ve bu duaları sahabe öğrenerek tatbik etmiş, bizlere kadar ulaşmasına vesile olmuşlardır. Peki, bu kadar tekrar edilen ve üzerinde durulan dualarda ortak nokta var mıdır diye sorarsak cevabımız evet olacaktır. Bu ortak nokta ise Yaratıcıdan af dilemektir. Gece uykuda olan bir insan günah işleyecek bir durumda olmadığı halde Peygamberimiz uyku arasında dahi Allah'tan bağışlanma dilemiştir. Bu durum, istiğfar kavramına dair bu tezde dile getirilen kapsamı onaylamaktadır. Bu kapsam, istiğfarın sadece günah işlenince, bir kusur meydana gelince dille söylenen zikir olmaktan çok daha fazlası

⁴⁸⁸ 1- Şeddad ibn Evs'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

İstiğfarın seyyidi (Allah'dan, bağışlanmayı dilemenin en iyisi);

اللهم أنت ربي لا إله إلا أنت خلقتني وأنا عبدك وأنا على عهدك وعدك ما استطعت أبوء لك بنعمتك على وأبوء لك بذنبي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت أعوذ بك من شر ما صنعت

“Allah'ım, Sen benim Rab'bimsin. Senden başka ilâh yoktur. Beni yarattın ve ben Senin kulunum. Gücüm yeterince, Senin emrine ve va'dın üzereyim. Senin bana olan nimetini ikrar ve itiraf ediyorum. Günahımı da itiraf ediyorum, beni bağışla; çünkü Senden başkası günahları bağışlayamaz. Yaptığım şeylerin kötülüğünden Sana sığınırım.” Bir kul, gecelediği zaman bunu söyler de Ölürsse, cennete girer (yahut cennet ehlinden olur). Sabahladığı zaman bunu söyler de o gününde ölürsse, (yine cennete girer.) Nesâî “Amelü'l-yevm ve'l-Leyle” hadis no:19; Nevevî “el-Ezkâr” hadis no:170 (211) “Sabah Akşam Okunması İstenen Dualar” bâbı

⁴⁸⁹ 1-Nesâî “Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle” hadis no: 877 (871); Nevevî “el-Ezkâr” hadis no: 31 (42) “Herhangi bir Vakitle Sınırlı Olmayan Zikirlerin Fazileti” bâbı.

2-Nesâî “Amelü'l-yevm ve'l-Leyle” hadis no: 797; Nevevî “el-Ezkâr” hadis no: 237 (285), Bela ve Afetlerden Korunma İçin Okunacak Dualar” bâbı.

3-Nesâî “Amelü'l-yevm ve'l-Leyle” hadis no: 718; Nevevî “el-Ezkâr” hadis no: 222(267), Bela ve Afetlerden Korunma İçin Okunacak Dualar” bâbı.

4-Nesâî “Amelü'l-yevm ve'l-Leyle” hadis no: 797; Nevevî “el-Ezkâr” hadis no: 237 (285), Bela ve Afetlerden Korunma İçin Okunacak Dualar” bâbı.

5-Nesâî “Amelü'l-yevm ve'l-Leyle” hadis no: 770, Nevevî; “el-Ezkâr” hadis no: 241 (289), Bela ve Afetlerden Korunma İçin Okunacak Dualar” bâbı.

6-Nesâî, “Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle”, hadis no: 861; Nevevî, “el-Ezkâr”, hadis no: 250, “Geceleyin Uyanınca Tekrar Uyumak İsteyenin Yapacağı Dua” bâbı.

olduğudur. Kulda gerçek manada Yaratıcı-yaratılan ilişkisini yerli yerine zihinlerde oturtan ve denge unsuru olan, birçok yönde tesir eden bir dua olduğudur. Bu sebeple niyet tazelemesi yapılması gereken her anda yer almaktadır.

İki eserde ortak olan bir hadis de Peygamberimizin sefere çıkmadan ata binerken ayağını üzengiye koyduğunda⁴⁹⁰ ettiği duadır. Burada istiğfarın yani af talebinin yer alması yolculuğa çıkmadan hemen önce adeta bir ön hazırlık gibi gönlü kötü duygulardan uzaklaştırarak, yolculuk boyunca günaha düşmek ve niyetinden sapma yanlışından korunmak için olsa gerektir. Dile kolay olan bu duaları günün birçok vaktinde söylemek zor olmayan fakat tesiri fazla olan pratik yöntemlerdir. Tekrar ile telkin yönteminin kişinin üzerindeki tesirine kısaca değinmiştik. Bu yöntem hem kolay hem etkilidir. İnsanı yaratan ve onu en iyi bilen onu meydana getirendir. Bizim zaaflarımızı eksiklerimizi ve güçlü yanlarımızı da en iyi bilen tabii ki O'dur. Bize sunduğu reçetelerde bizim fitratımıza en iyi gelen ilaçlar olacaktır. İşte günlük hayatı kuşatan kısacık dualar bu reçetelerden bazılarıdır. Gelişen bilim ve teknoloji de İslam dininin bizlere ayet ve hadislerde yapmamızı tavsiye ettiği birçok uygulamanın faydasını ortaya çıkarmakta ve onaylamaktadır. Peygamberimiz bzm için dinin pratik yönünü ve örnekliğini teşkil eder. O sebeple yaptığı bütün dualar ve belli vakitlerde belli sayıda yaptığı zikirler aynen örnek almamız gereken sünnetlerdendir.

Bu konuda ortak olan hadislerden bir tanesi de Peygamberimizin bir duayı ve istiğfarı üç kere tekrar ettiğine dairdir.⁴⁹¹ Peygamberimizin sahabe ile konuşurken, vaaz ederken önemli gördüğü hususları üç kere tekrar ettiğine yönelik başka rivayetler de mevcuttur. Bunun amacı konunun öneminin anlaşılması, sahabenin hatırında

⁴⁹⁰ Ali b. Rabîa şöyle demiştir: Üzerine binmesi için Ali b. Ebû Tâlib'e (r.a.) bir hayvan getirildiği bir zamanda ben de yanındaydım. Hz. Ali ayağını üzengiye koyduğu zaman "Bismillah" (Allah'ın adıyla) dedi. Hayvanın sırtına binip oturduğu zaman:

الحمد لله الذي سخر لنا هذا وما كنا له مقرنين وإنا إلى ربنا لمنقلبون "Bunları bizim hizmetimize veren Allah'ın şânı ne yücedir! O'nun ihsanı olmasaydı, biz buna güç yetiremezdik. Muhakkak ki biz, Rab'bimize dönmüş olacağız" dedi. Sonra üç defa الحمد لله ve üç defa "الله أكبر" dedi. Sonra:

سبحانك إني ظلمت نفسي فاغفر لي إنه لا يغفر الذنوب إلا أنت "Allah'ım, Seni tenzih ederim. Ben kendime yazık ettim, beni bağışla, çünkü günahları ancak Sen bağışlıyorsın" dedikten sonra gülümseyince kendisine "Ey Mü'minlerin Emiri neden güldün?" diye sorulmuştur. Cevaben, "Peygamber (s.a.v.)'i gördüğümde böyle yapmıştı ve sonra gülmüştü. Ben de ona "Ey Allah'ın Resulü, neden güldün?" diye sorduğumda "Noksanlardan, münezzeh olan senin Rab'bin, kulunun şöyle demesinden memnun kalır: Allah'tan başka günahları bağışlayanın yok olduğunu bilerek: "Allah'ım Benim günahlarımı bağışla" demiştir.

⁴⁹¹ Ebu Davud, İbn Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.)'in duanın üç kez tekrarlanmasından hoşlandığını, istiğfarda bulunmanın da üç kez tekrarından hoşnut kaldığını belirtmiştir.

kalmasını kolaylaştırmak ya da sonradan gelenlerin anlayabilmesi veya iyi duyamayanların duymalarını sağlamak için olabilir. Herkesin yaratılışı farklı ve kavrayış hızları farklı farklıdır. Daha çok kişinin sözünü kavraması için tekrar etmiş olabileceği gibi ezberlenmesini sağlamak için de olabilir. Ancak yukarıdaki rivayet sahabeye karşı değil Allah'a karşı yapılan duanın tekrarı ile ilgilidir. Allah için saydığımız maddeler geçerli olamayacağına göre bu durumun kula yönelik bir etkisi olduğu muhakkaktır. O da duada ısrarcı olmanın tavsiye edilmesi, duayı içselleştirebilmek ve manen daha iyi odaklanabilmek olabilir.

Peygamberimizin iki kitapta ortak olan diğer iki hadisi⁴⁹² de kabir ehli ile alakalıdır. Çeşitli rivayetlerde ölümü düşünmek tavsiye edilmekte, kabir ziyareti yapılması söylenmektedir. Peygamberimizin kabir ehlinin affi için duası ve kabir ehli ile konuşarak dua etmesi de yukarıda bahsedilen psikolojik boyutta değerlendirilecek olursa kişiyi kötü işler yapmaması konusunda teşvik etmektedir. Bir diğer yönü ise sevdiğinden ayrılan insanın yaşadığı üzüntü ve ayrılık acısını yatıştırıcı, gönlünü rahatlatıcı etkisidir. Vefat eden kişinin onu duyduğunu bilmek, aradaki mesafenin yakınlığını hissettirir, ayrılık acısının verdiği uzaklık hissini ortadan kaldırır.

İki kitapta ikişer hadisle ortak olan bir diğer konu da aksıran kişinin edeceği dua bahsidir.⁴⁹³ Bu dualarda da hamd ile beraber aksıran kişinin affi talep edilir. Daha önce bahsedilen önemli bir husus bu hadiste açıkça görülmektedir. Vurguladığımız üzere Peygamberimizin hayatı ibadetleşmiş, her hali ile ibadete dönüşmüş bir hayattır. Bu hadisler olmasa idi, kişinin aklına aksırdığı zaman ne Allah'a hamd etmek, ne de

⁴⁹² 1-Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayetine göre, Peygamber (s.a.v.) cenaze üzerine namazda şöyle duâ etmiştir:

اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبُّهَا وَأَنْتَ خَلَقْتَهَا وَأَنْتَ هَدَيْتَهَا لِلْإِسْلَامِ وَأَنْتَ قَبَضْتَ رُوحَهَا وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِسِرِّهَا وَعَلَانِيَتِهَا، جِنَّا شَفَعَاءُ فَاغْفِرْ لَهُ
“Allah'ım! Sen bu cenazenin Rab'isin, onu Sen yarattın, onu İslam'a Sen ilettin, ruhunu Sen kabzettin (aldın), onun gizli ve aşikâr işlerini en iyi bilensin. Biz, şefaatçiler olarak geldik; onu bağışla.”

2-Hz. Âişe (r. anhâ) şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) evimde bulunduğu her gece, gecenin son kısmında Bakî' mezarlığına çıkıp، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَاهْلِبَيْتِ الْعَرْقَدِ، وَأَنْتَ أَكْبَرُ مَا تُؤْعَدُونَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَاهْلِبَيْتِ الْعَرْقَدِ
“Selâm üzerinize olsun, ey mü'minler topluluğu! Vadedildiğinize kavuştunuz. Ecriniz yarıya (kıyamete) ertelenmiştir. Biz de Allah dilediği zaman size kavuşacağız. Allah'ım! Bakî'ul-Ğarkad mezarlığında yatanlara mağfiret buyur” derdi.”

⁴⁹³ 1-İmâm Mâlik'ten, O da Nafi'den, Nafi'de İbn Ömer'den (r.a.) rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle demiştir: Sizden biriniz aksırır da ona يَرْحَمُكَ اللَّهُ denilirse, o da şöyle der:

يَرْحَمُنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ، وَيَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ “Allah bize ve size merhamet etsin. Allah bizi ve sizi bağışlasın.”

2-Sahabî olan Salim b. Übeyd el-Eşcai'den (r.a.) yapılan rivayete göre, Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında iken cemaatten biri aksırıp: “السَّلَامُ عَلَيْكُمْ” demiş, bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Sana ve annene de selâm olsun, Sizden biriniz aksırdığı zaman Allah'a hamd etsin.” Bundan sonra bazı hamd şekillerini anlatmış ve “Hamd edip aksıran kimsenin yanında bulunan، وَيَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ” desin. Aksıran da onlara cevap olarak، “يَرْحَمُكَ اللَّهُ” desin. Aksıran da onlara cevap olarak، “يَرْحَمُكَ اللَّهُ” desin. Aksıran da onlara cevap olarak، “يَرْحَمُكَ اللَّهُ” desin.

yanındaki Müslüman kardeşlerine dua etmek gelirdi. İşte bu hadisler ile günlük hayatta hep başımıza gelen bir olay Allah'a hamd ve karşılıklı dua ile muhabbetleşmeye vesile kılınmış ve fizyolojik bir olay ibadetleşmiştir. Bu ayrıca muciz rivayetlerden bir tanesidir. Burada neden Allah'a hamd edilmektedir? Çünkü günümüz bilimsel gelişmelerinde hapşırın kişinin kalbinin durarak tekrar çalışmaya başladığı öğrenilmiştir. Yüzyıllar öncesinde bu durum bilinmediği bir zamanda, Allah Rasûlu bize aksırdığımızda Allah'a hamd etmeyi öğretmiştir. Bu gerçek bilinmeseydi, neden sübhanallah demiyoruz, allahuekber demiyoruz, elhamdülillah diyoruz denebilirdi. İşte burada sünnetin ebediliği ve kıymeti bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ahir zaman olan peygamberi olan Rasûl'ün (s.a.v.) hadisleri de kıyamete kadar geçerlidir. Bilimsel gelişmelerle ne denli yerinde ve faydalı tavsiyeler olduğu bazen gün yüzüne çıkmakla beraber, daha ileri gelişmeler ve araştırmalar ile çok daha fazlası ortaya konulacaktır.

Üçer kere farklı rivayetleri ortak olan hadisler meclisten kalkarken veya bir mecliste edilen duaları⁴⁹⁴ içermektedir. İmam Nesâî'nin kitabında konu ile ilgili rivayetlerin tümünü toplaması eserin genel özelliklerinden biri ve müellifin karakterini de yansıtan bir durumdur. Bütün rivayetleri en küçük bir kelime ya da ravi farkı ile tek başlık altında toplamaya okuyucunun kendisinin hadis hakkındaki genel kanaatına ulaşmasını sağlamak istemektedir. Bir tümevarım tekniği göze çarpmaktadır.

İmam Nevevi ise tam tersi bir yöntemle kendisi gerekli sentezi yaparak uygun gördüğü tek bir hadisi nakletmekle yetinmiştir. Adeta bir tümdengelim yöntemi söz konusudur. O sebeple aynı konuda iki kitapta da birden fazla ortak hadis olması, bizim için çok şey ifade etmektedir. Birincisi Peygamberimizin bu konuya verdiği önemi bize gösterir. İkincisi çok defa rastlanan bir durum olması ve Peygamberimizin aynı

⁴⁹⁴ 1-Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Kim bir mecliste oturur da orada çok boş söz söylerse, sonra o meclisten kalkmadan önce şöyle derse, muhakkak o meclisinde olan günahları bağışlanır:

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

“Allah'ım, Sana hamd ederek Seni noksanlıklardan tenzih ederim. Senden başka İlâh olmadığına şahitlik ederim. Senden mağfiret dilerim ve Sana tevbe ederim.”

2-Ebû Berze'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, “Resûlullah (s.a.v.) meclisten kalkmak istediği zaman işin sonunda سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

“Allah'ım, Sana hamd ederek Seni noksanlıklardan tenzih ederim. Senden başka ilâh olmadığına şahitlik ederim. Senden mağfiret dilerim ve Sana tevbe ederim” derdi. Bunun üzerine bir adam “Ya Rasûlullah, sen bir söz söylüyorsun ki, geçmişte onu söylememiştin” deyince, Peygamber (s.a.v.)

“Bu, mecliste olanlara bir keffarettir” buyurmuştur.

3-Nâfi', İbn Ömer (r.a.)'dan rivayet ederek, “Allah Rasûlünün (s.a.v.) bir mecliste yüz kere:

“Rab'İm beni bağışla ve tevbe kabul buyur! Çünkü Sen tevbeyi çokça kabul eden, ziyadesiyle bağışlayansın.” dediğini sayardık” demiştir.

durumda farklı uygulamaları olmasıdır. Üçüncü olarak rivayetlerdeki farkın dikkat çekecek derecede olmasıdır. Bunun bir sebebi de bir grub sahabe içinde söylenmesinden dolayı mana ile rivayetten doğan farklılıklar olabilmektedir. Dördüncüsü konunun önemine binaen müellifin vurgulamak istemesidir, denilebilir.

Bir diğer ortak rivayet Hz. Aîşe'nin Kadir gecesi duasını sorduğu rivayettir.⁴⁹⁵ Özel gün ve geceler için Peygamberimiz farklı dua ve zikirler tavsiye etmiştir. Hakkında sure bulunan böyle büyük bir gece hakkında Kütüb-i Sitte'de aktarılan bir zikrin zaten bu temel zikir kitaplarında olmaması düşünülemez.

Peygamberimizin yemek yediği ev sahibine Allah'tan mağfiret dilediği duayı içeren hadis⁴⁹⁶ de iki eserde bulunmaktadır.

Allah Rasulünün vefatı esnasında ettiği dua⁴⁹⁷ iki kitabın ortak hadislerindendir. 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle'de 1048. El-Ezkâr'da 378. rivayettir. İmam Nesâî insan ömründe başa gelen olaylara göre bir sıralama takip ettiği için eserin son babında ölüm anında edilen dualar yer almaktadır. İmam Nevevî ise farklı bir sıralama takip etmekte ve kitabın son bölümünü istiğfar bahsine ayırmaktadır. Bu sebeple estağfirullah zikrini tavsiye eden rivayetler⁴⁹⁸ el-Ezkar'ın istiğfar başlığı altında toplu şekilde yer almaktadır. İmam Nesâî ise adeta konuyu merkeze alarak

⁴⁹⁵ Sahih isnadlarla Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve daha başkalarının rivayet ettiklerine göre, Hz. Aîşe (r.anha): "Ey Allah'ın Rasûlu, eğer kadir gecesini öğrenecek olursam o gecede nasıl dua edeyim" diye sorduğunda Allah Rasulu, اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَفْوٌ كَرِيمٌ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي "Allah'ım, Sen Affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affeyle" buyurmuştur.

⁴⁹⁶ Sahâbi Abdullah b. Bûsr rivayetinde şöyle anlatmıştır: "Resûlullah (s.a.v.) babama misafir olarak geldi. Biz de ona bir yemek ve bir hurma tatlısı ikram ettik. Peygamber (s.a.v.) bunlardan yedi. Sonra kendisine hurma getirildi. (Bir kap içinden) onu yiyordu. Çekirdekleri, işaret parmağı ile orta parmağını büküp toplayarak onları iki parmağının arasına alıyordu. (Hurma kabının içine bırakmıyordu, sonra dışarıya atıyordu.) Sonra kendisine içilecek bir şey getirildi. Resûlullah (s.a.v.) ondan içti. Sonra da onu/kalanını sağında bulunan kimseye verdi. Babam Rasûlullah'ın hayvanının geminden dizgininden tutarak: Bizim için de Allah'a duâ buyur, dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle duâ etti: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِيْمَا رَزَقْتَهُمْ وَارْحَمْهُمْ وَاعْفُ عَنْهُمْ "Allah'ım! Kendilerine rızık olarak verdiğin şeyde bereket ihsan et. Onların günahlarını bağışla/mağfiret buyur ve onlara merhamet eyle."

⁴⁹⁷ Abbâd b. Abdillâh b. Zubeyr, Âîşe (r. anhâ)'dan rivayetine göre, vefatı anında Allah Rasûlu (s.a.v.)'in اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَارْحَمْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى "Allah'ım, beni bağışla, beni esirge ve beni Refik-i A'lâ'ya eriştir!" dediğini duymuştur.

⁴⁹⁸ 1- el-Eğar'dan, (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Rasûlu (s.a.v.) "Hiç şüphesiz kalbime bir perdelenme gelir (gaflet çöker) de Allah'a yüz kere istiğfarda bulunurum" buyurmuştur.

2- Abdullah b. Busr (r.a.) Allah Rasûlu'nun (s.a.v.) "طوبى لمن وجد في كتابه إستغفار الله كثير" "Kitabında (amel defterinde) çok istiğfar bulunana ne mutlu!" dediğini rivayet etmiştir.

3- Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, babasından, o da dedesinden, Peygamber (s.a.v.)'in "Kim istiğfarı çokça yaparsa, Allah ona her kederden bir kurtuluş, her sıkıntıdan bir çıkış ihsan edip ummadığı yerden onu rızıklandırır" dediğini aktarmıştır.

kitabın ortasındaki bâbları (400 ilâ 500 no'lu hadisler aralığında) istiğfar ile ilgili rivayetlere ayırmıştır.

Bu şekilde toplam 22 hadis-i şerif iki eserde de farklı konumlandırılmış şekilde yer almaktadır.

3.4. İKİ ESERİN KARŞILAŞTIRILMASI

İki eser de Peygamberimizin günlük yaşamında kullandığı zikir ve duaları tek kaynaktan toplayan çalışmalardır ancak kitapların düzeni ve planlanması konularında farklılıklar mevcuttur.

İmam Nesâî, günlük hayattaki olayların sıralanışını esas alarak sabah uyanınca okunması gereken dualardan başlamış, salavat duaları ve devamında namazın başlangıcından itibaren sıra ile bitişi ve mescidden çıkışta yapılan dualar ile devam etmiş, belli olaylarda Peygamberimizin yaptığı duaları özel başlıklar altında toplamalıktan sonra ölüye yapılan dualar ve en son kelime-i tevhidin önemi ile ilgili bir rivayetle eserini tamamlamıştır.

Kendi içerisinde bir düzene sahip olan eser, bir konuda benzer olan veya farklı râvî zincirleri ile gelen tüm hadis-i şerifleri içermektedir. Bu sebeple hacmi olması gerekenden daha geniştir. Eserde tekrarlarla birlikte 1200 civarında hadis bulunmaktadır.

Musannif, eserinde sadece hadis-i şerifleri nakletmiş, konu hakkındaki kendi yorum ve fikhî açıklamalara neredeyse hiç yer vermemiştir. Fakat hadis-i şerifleri yazarken râvî zincirine yer vermekte, hadis-in sıhhati konusunda edindiği bir bilgi veyahut yorum var ise hadis-i şerifin sonunda bu bilgiyi kaydetmektedir. Ayrıca râvînin güvenilirlik derecesi hakkında da gerekli gördüğü yerlerde bilgilendirmektedir.

Nesâî, metod olarak terkinde icma' edilmemiş herkesten hadis almayı prensip edinmiştir. O, ricali tanıma ve hadislerin illetlerini bilmede döneminin otoritesidir. Hadisleri derinlemesine araştıran iyi bir tenkitçidir. En küçük bir belirsizlikten dolayı raviyi terk etmektedir. Ayrıca Nesaî'nin bâblarında fikhî hüküm yansıtan ifadeler çok fazla bulunmamaktadır. Bunun yerine hadislerin içeriğini yansıtmayı esas almakta; amelî yönü bizzat hadis metinleriyle vermeye çalışmaktadır. Genel olarak merfu hadisleri ele almakta, ravilerin ihtilafı söz konusu olduğunda nadir olarak mevkuf ve

maktu rivayetler de nakletmektedir.⁴⁹⁹ Nesâî'nin bu yöntemi 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle için de geçerlidir.

İmam Nesâî, Tirmizî'nin Sünen'inde yaptığı gibi herbir hadis-i şerif için değerlendirme yapmamaktadır. Onun hadisi değerlendirme şekli, kitabına almış olmasıdır. Fakat yine de bazen senedlerin durumlarını açıkladığı görülmektedir. O, hadislerin aralarındaki çok küçük rivayet ve kelime farklılıklarını bile, hadisi baştan aşağı tekrar ederek göstermektedir. Bâblarının birçoğunda tek bir hadise yer verir. Birden fazla hadisin nakledildiği bâblar, farklı senedlerle gelen ve lafız farklılıkları bulunan hadisleri bir arada karşılaştırma imkânı vermektedir.⁵⁰⁰ Sünen' inde gösterdiği bu hassasiyet incelediğimiz eserine de aynen yansımıştır. Nesâî, naklettiği hadisler arasındaki çok küçük rivayet farklılıklarını bile titizlikle inceleyerek hadisi baştan sona tekrar etmek suretiyle tamamını göstermiştir. Bu sebeple eserin hacmi büyümekle beraber aynı rivayetin farklı zincirlerini görmek isteyenler için bir imkân sunmuştur.

Ahmed b. Hanbel "Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmediğiniz sürece onu anlayamazsınız; hadisin farklı tarikleri birbirini tefsir eder" demiştir. Ali İbnu'l-Medini ise "Bir konudaki bütün tarikler bir araya getirilmeden rivayetin hatasız olduğu anlaşılmaz"⁵⁰¹ derken resmin bütünlüğünü aramak gerektiğini ifade etmiştir. Yahya b. Main'in "Biz bir hadisi otuz vecihten yazmazsak onun ne ifade ettiğini anlayamazdık" sözü, bugün hâlâ bizim için de geçerliliğini devam ettirmektedir. İbn Dakiki'l-İd ise "Doğru olan aynı hadisin bütün tariklerini toplamak ve farklı tarikleri birbiriyle denetlemektir. Hadisten kastedilen maksat ancak bu şekilde ortaya çıkar"⁵⁰² demiştir. Ancak bu işin rivayet ve tasnif dönemlerinde ne kadar güç olduğu tahmin edilebilir.⁵⁰³

Hafızaların güçlü, isnadların hadisin sıhhati için çok önemli görüldüğü, temel eserlerin oluşum devri kabul edilen bir dönemin en büyük hadis hafızlarından biri sayılan İmam Nesâî'nin eserinde bir hadisin birçok rivayet şeklini görmemiz şaşırtıcı değildir.

⁴⁹⁹ Cemal Ağırman, **Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili** (26.09.2009) (www.sonpeygamber.info) (24.12.2020).

⁵⁰⁰ DİB, **Hadislerle İslam**, Mukaddime Cilt: I, s. 78.

⁵⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Cami li Ahlâki'r-Ravi**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1996, Cilt: II, s. 212.

⁵⁰² İbn Dakik, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî, **el-İhkâm**, Cilt: I, s. 16.

⁵⁰³ Mehmet Görmez, **Hiz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine**, Üçüncü Bine Girenken İslâm Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000, s. 105.

Eserin üçüncü konu başlığı seyyidü'l istiğfar olup, iki farklı râvî zinciri ile nakledilmektedir. Aynı bir istiğfar bahsi açılmamıştır. Bununla birlikte istiğfar lafızlarının geçtiği birçok duayı içeren kıymetli çalışma, Peygamberimizin günlük zikirleri konusunda çok önemli bir kaynak eser niteliğindedir. Rical bilgisi içermesi, hadisleri farklı zincirlerle naklederek sıhhatini belirtmesi güvenilirlik konusunda İmam Nesâî'nin hassasiyetini göstermektedir.

Hadis ilmiyle beraber İslami ilimlerin branşlaşıp teşekkül ettiği dönemde yaşamış olan İmam Nesâî'nin hadislerin öncesinde veya sonrasında konunun fikhî derinliklerine dalmaması da gayet doğaldır. Bu O'nun fıkıh bilgisinin zayıflığından değildir.⁵⁰⁴

Nesâî'den yaklaşık 300 yıl kadar sonra yaşamış olan İmam Nevevî ise, tabii olarak kendi döneminin beklentileri ve gereksinimlerine yönelik olarak eserini meydana getirmiştir. Bir Şafi fakihi olarak konu hakkında gerekli gördüğü ayetleri nakletmiş, fikhî yorumları eklemiş, benzer rivayetlerden birini alarak aynı hadis-i şerifi tekrar etmekten kaçınmıştır. Bu şekilde okuyucuya hem kolaylık sunmuş hem daha fazla istifade edilmesini sağlamak istemiştir. Akıcı bir üslupla kaleme aldığı eserine, yazdığı mukaddime ile başlamış ve sonsöz ile bitirmiştir. İhlas konusu ile başlayarak, zikir konusunda detaylı bir bilgilendirmeden sonra birinci bölüme başladığı çalışma, 19 kitaptan oluşmakta, her bölümün altında da birçok alt başlık bulunmaktadır. İstiğfar bahsi ise on dokuzuncu yani eserin son konu başlığıdır. Fakat istiğfar başlığının haricinde 14 başlık altından istiğfar içeren hadisler bu çalışmada nakledilmiştir. Bu durum ancak istiğfarın sadece basit bir kavram olmaktan başka birçok durumda yapılan duaların içeriğinde bulunmasından kaynaklıdır. En başta dediğimiz üzere “kulluğun özü dua, duanın özü ise istiğfardır” sözünün göstergesidir.

Burada daha ayrıntılı ele almamız gereken bir diğer konu, eserlerin kaleme alındığı zaman farkıdır. Hadis tarihine genel bir perspektiften baktığımızda yapılan çalışmalar tedvin dönemi, tasnif dönemi, şerh ve derleme dönemi olarak gruplandırılır.

⁵⁰⁴ Nesâî'nin fikhî konularda devrinin ileri gelen âlimlerinden olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki onun es-Sünen'inde daha çok fikhî hadisleri derlemiş olması, tefsirinde genelde fikhî içerikli ayetlere yer vermesi, Mısır ve Hims şehirlerinde kadılık görevinde bulunması, kendisine Şeyhü'l-İslâm ve Kâdî unvanlarının verilmesi onun fıkıh bilgisinin ve bu alandaki zor meseleleri çözme kabiliyetinin olduğunu delillerinden kabul edilebilir. (Bkz; Z. Yılmaz, **Nesâî ve Tefsirindeki Metodu**, ss. 13-14.

İmam Nesâî tasnif devrinde yaşamış bir âlim olması sebebi ile de kaleme aldığı çalışması, bu devrin eserlerinin genel özelliklerini taşımaktadır.

Hicri V.asrın sonlarına kadar olan bu zamanı kapsayan devirdeki eserler öncelikle kaynak eserlerdir. Tasnif devri hadis rivayet kitaplarının ihtiva ettiği hadislerin hepsinin başında, o metnin “sened”i yani râvî zinciri bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Ayrıca eda sığalarını⁵⁰⁶ da içermeleri sebebi ile hadislerin hangi metodlarla öğrenildiği ve rivayet edildiğini görmek mümkündür.

İmam Nevevî, şerh ve derleme devrinde yaşamış bir hadis ve fıkıh âlimi olması hasebiyle, çalışmaları kendi yaşadığı devrin tipik özelliklerini taşımaktadır. Bu devrin eserleri orijinal eser olmayıp tasnif devri eserlerinden faydalanılmış, bu sebeple bunlara ikinci el eserler denmiştir.⁵⁰⁷ İmam Nevevî de çalışmasının mukaddimesinde bunu açıkça belirtmiş, kaynak eserler olarak Kütüb-i Sitte’ den faydalandığını not etmiştir.

Nevevî, Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim dışında en çok Ebu Dâvud’un Sünen’inden faydalanmış, bu eseri mukaddimesinde övmüştür. Ebu Dâvud’dan naklettiği hadislerde sıhhat belirtmediyse bu hadisin sahih ya da hasen olduğuna işaret olduğunu da ayrıca nakletmiştir.

Bu dönemde ortaya konan eserlerde sened olmaması da bu devrin çalışmalarının tipik özelliğidir. Bu konuda İmam Nevevî yine mukaddime kısmında senedleri yazmadığını, eserini kaleme alma amacının kolay ve anlaşılır bir zikir kitabı derlemek olduğunu, bu sebeple kısaltmayı tercih ettiğini belirtmiştir.

Bir Şafii fakihî olarak İmam Nevevî, konu ile ilgili ayetleri 19 bölümün birçoğunun girişinde nakletmiş, fikhî açıklamaları bazen hac gibi konularda teferruatlıca vermiş, bazen kısaca değinmekle yetinmiştir.

İki eserin istiğfarla ilgili rivayetlerini karşılaştırırken, iki âlimin eserlerini meydana getiriş usulleri yanında devirlerinin tipik özelliklerini karşılaştırmak gereklidir.

⁵⁰⁵ Yardım, **Hadis I-II**, Cilt: II, s. 101.

⁵⁰⁶ Hadis rivayet metodlarından birisiyle rivayeti belirtmek üzere isnatta kullanılan lafızlardır. Eda lafızları da denmektedir. Mesela, sema’ yoluyla rivayette kullanılan “haddesena, ahberranâ”, arz metoduyla rivayeti ifade eden “haddesenâ filânun kırâ’aten aleyhi” birer eda lafızlarıdır.” Müctebâ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yay., Ankara, 2018, s. 65.

⁵⁰⁷ Yardım, **Hadis I-II**, s. Cilt: II, s. 121.

Hadislerin II. (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllarda büyük ölçüde hadis külliyyatı şeklinde derlenmesinden sonra da rivayetin geçerli olabilmesi için hadislerin bizzat hocadan alınması şartı aranmış ve bu amaçla rihlelere devam edilmiştir. Hıfz, kitâbet ve icâzetin birbirini takviye edecek biçimde varlığını sürdürmesinde rihle⁵⁰⁸ çok önemli katkılar sağlamış, ancak zamanla yazma işinin belirli esaslara bağlanması, icâzetle kitaptan rivayete izin verilmesi, kitaba olan güvenin artması gibi hususlar rihlelerin azalmasına yol açmıştır.⁵⁰⁹ H.VII. (XIII.) yüzyılda ve daha sonraki dönemlerde ise hadis rivayeti geleneği eskiye göre azalarak devam etmiştir.

İmam Nesâî de uzun bir ömür yaşamış, birçok ilmî seyahatler yapmış, rivayetlerin isnad sistemine çok hassasiyet göstermiş, bu hassasiyeti sebebi ile ayrıca meşhur olmuş ve takdir görmüştür.

Bu dönemde hâkim olan ruh, Yahya b. Maîn'in (ö.223/848) bir ifadesinde "Dört sınıf insan vardır ki bunlar, hayatlarında asla olgunlaşmamışlardır; sadece kendi bölgesinde hadis yazan ve bu maksatla hiç seyahat etmeyen kimse bunlardandır" şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun için ikinci asırdan birkaç asır sonraya kadar, bir hadis talebesinin genel ihtiyacı hadis öğrenmek için uzun seyahatler yapmaktır.⁵¹⁰ Nesâî' de bu seyahatlere henüz 15 yaşında başlamış, Horasan, Irak, Suriye, Mısır, el-Cezire gibi bölgelere giderek hadis toplamıştır.

Nevevî ise ilmî geleneklerin ve ilim tedris usullerinin yerleştiği bir dönemde yaşamıştır. Hangi ilimlerin hangi usullerle tahsil edilebileceğine ya da edilmesi gerektiğine dair kuralların ilmî çevrelerde kabul gördüğü bu dönem, diğer bir açıdan ilmî faaliyetin cami ve diğer geleneksel mekânların yanı sıra başta medreseler olmak üzere vakıf destekli müesseselerde de sürdürülmesi pratiğinin yerleştiği bir zamandır.⁵¹¹ İmam Nevevî de kendi devrindeki bu usûl çerçevesinde çok fazla ilmi seyahatlerde bulunmamış, ömrünün büyük bir kısmını Dımaşk'ta ilim tahsili ile

⁵⁰⁸ Hadis ilminde muhaddislerin hadis rivayeti için uzak diyarlara gitmesi manasında kullanılır. Bkz. Müctebâ Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yay., Ankara, 2018, s. 321.

⁵⁰⁹ "IV. (X.) yüzyılda da hadis tahsili için seyahat etme geleneği sürmekle beraber artık hadislerin kitaplarda toplanmış olması sebebiyle şifahi rivayet yavaşlamaya başlamış, genellikle orijinal kitap telifi yerine daha önceki yüzyıllarda meydana getirilen hadis kitaplarından derleme ve ihtisarlar yapılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı âlimler IV. yüzyılın başını mütেকaddimîn döneminin sonu, mütetahhirîn devrinin başlangıcı olarak değerlendirmişlerdir." İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", **DİA**, Cilt: XXXV, s. 106.

⁵¹⁰ Muhammed Mustafa el-Azamî, **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, İz Yay., İstanbul, 2015, s. 82.

⁵¹¹ Harun Yılmaz, **Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî'nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 58, 2020, s. 7.

geçirmiştir. Bu onun 43 yıllık ömrüne birçok ilim ve kıymetli eser sığdırabilmesine vesile olmuş, İslam dünyasında ismi ve eserleriyle büyük şöhret bulmuştur.

Eser amacına uygun olarak sade, tekrarlardan uzak, kullanışlı, dili akıcı, teferruatlara dalmadan açıklamalı, Peygamber (s.a.v.) Efendimizin birçok hal ve durumda yaptığı dua ve zikirleri kapsayan, her evde okunabilecek ve istifade edilebilecek bir çalışmadır.

Bu iki kıymetli eseri istiğfar lafızları bağlamında ortak noktaları yönünden değerlendirmek yerinde olacaktır. Farklı toplum kesimlerinin bütün ihtiyaçlarını ferd, aile, millet, ümmet ve insanlık düzeyinde ve evrensel çerçevede karşılamak, şekillendirmek ve örneklendirmek üzere gönderilmiş bulunan Hz. Peygamber'in davranışları ve hayatı, "üsve-i hasene"⁵¹² yani evrensel yegâne hayat modeli olarak Allah Teâlâ tarafından takdim edilmiştir. O'nun hayatında bütün hayat şart ve şekillerine göre İslam çerçevesinde örnek alınabilecek ahenkli bir çeşitlilik, zenginlik, seyyaliyet⁵¹³ ve pratiklik bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatının çeşitliliğini sahabe, "O Peygamberdir, bizden farklıdır, biz kendi işimize bakalım" yorumuyla değil, "O'nun bütün hareketlerinin bize bakan bir yönü mutlaka bulunmaktadır, biz O'nu örnek almalıyız" yaklaşımı içinde algılamışlardır. Tabiatıyla Hz. Peygamber'in hayatını değerlendirmeye tabi tutanlar, bu evrensellik niteliğinin ve hayatın her safhasına örneklik etme meziyetinin farkında olmalıdırlar.⁵¹⁴ Bu bağlamda karşılaştırmasını yaptığımız iki eser sünnetin hayatı kuşatıcılığı ortak noktasında buluşmaktadırlar.

İmam Nesâî ve İmam Nevevî hayatın ayrıntı diyebileceğimiz alanlarında dahi sünnete uygunluk hassasiyeti ile bildikleri ve sahih gördükleri hadis-i şerifleri nakletmişlerdir. İmam Nevevî ise eserini bu noktadan daha da ileriye taşımış, tüm halka hitab etmesi açısından kolaylaştırmış ve kısaltmış, anlaşılır şekilde gerekli fıkhi açıklamaları yapmış, bâb başlıkları ve alt başlıklar ile belli bir sistematığa oturtmuştur. Okuyan herkese icazet verdiğini de son cümlesinde belirterek unutulmuş olabilecek sünnetlerin tekrar canlandırılması ve sahih bilginin yayılmasının kolaylaştırması

⁵¹² "Andolsun ki, Allah'ın Rasûlünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır" (Ahzâb 33/21)

⁵¹³ Ödeyebilirlik, sosyal iletişim, sosyal cereyan, akıcılık anlamlarına gelen kavram

⁵¹⁴ **Sünnetin Bütünlüğü**, yazar yok, (26.09.2009), (www.sonpeygamber.info), (09.05.2020).

amacı gütmüş olsa gerektir. Nitekim Moğol istilası⁵¹⁵ ve Bağdat şehrinin tahribatından⁵¹⁶ henüz 8 sene geçmişken böyle nitelikli ve dinin özüne dayanan bir eser kaleme almak aynı amaç doğrultusunda düşünülmelidir.

İmam Nesâî ve İmam Nevevî'nin bir diğer ortak yönü ikisinin de kendi devirlerindeki otorite kabul edilen yetkin âlim şahsiyetlerden olmalarıdır. İmam Nesâî ismi Kütüb-i Sitte olarak bilinen, hadis alanının en sağlam kitaplarından bir tanesinin müstannifidir. Buhari ve Müslim'in Sahih'leri ile Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin Sünen'leri Kütüb-i Sitte (altı temel hadis kitabı) olarak isimlendirilmektedir.⁵¹⁷

Hicri 3. Asırda büyük hadis âlimleri sadece hadis rivayet eden eserlerle yetinmemiş, gelişen ve derinleşen hadis ilminin farklı dallarında da birçok eserler kaleme almışlardır. Cerh ve ta'lil, garibu'l-hadis, ilelu'l-hadis, muhtelifu'l hadis gibi konularda çeşitli eserlerin kaleme alındığı bu dönemde İmam Nesâî “ed-Duafâ ve'l-Metrukûn” adlı eserini râvîlerin hadis rivayetine ehliyetlerini tespit amacı ile yazmıştır.⁵¹⁸ Bu çalışma da Nesâî'nin rical bilgisinin derinliğini bize göstermektedir.

Eserler şekil yönünden karşılaştırıldığında da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Nesâî, eserinde kitap başlıkları oluşturmamış sadece bâb başlıkları ile gruplandırmıştır. 1141/1149 hadisi şerif içeren eserde 268 bâb başlığı bulunmaktadır. Aynı hadisin başka bapta tekrarı yok denecek kadar az olmakla beraber seyyidü'l istiğfar hadis-i şerifi iki bapta da yer alan hadislerden biridir.

İmam Nevevî'nin Ezkâr' ında ise 1091/1227 hadis-i şerif bulunmakta, 19 kitab başlığı altında bulunan toplam 357 bâbdan oluşmaktadır. Bu sayısal veriler Nevevî'nin çalışmasının konuların gruplandırılması yönünden daha ayrıntılı ve sistemli olduğunu göstermektedir. Hadis sayısı birbirine yakın olmakla beraber Nesâî'nin bâblarının

⁵¹⁵ Orta çağ dünya tarihinde önemli rol oynayan ve özellikle İslâm dünyasındaki tahribatıyla tanınan kavmin meydana getirdiği tahribatın büyüklüğü derin izler bırakmıştır.

⁵¹⁶ 1258'de Moğollar Bağdat'a saldırdılar; Halife Müsta'sım kayıtsız şartsız teslim oldu ve halk kılıçtan geçirildi. Öldürülenlerin sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda zikredilen tahminler değişmektedir. Rakam vermek oldukça güçtür, ancak öldürülenlerin sayısı 100.000'i aşmıştır. Şehrin her tarafındaki gömülmemiş cesetlerden yayılan tahammülü imkânsız kokular Hülâgû'yu bile birkaç gün içinde çekilip gitmeye mecbur etti. Şehir yağmalandı, camiler ahır haline getirildi. Kütüphaneler tahrip edildi. Kitapların bir kısmı yakıldı, bir bölümü de Dicle nehrine atıldı, nehir günlerce mürekkep renginde aktı. İslâm medeniyetinin duraklamasına sebep olan Moğol istilâsı sadece Bağdat için değil bütün İslâm dünyası için korkunç bir felâket olmuştur. (Abdülazîz Ed-Dûrî, “Bağdat”, **DİA**, Cilt: IV, s. 426.)

⁵¹⁷ Yücel, **Hadis Tarihi**, s. 84.

⁵¹⁸ Yücel, **Hadis Tarihi**, s. 90.

altında aynı hadisin farklı rivayetlerinin hepsinin yazıldığını bu sebeple hadis sayısının arttığını da hatırlatmak isteriz.

Mesela seyyidu'l-istiğfar bâb başlığı altında “Allahümme ente Rabbi...” duasının geçtiği iki hadis-i şerif bulunmakta, birisi Şeddad b. Evs (r.a.)’dan diğeri ise Abdullah b. Büreyde’ den nakledilmektedir. Kitabın başında hemen dördüncü bâbda istiğfarın efendisi olarak geçen hadis-i şerifler, 126. bâb olan “*İstiğfarların En Mükemmeli ve Onu Söyleyenin Sevabı*” kısmında tekrar edilmiş, hatta Abdullah b. Büreyde’den ve babasından nakledildikten sonra Cabir (r.a.)’dan da aynı duayı içeren iki hadis daha eklenmiştir. 155. Bâb olan “*Akşam Namazından Sonra Bunu On Kere Söyleyenin Sevabı*” başlığının devamında da tekrar İbn Büreyde’den, babasından ve Şeddad b. Evs’ten olan rivayetleri nakletmiştir. İbn Büreyde’nin babasından olan rivayette sabah-akşam bu zikri söylemenin kıymeti belirtilmekte, Abdullah b. Büreyde’nin rivayetinde farklı lafızlarla sabah-akşam bu duanın okunmasının ecri söylenmekte ancak Şeddad b. Evs’ten olan rivayette sadece istiğfarın efendisi olarak geçmektedir.

Fakat İmam Nesâî gerek konu üzerine titizliği ve gerek kendi yöntemi olarak en küçük bir fark dahi olsa ilgili tüm hadis-i şerifleri nakletmeyi uygun görmektedir. Yani kitabına 3 ayrı bâbda seyyidu'l-istiğfar duasını içeren toplam 10 hadis-i şerif yazmıştır. İmam Nevevî ise bu şekilde tekrarlardan kaçınmış ilgili bâblarda sadece bir rivayeti, Şeddad b. Evs’den (r.a.) gelen hadis-i şerifi tercih etmiştir. Bu hadisi ise kitabının başındaki sabah akşam duaları altında en önemli istiğfar duası olarak vermiş, daha sonra eserinin son kitabı olan istiğfar bahsinde de gene aynı hadis-i şerifi bir kere yazmakla yetinmiştir. Nevevî’nin bu tekrar edişinin amacı da Nesâî’nin amacından farklıdır. Açtığı bab başlığı ile ilgili olduğunu düşündüğü hadisi o bab başlığının altına tekrar yazma gereği duymuştur. Ancak bu tekrarlar fazla değildir. En fazla tekrar edildiğini gördüğümüz hadis 4 kere tekrar edilmiş olan,

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ “O Allah’dan mağfiret dilerim ki,

O’ndan başka ilâh yoktur; O, hayat sahibidir, her şey idare edendir, ben de ona tevbe ederim” duasıdır. Bu tekrarlar da peşpeşe değil dördü de ayrı babların altında

bulunmaktadır.⁵¹⁹ İmam Nesâî’de ise tekrarlar çoğunlukla aynı bab altında peşpeşe gelmekte ve konu ile ilgili tüm rivayetleri içermektedir.

Sadece seyyidu’l istiğfar örneğinden de anlaşılacağı üzere Nevevî’nin kitabında tekrarların az olması sebebi ile çok daha fazla hadis-i şerif bulunmaktadır. Bu da eseri daha kapsamlı ve daha istifadeli hale getirmektedir.

Râvî tenkidi açısından Nesâî’nin yaşadığı hicrî III. asır yapılan cerh ve tadillerin aynı zamanda eserleştigi dönem olmuştur. İmam Nesâî de bu dönemin önde gelen münekkid muhaddislerindendir. Devrin muhaddisleri tenkitlerindeki titizliklerine göre müteşeddîd, mutedil ve mütesâhil olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Nesâî de müteşeddîd münekkidlerin önde gelenlerindendir.⁵²⁰

Tasnifin altın çağı addedilen hicrî 3. yüzyılda, Kütüb-i Sitte’den Sahîh-i Müslim ve Sünen-i Nesâî’de yer alan hadis rivâyet usulleri, bir nevi tahkik bir diğer deyişle metin tenkidi uygulamaları ihtiva eder niteliktedir. Bu iki musannif, aynı hadisin pek çok tarikine bir arada yer vermek suretiyle metinler arası benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmiş, farklılıkların kaynağını tespit etmeye ve en doğru metni belirlemeye çalışmışlardır. Bu iki musannifin hadis rivâyet usulleri, diğer Kütüb-i Sitte imamlarından farklıdır. Farklı versiyonları art arda zikreden ve mukayese imkânı vererek en doğru metni belirlemeye çalışan, kitaplarının telif usulünü bütünüyle bu zeminde gerçekleştiren başlıca iki musannif Müslim ve Nesâî’dir.⁵²¹ İmam Nesâî bu usulünü ‘Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle’de de kullanmıştır. Yukarıda seyyidü’l-istiğfar hadis-i şerifi örneğinde açıkladığımız şekilde bu tarz tekrarlar okuyucu için sıkıcı olabilmekle beraber detaylı hadis çalışmalarında ve hassasiyet gerektiren hadis araştırmalarında istifadeli olmaktadır.

⁵¹⁹ “Cuma sabahı okunacak dualar” babında 206 nolu hadis, “herhangi bir vakitle sınırlı olmayan dualar” babında 97 nolu hadis, “bela ve afetlerden korunmak için okunacak dualar” babında 234 nolu hadis ve “belli namazlarda okunması istenen dualar” babında 440 nolu hadis olarak geçmektedir.

⁵²⁰ “Çok az ve basit hatasından dolayı raviyi cerh eden münekkidler müteşeddîd veya müteannid diye vasıflandırılır.” Bkz: Ahmet Yücel, **Hadis Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2015, s. 110.

⁵²¹ Ayşe Esra Şahyar, **Sünen-i Nesâî’ de Bir Metin Tenkidi Uygulaması Örneği**, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2014, Cilt: XII, Sayı: 2, s. 10. Devamında; “Nesâî’nin Sünen’inin bütün detayları ile hadislerin farklı versiyonlarını tekrarlaması bazen “çok da gerekli olmayan ayrıntılar üzerinde durmak” olarak anlaşılabilmektedir. Ancak bu detayların zikredilmesi, asıl metni yahut aslına en yakın ifadeyi tespit faaliyetinin bir parçası gibi görünmektedir. Bu farklılıklar yan yana belli bir sistemle bir araya getirildiğinde hatalı olanlar ayıklanarak asıl metne yaklaşmak mümkün olabilmektedir”, şeklinde açıklama yapılmıştır.

İmam Nevevî ise çalışmasında bu şekilde bir amaç edinmemiştir. Genel olarak tüm Müslümanlara hitab eden, herkesin okuyup günlük yaşamında istifade edebileceği, Peygamberimizin yaptığı gibi dua etmeyi ve ibadetlerinde sünnete uygunluğu arzu eden herkesin büyük oranda faydalanacağı bir eser kaleme almıştır.

Rivayetlerin saihlik durumunu incelediğimizde ise çalışmamızda yer alan istiğfar ile ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun Kütüb-i Sitte'den alınmış olması eseri daha da güvenilir kılmaktadır. Burada nakledilen tüm hadisleri alındığı kaynak yönünden değerlendirdiğimizde sırası ile en fazla Müslim ve Ebu Dâvud'dan, sonrasında Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve İbn Sünnî'den ve İbn Mâce'den faydalandığı dikkat çekmektedir. Kaynağını bulamadığımız sadece bir rivayet ile karşılaşılmıştır. İstiğfar içeren 80 kadar rivayetin 13 tanesi İbn Sünnî'den nakledilmiş, Hakîm'in Müstedrek'inde 2 hadis-i şerif, Beyhaki'nin Sünen-i Kübra'sında 1 hadis-i şerif, kalan 60'dan fazla rivayet ise Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.

İmam Nesâî'nin eserinde aynı çalışma yapıldığında Ebu Dâvud ve İbn Mâce'den sonra Müslim, Buhârî, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Sünnî'den rivayetler toplanmıştır. Kaynağını bulamadığımız sadece iki rivayet bulunmaktadır. İbn Sünnî'de bulunan 4 hadis-i şerif, Hakîm Müstedrek'te bulunan 3 hadis-i şerif dışında yaklaşık 65 hadis-i şerifin 55 kadarı Kütüb-i Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bulunmaktadır. Bu sayısal veriler de eserlerin sıhhat açısından nasıl bir titizlikle meydana getirildiğini göstermektedir. Bu titizlik ve eserlerin güvenilirliği, ortak noktalarından bir tanesidir.

İki kıymetli eser olan 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle, el-Ezkâr ve müsannifleri İmam Nesâî ve İmam Nevevî, istiğfar kavramı penceresinden bakılarak, yaşadıkları dönem, hadis ilminin süreçleri, yazarların hayatları ve ilmi yönleri, devrin ihtiyaçları ve gereksinimleri, kitaplarının şekli, içeriği ve sistemi gibi birçok farklı açılardan karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Sıhhatleri, ciddi bir çalışma ve emek ürünü olmaları, İslam coğrafyasında sevilip okunan meşhur kitaplar olmaları, kendilerinden sonraki dönemlere etkileri ve aynı amaç için yazılmış olmaları gibi ortak yönleri de gözlerden kaçmamalıdır.

SONUÇ

Yaratıcı, kulunu kusur işlemeye meyilli yaratmıştır. Bu meyil ve nefsi zaafına karşılık tevbe kapısını bir kurtuluş olarak önüne koymuştur. O kapının anahtarları Kur'an-ı Kerim'deki peygamber dualarında ve Peygamberimizin hadislerinde bize öğretilmiştir. Âlimlerin özverili çalışmaları ile bizlere aktardıkları hadis-i şerifler, yaşayarak, anlatarak ve yazarak öğrettikleri sünnet-i seniyye, hayatı kuşatıcı ve tüm ayrıntıları ile yön verici olması özelliğiyle örneği olmayan bir bilgi birikimidir.

Bu birikimden her dönem ilmî çalışma ile meşgul olan kişilerce istifade edilmiş, böylece katlanarak büyüyen bir ilim deryasına dönüşmüştür. Bizler için de, geçmiş dönemlerde yaşamış, devrinin örnek şahsiyetlerinden olan âlimler hem hayatları hem eserleri ile ciddi bir kaynak ve örneklik teşkil etmektedir. Bu eserlerde günümüz toplumuna ışık tutacak kavramları araştırmak geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurmak gibidir.

Çalışmamızda bu amaçla, istiğfar kavramı özelinde, İslam dünyasında meşhur iki âlim olan İmam Nesâî ve İmam Nevevî ile 'Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle ve el-Ezkâr adlı eserleri karşılaştırılmıştır. Bu kitaplardaki istiğfarla ilgili hadis-i şerifler nakledilmiş, istiğfarın ibadet, dua ve zikir hayatımızdaki yeri gösterilmiştir. Her hali ile örnek olan Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in karşılaştığı durumlara ve yaşadığı olaylara yönelik ettiği dualar tüm ümmet için örnek teşkil etmektedir. İstiğfarın önemini değerlendirirken, önce Kur'an-ı Kerim'deki ve daha sonra peygamber dualarındaki yeri ile hadis-i şeriflerdeki yaygın kullanımı bize kulluğun özünün dua, duanın özünün de istiğfar olduğunu göstermektedir. Peygamberimizin yakarışlarına istiğfar ederek başlaması, günlük 70 veya 100 istiğfarı kendine vird edinmesi, bizlere tavsiye etmesi ve naklettiğimiz hadislerde geçen birçok durumda istiğfarın yer alması tefekkür ehli insana çok şey öğretmektedir.

Zaman değişse de yaratılan insan aynı özellikleri taşımaktadır. Bu sebeple yaşanılan dönemler farklılaşsa da ruhen ihtiyaç duyduğumuz değerler, anlamlar, duygular özünde hep aynıdır. Fıtrat üzere yaratılan ve dünyaya gelen insanoğlu, aile ve çevresinin ona empoze ettiği yaşam ve inanç sistemlerini benimser, bazen de bu değerleri irdeler ve kendine en uygun yolu, ruhuna en iyi gelecek gıdayı bulmaya

çalışır. Değerlendirdiğimiz dua kitapları da bir nevi bu ihtiyaca binaen sunulan reçeteler gibidir.

830 yılında doğmuş hadis âlimi Nesâî ile 1277’de doğan Nevevî arasında 450 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Biri Horasan biri Suriye doğumludur. Biri 88 yıllık uzun bir ömür, biri bu ömrün yarısı kadar 44 yıllık bir ömür sürmüştür. İkisi de Peygamber (s.a.v.)’in günlük hayatında ve çeşitli durumlarda ettiği duaları bir kitapta toplamayı amaçlamışlardır. Bu ortak nokta hariç birçok yönden farklılıklar taşıyan iki kitap karşılaştırılırken, aynı amaç için kaleme alınan eserleri birbirinden ayıran özelliklere dikkat çekilmiştir.

Karşılaştırmasını aktardığımız tüm farklılıkların olması gayet doğaldır. Bu bir eseri diğerine karşı daha kıymetli hale getirmez. İki çalışma da çok kıymetlidir ve ciddi bir emek ile meydana getirilmişlerdir. İlmi bir çalışma ve ciddiyet ile ortaya konmuş olmaları da ortak noktalarından bir diğeridir. Günümüzde halen bu kitaplardan istifade ediyor olmamız, üzerlerine araştırma yapmamız, akademik bir çalışmada değerlendirilmesi gerektiğini düşünmemiz de bu durumun göstergesidir.

Peygamberimizin her hali ile örnekliği bilinen bir husustur. Bu dualar bu örnekliği kolayca pratiğe dökebileceğimiz alanları oluşturmaktadır. Dile kolay, ezberlemesi kolay, uygulaması kolay olmakla beraber tesiri büyük, etki alanları bazen tahminimizden de derindir. Bu sebeple dua kitaplarındaki farklı içeriklerdeki duaların toplanarak karşılaştırması yapılan tezler ortaya koyularak bu konuya dikkat çekilebilir. Kelime-i tevhîd içeren dualar, şükür ifadesi içeren, ululama-yüceltme içeren veyahut Esmâ-i Hüsnâ’sından isimler içeren dualar gibi spesifik başlıklarda yapılacak araştırmalar bu duaların değerini ortaya çıkarmada, unutulmuş sünnetleri hatırlatmada ve güncel sosyal bazı sıkıntılara çözümler sunmada yardımcı olabilir.

Geçmişten günümüze unutulan sünnetlerin ihya edilmesine vesile olmak, bilimsel bir titizlikle ele alınan ve kıymet görmüş eserleri araştırmak, bilimsel bir çalışma meydana getirmenin zorluğunu anlayarak, İslam âleminde günümüze kadar yapılmış ilmi çalışmaların kıymetini anlamak gibi birçok faydası yanında çağımızın toplumsal problemlerinden bazılarına ışık tutacak bir kavram olan istiğfar, hem kavramsal çerçevede, hem Kur’an ve Sünnet çerçevesinde, daha sonra da ‘Amelü’l-Yevm ve’l Leyle ile el-Ezkâr isimli kitaplar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirme ile vardığımız sonuç özetle, istiğfarın sadece basit tevbe yakarıları olmadığı, çok daha derinlemesine nüfuz ettiğidir. Şükrederken, dua ederken, ibadet ederken, zikrederken, kulluğumuzun bilincinde olduğumuzun ve O'nun yüceliğı, büyüklüğü karşısında kendi kusurluluğumuzu ve küçüklüğümüzü fark ettiğimiz bir göstergesidir.

Adeta duanın kabulünün vazgeçilmez şartlarından biri, olmazsa olmazlarından gibidir. Tüm aktarılan hadislerden anladığımız Peygamberimizin (s.a.v.) duaların ya başında ya sonunda mutlaka af istemesi ve istiğfara yer vermesidir.

Toplumsal değerlerin ve yaşayışların çok hızlı değiştii, insanların hayatında gittikçe fazla vakit alan ve etkinliğinin arttığı sosyal medya unsurlarının bireyleri yalnızlaştırdığı ve suç işlemeyi kolaylaştırdığı, yaratılış gayesini unutmaya meyilli hale getirdiğı bir devirde istiğfar ipine sarılmak, aktarılan duaları hayatımıza katmak ve içselleştirebilmek ruhlara hem gıda hem deva olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdu'l-Bari, en-Nedvî. **Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat**, trc. Mustafa Ateş, TDV Yay. Ankara, 2009.

Acet, Semih. **Nevevî'nin, Minhâc Şerhinde Müslim ve Sahîh'i Hakkındaki Tespit ve Tenkitleri**, E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt: XI, S. 23, ss. 52-73, 2019.

Ağırman, Cemal. **Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili**, (26.09.2009), www.sonpeygamber.info (24.12.2020).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. **el-Müsned**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.

Akdağ, Eyyup. **Ebû Medyen'in Hayatı, Tasavvuf Anlayışı ve İstiğfâr Kasidesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 0, S. 43, ss. 283-324, 2017.

Akyıldız, Oğuzhan. **Tirmizî'nin Camii'nde Fıkhü'l-Hadis ve Fakih Muhaddisler**, (basılmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2017.

Algar, Hamid. **Nakşibendilik**, İnsan Yay. İstanbul, 2007.

Atay, Hüseyin. **Kur'an'a Göre Tövbe ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı**, İslamiyat Dergisi, Cilt: I, S. 3, ss. 93-97, 1998.

Azamî, Muhammed Mustafa. **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, İz Yay., İstanbul, 2015.

Başaran, Selman. **Ezkâr**, DİA, Cilt: XII, s. 66, TDV Yay., İstanbul, 1995.

Bebek, Adil. **Ceza**, DİA, Cilt: VII, ss. 469-470, TDV Yay., İstanbul, 1993.

Bebek, Adil. **Mağfiret**, DİA, Cilt: XXVII, ss. 313-314, TDV Yay., İstanbul, 2003.

Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. **el-Câmiu's-Sahih**, Dâru İbn Kesir, Dımaşk, Beyrut, 2002.

Canan, İbrahim. **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Cilt: I-XVIII, Akçağ Yay., Ankara, 1991.

Cilacı, Osman. **Dua**, DİA, Cilt: IX, ss. 529-530, TDV Yay., İstanbul, 1994.

Coşan, M. Es'ad. **İslam Sevgi ve Tasavvuf**, Seha Yay., İstanbul, 1994.

Coşan, Mahmud Es'ad. **Zikir Dersi Tarifi**, ABD, 22.07.1995
(<https://www.youtube.com/watch?v=845cphoKSu4>) (17.03.2019).

Çağrııcı, Mustafa. **Af**, DİA, Cilt: I, ss. 394-395, TDV Yay., İstanbul, 1988.

Çağrııcı, Mustafa. **Dua**, DİA, Cilt: IX, ss. 536-537, TDV Yay., İstanbul, 1994.

Çağrııcı, Mustafa. **Îsâr**, DİA, Cilt: XXII, ss. 490-491, TDV Yay., İstanbul, 2000.

Çakan, İsmail Lütfî. **Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle**, DİA, Cilt: III, ss. 27-28, TDV Yay., İstanbul, 1991.

Çakan, İsmail Lütfî. **Hadis Edebiyatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2017.

Çakan, İsmail Lütfî. **Hadis Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2016.

Çakan, İsmail Lütfî. **Sahabe Kıvamı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul, 2011.

Çakır, Mehmet Saki. **Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri**, İhya Yay. 2019.

Çelebi, Kâtib. **Keşfü'z-Zünun**, Dâru İhyâu Terâsu'l-Arabî, Cilt: I-II, Beyrut, 2008.

Çelik, İbrahim. **İmam Gazali'nin İhya-u Ulûmî'd-Din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı**, The Journal of Academic Social Science Studies, S. 25, ss. 445-459, 2014.

Dakr, Abdülganî. **el-İmam en-Nevevî: Şeyhü'l-İslâm ve'l-Müslimîn ve Umdetü'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisin**, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1987.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. **es-Sünen**, (Müsnedü'l-Câmi'), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998.

Demirci, Mehmet. **Hadislerle Tasavvuf Kültürü**, Vefa yay., İstanbul, 2009.

Demirkol, Nihat. **Nasr Suresinin Tahlili**, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.10, ss. 153-193, 2017.

Dinî Terimler Sözlüğü, Ed. Ahmet Nedim Serinsu, MEB, Ankara, 2009

Dûrî, Abdülazîz. **Bağdat**, DİA, Cilt: IV, ss. 425-433, TDV Yay., İstanbul, 1991.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. **es-Sünen**, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2009.

Ebu Zehv, Muhammed. **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslamiyye bi's- Sünneti'n-Nebevîyye**, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Riyad, 1984.

Ebussuud, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî. **Tefsîrû Ebi's-Suûd el-Müsemma İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, Cilt: I-VIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî Beyrut, ts.

Ekmekçi, Gülistan. **Yunus Emre Divanı'nda Ayet ve Hadisler**, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, S. 62, ss. 255-262, Adıyaman, 2017.

Emanet, Sare. **Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Tövbe-İstiğfarın Süreç ve Yapıları**, (Doktora tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, 2011.

Eren, Mehmet. **Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları**, İSAM Yay. Ankara, 2018.

Ergül, Necmettin. **Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb Adlı Eserinde Zikir ve Vird**, Bilimname, Cilt: XXVII, ss. 89-117, 2014.

Fırat, Erdoğan. **Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu**, (basılmamış doçentlik tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1982.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. **İhyâu Ulûmi'd-din**, trc. Sıtkı Gülle, Huzur Yay. Cilt: I-IV, İstanbul, 2008.

Gencay, İbrahim. **Derde Derman Dualar ve Tarihçesi 1**, Ensar Yay. Konya, 2008.

Görmez, Mehmet. **Hız. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnete Tabi Olmanın Anlamı Üzerine**, Üçüncü Bine Giren İslâm Sempozyumu, TDV Yay., Ankara, 2000.

Gözütok, Şakir. **Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi**, Seha Yay., İstanbul, 1996.

Günel, Meral. **Kemale Kapı Aralamak: İstiğfar**, 2019,
<https://www.sonpeygamber.info/kemale-kapi-aralamak-istigfar> (9.9.2020).

Güner, Osman. **İstiğfar Nedir, Nasıl Dilenir**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2018.

Güngör, Zülfikar. **Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'an-ı Kerim**, İslâmî İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu, (14-15 Ekim 2006), ss. 178-188, 2007.

Güzel, Abdurrahman. **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay. Ankara, 2012.

Hadislerle İslam. Bilim kurulu: Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul, DİB, Cilt: I-VII, İstanbul, 2020.

Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Cilt: I-X, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbu'l-Ayn**, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1988.

Hanif, Abdul Rahman. **Zâriyât Sûresi Tefsiri**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019.

Harakânî, Ebu'l-Hasan. **Seyr ü Sülûk Risâlesi**, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfi Kitap Yay., İstanbul, 2006.

Harman, Ömer Faruk. **Günah**, DİA, Cilt: XIV, ss. 278-282, TDV Yay., İstanbul, 1996.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. **el-Cami li Ahlâki'r-Ravi**, Müessesetü'r-Risale, Cilt: I-II, Beyrut, 1996.

Hatiboğlu, İbrahim. **Rihle**, DİA, Cilt: XXXV, ss. 106-108, TDV Yay., İstanbul, 2008.

Hökelekli, Hayati. **Din Psikolojisi**, DİB Yay. Ankara, 2005.

İbn Allân, Muhammed Ali b. Muhammed Allan b. İbrahim el-Bekri. **el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye**, Cilt: I-V, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. **Müsnedu İbn Ebi Şeybe**, Cilt: I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2004

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmet İbn Hacer el-Askalanî. **Tehzibu't-Tehzib**, Cilt: I-XIII, Dârü'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire, 1993.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub. **Medâricü's-Sâlikîn**, Müessesetü'l Muhtar, Kahire, 2001.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Cilt: I-XV, el-Mektebetü'l-Ma'arif, Beyrut, 1988.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı yay. Cilt: I-XVI, İstanbul, 1986.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. **Es-Sünen**, Mektebetü'l-Ma'arif li'n-Neşri ve't-Tevzi', ts. Riyad.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. **Lisânü'l-Arab**, Cilt: I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, 2010.

İbn Nukta, Ebu Bekr Muinüddin (Muhibbüddin) Muhammed b. Abdilgani el-Bağdâdî. **et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Süneni ve'l-Mesânid**, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü'n-Nevâdir, Beyrut, 1988.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. **İstiğfar, Önemi ve Kulun Ona İhtiyacı**, çev. Ziya Çelebi, Guraba Yay., İstanbul, 2014.

İbn Tolun, Ebü'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. **El-Fülkü'l-Meşhun Fi Ahvali Muhammed İbn Tolun**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996.

İbnü'l-Attâr, Alâeddin Ali b. İbrâhim b. Davud eş-Şâfi. **Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmâm en-Nevevî**, (thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân), ed-Dâru'l-Eseriyye, Amman, 2007.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. **el-Fihrist**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019.

İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak. **Amelü'l Yevm ve'l-Leyle**, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, 1998.

İsfahânî, Râgıb. **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân**, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk-Beyrut, 2009.

İsfahânî, Râgıb. **Kur'an Kavramları Sözlüğü**, trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul, 2012.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, el-Endelûsi. **Şifa-ı Şerif**, Çile Yay., İstanbul, 1977.

Kandemir, M. Yaşar. **es-Sünen**, DİA, Cilt: XXXVIII, ss. 145-147, TDV Yay., İstanbul, 2010.

Kandemir, M. Yaşar. **Kırk Hadis**, DİA, Cilt: IIV, ss. 467-470, TDV Yay., Ankara, 2002.

Kandemir, M. Yaşar. **Nesâî**, DİA, Cilt: XXXII, ss. 563-565, TDV Yay., İstanbul, 2006.

Kandemir, M. Yaşar. **Nevevî**, DİA, Cilt: XXXIII, ss. 45-49, TDV Yay., İstanbul, 2007.

Karaçam, İsmail. **İslam'da Tevbe**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2015.

Karadâvî, Yusuf. **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Nida Yay., İstanbul, 2016.

Karaman, Abdullah. **İstiğfar ve Faydaları**, Nebevî Hayat Yay. İstanbul, 2017.

Karaman, Fikret. **İlk Türk Tarikat Şeyhi Ahmet Yesevî**, Diyanet Aylık Dergi, S. 58, ss. 26-28, Ankara, 1995.

Kardaş, Sedat. **Edebî Tür ve Tarz Açısından Tevbe-Nâmeler ve Lebîb Divanı'nda Yer Alan Tevbe-Nâme Örneği Üzerine Değerlendirmeler**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/13, ss. 1175-1187, Ankara, 2013.

Kaşgarlı Mahmud. **Divan-ü Lügati't-Türk**, çev. Besim Atalay, Cilt: I-IV, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1939-1941.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs Hasenî. **er-Risâletü'l-Müstetrafe Libeyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1993.

Koçak, Muhsin. **Kunut**, DİA, Cilt: XXVI, s. 380, TDV Yay., Ankara, 2002.

Koçyiğit, Talat. **Hadis Istılahları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1985.

Kuşeyrî, Abdülkerim. **Kuşeyrî Risalesi**, trc. Muhammed Coşkun, Harf Yay., İstanbul, 2013.

Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî, **Telhîsu Sahîhi'l-İmam Müslim**, Cilt: I-II, Dâru-s-Selâm, 1993.

Küçük, Raşit. **Riyâzu's-Sâlihîn**, DİA, Cilt: XXXV, s. 146, TDV Yay., İstanbul, 2008.

Memduhoğlu, Adnan. **İmâm Nevevî'nin Minhâcu't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri**, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: I, S. 2, ss. 93-138, 2016.

Mete, Ayşegül. **Köseç Ahmed Dede ve Şeyh Galib'in Mevlevî Âdap ve Erkânına Katkıları**, İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 42, ss. 61-106, Ankara, 2019.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, **Mesnevî-i Ma'nevî**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2015.

Müjdecî, Ahmet. **Kelâmî Açıdan Allah'ın Affı**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Konya, 2007.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. **el-Câmiu's-Sahîh**, Daru't-Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzi', Riyad, 2005.

Müstû, Muhyiddin Dîb. **Levamiü'l-Envâr Şerhu Kitabı'l Ezkâr**, Cilt: I-II, Dâru İbn Kesir Yay. 2014.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2017.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **Efendimizin Dilinden Dualar ve Zikirler**, trc. Nâim Erdoğan, İz Yay., İstanbul, 2018.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **Sahabenin Faziletleri**, çev. Ersan Urcan, Veciz Yay., İstanbul, 2019.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **Sünen-i Nesâî Tercümesi**, trc. Kasım Yürekli, Kervan Yay., Konya, 2019.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc**, trc. Harun Ünal, thk. Şeyh Halil Memûn b. Şîhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2006.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **Dualar ve Zikirler**, ter. Harun Ünal, Ravza Yay. İstanbul, 2006.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **Mâ Temessü İleyhi Hâcetü'l-Kârî li-Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **Riyâzu's-Sâlihîn**, trc. Y. Kandemir, İ. L. Çakan, R. Küçük, Erkam Yay., İstanbul, 2008.

Okay, M. Orhan. **Edebiyat**, DİA, Cilt: X, s. 395, TDV Yay., İstanbul, 1994.

Özarıslan, Selim. **Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, S. 1, ss. 353-382, Elâzığ, 2002.

Özel, Ahmet. **Cihad**, DİA, Cilt: VII, ss. 527-531, TDV Yay., İstanbul, 1993.

Özer, Salim. **Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi**, Bilimname, Cilt: XIV, S. 1, ss. 79-107, Erciyes Üniversitesi, 2008.

Özköse, Kadir. **İbnü'l-Arabî'nin Şeyhi Ebû Medyen Şuayb El-Ensârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tesir Halkası**, Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), S. 21, ss. 95-115, Ankara, 2008.

Padak, Murat. **Peygamberlerin Tövbesi**, Diyanet Aylık Dergi, S. 336, ss. 16-19, Ankara, 2018.

Pak, Zekeriya. **Kur'an'daki Kelimelerin Türkçe'ye Geçiş Sürecinde Uğradıkları Anlam Değişimleri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: II, S. 3, ss. 91-111, 2004.

Parladır, Selahattin. **Dua**, DİA, Cilt: IX, s. 531, TDV Yay., İstanbul, 2004.

Parlıyan, Abdullah. **Açıklamalı Tam Riyazu's-Salih Tercümesi**, Konya Kitapçılık, Konya, 2010.

Pekolcay, Necla. **Mevlid**, DİA, Cilt: XXIX, s. 485, TDV Yay., Ankara, 2004.

Sabûnî, Muhammed Ali. **Safvetü't-Tefâsîr**, Cilt: I-III, Dârü'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut, 1981.

Sarraoğlu, Hasan. **Kur'an Ayetleri Işığında Hz. Âdem'in İstiğfarı**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIV, S. 41, ss. 209-227, Şanlıurfa, 2019.

Server Yay., **DUA Mecmuası**, Ed. Necdet Yılmaz, İstanbul, 2014.

Sıddıkî, M. Zubeyr. **Hadis Edebiyatı Tarihi**, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2004.

Suyuti, Ebü'l-Fazl Bekr Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Bekir Celaledin. **ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr**, Cilt I-VIII, Daru'l-Fikr Yay., Beyrut, 2011.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfi. **Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Cilt: I-X, Kahire, 1964.

Süleyman Çelebi, Dede. **Mevlid Külliyyatı**, ed. Bilal Kemikli, DİB Yay. Ankara, 2016.

Şahin, Hüseyin. **Kur'an'da Af Kelimesi ve Affetmenin Anlam Alanı**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Şahyar, Ayşe Esra. **Sünen-i Nesâî'de Bir Metin Tenkidi Uygulaması Örneği**, Hadis Tetkikleri Dergisi, Cilt: XII, S. 2, ss. 7-26, 2014.

Tirmizî, Ebu 'İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. **el-Câmiü'l-Kebir (es-Sünenü't-Tirmizi, el-Câmi'ül-Kebîr)**, Dârü'l Garbi'l-İslâmî, yy. 1996.

Topaloğlu, Bekir. **Tövbe**, DİA, Cilt: XLI, ss. 279-283, TDV Yay., İstanbul, 2012.

Cihad Tunç, **Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XXIII, ss. 325-342, 1978

Tunç, Cihat. **Tövbe Hakkında Bazı Meseleler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIV, ss. 389-412, Ankara, 1981.

Türer, Osman. **Tasavvuf Tarihi**, Seha Yay., İstanbul, 1998.

Türker, Ömer. **İstiğfar**, 2017, <https://www.sonpeygamber.info/istigfar> (5.9.2020).

Uçan, Salih. **Riyazu's-Salihin Tercemesi**, Cilt: I-III, Çelik Yay., İstanbul 2012.

Uğur, Müctebâ. **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yay., Ankara, 2018.

Uysal, Muhittin. **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, Yediveren Yay., Konya, 2001.

Vassâf, Hüseyin. **Sefîne-i Evliyâ**, Cilt: I-II, Seha Yay., İstanbul, 1990.

Yalçinkaya, Vehbi. **Kuran'da İstiğfar Kavramı Ve İstiğfar-Mağfiret İlişkisi**, (yüksek lisans tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

Yapıcı, Asım. **Kişinin Kendini Yeniden Tanımlaması Olarak Tövbe**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Diyanet Haber Dergisi, (19.12.2018), <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=31809> (06.03.2020).

Yardım, Ali. **Hadis I-II**, Damla Yay., İstanbul, 2014.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. **Minhâcû't-Tâlibîn**, DİA, Cilt: XXX, s. 111, TDV Yay., İstanbul, 2005.

Yesûî, Luvîs Ma'lûf. **El-Müncid fi'l-Luga ve'l-A'lâm**, el-Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1986.

Yıldırım, Ahmet. **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV Yay., Ankara, 2013.

Yılmaz, H. Kâmil. **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994.

Yılmaz, H. Kâmil. **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1999

Yılmaz, Harun. **Bir 7./13. Yüzyıl Âliminin Gözünden Eğitim: Nevevî'nin Hoca ve Talebe Âdâbına Dair Görüşleri**, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, S. 58, ss. 1-23, 2020.

Yılmaz, Hayati. **Kudsî Hadis**, DİA, Cilt: XXVI, ss. 318-320, TDV Yay., Ankara, 2002.

Yılmaz, Nuran. **Münâcât ve Tövbe-i Nasûh Geleneği Çerçevesinde Tövbenâme-i Veysî**, İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, Sütun Yay., ss. 233-247, İzmir, 2012.

Yılmaz, Zafer. **Nesâî ve Tefsirindeki Metodu**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.

Yılmazörnek, Betül. **Kütüb-i Sitte**, (26.09.2009), www.sonpeygamber.info (15.12.2020).

Yusuf Has Hacib. **Kutadgu Bilig**, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK Basımevi, Ankara, 1985.

Yücel, Ahmet. **Hadis Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2014.

Yürekli, Kasım. **Muhtasar Sünen-i Nesâî Tercümesi**, Kervan Yay., Konya, 2019.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. **Siyeru A'Lâmi'n-Nübelâ**, Beytü'l-Efkâri'd-Devletiyye, Lübnan, 2004.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. **Tezkiratü'l-Huffâz**, Cilt: I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Ziriklî, Hayreddin. **El-A'lâm: Kamûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-Arab ve'l-Müstarebîn ve'l-Müsteşrikîn**, Cilt: I-VIII, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 2002